

**Ladislav Vyhnánek, Zuzana Vikarská,
Miloš Večeřa, Terezie Smejkalová,
Jiří Valdhans
(eds.)**

DNY PRÁVA 2018

DAYS OF LAW 2018

Část VIII.

**Návrat k nedemokratickým
režimům ve střední Evropě?,
Law and Critique in Central
Europe**

Sborník z konference

**MASARYKOVA
UNIVERZITA**

ACTA UNIVERSITATIS BRUNENSIS IURIDICA
EDITIO SCIENTIA

MUNI
PRESS

MUNI
LAW

DNY PRÁVA 2018 – DAYS OF LAW 2018

Část VIII.

Návrat k nedemokratickým režimům ve střední Evropě?

Ladislav Vyhnánek, Zuzana Vikarská, Jiří Valdhans (eds.)

Law and Critique in Central Europe

Miloš Večeřa, Terezie Smejkalová, Jiří Valdhans (eds.)

Masarykova univerzita
Brno 2019

Recenzenti:

Mgr. Jaroslav Benák, Ph.D.

Piotr Eckhardt

Dr. habil. Rafal Manko, Ph.D.

doc. JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D.

© 2019 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9511-3 (online ; pdf)

Obsah

Návrat k nedemokratickým režimům ve střední Evropě?

Sloboda prejavu versus politická korektnosť	8
<i>Roman Bisták</i>	
Politická korektnosť a radikalizácia verejnej mienky	22
<i>Marek Káčer</i>	
Rozpustenie politickej strany ako efektívny inštitút militantnej demokracie? Prípadová štúdia zo Slovenska	46
<i>Katarína Kuklová</i>	
Reforming the Russian Constitutional Court: Fundamental Issues	61
<i>Marina Lazareva</i>	
Vybrané ústavné poistky v politických systémoch krajín V4	75
<i>Ján Machyniak</i>	
Volebná súťaž len pre „veľké“ politické strany?	88
<i>Marek Domin, Livia Trellová</i>	

Law and Critique in Central Europe

Legal scientific/historical improvement of constitutional principles in employers' liability for damages in Hungary	108
<i>Szilvia Bors</i>	
Critical Approaches to Law and Ideology: Taking the Ideological Critique of the Rule of Law Seriously	127
<i>Nikolas Sabján</i>	

NÁVRAT K NEDEMOKRATICKÝM REŽIMŮM VE STŘEDNÍ EVROPĚ?

Sloboda prejavu versus politická korektnosť

Roman Bisták

Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave,
Slovenská republika

Abstract in original language

Článok pojednáva o dvoch silne rezonujúcich fenoménoch: o slobode prejavu a politickej korektnosti v ich najrôznejších formách. O tom, či možno politickú korektnosť chápať ako jednu z foriem vyjadrenia slobody prejavu alebo ju treba vnímať vo vzťahu k slobode prejavu ako kontradiktum. Článok sa nevyhýba ani diskusii o tom, či rôzne právne predpisy, ale aj iné pramene práva, najmä z oblasti Strednej Európy, nespôsobujú „vynucovanie“ politickej korektnosti pod hrozbou sankcie, čím sa podľa ich kritikov dostávajú do konfliktu so slobodou prejavu.

Keywords in original language

Sloboda prejavu; politická korektnosť.

Abstract

The article discusses two highly resonant phenomena: freedom of expression and political correctness in their most diverse forms. Whether political correctness can be understood as one of the forms of expression of freedom of expression or should be perceived in relation to freedom of expression as a contradiction. The article also does not avoid a debate about whether not solely different legislations, but also other sources of law, particularly those from Central Europe, do not lead to “enforcing” political correctness under threat of sanctions, which, according to their critics, comes into conflict with freedom of expression.

Keywords

Freedom of Expression; Political Correctness.

1 ÚVOD

Sloboda prejavu sa zaručuje. Cenzúra je zakázaná. Tieto, ale aj iné podobné ustanovenia sa nachádzajú v ústavách mnohých demokratických štátov. Štáty týmto spôsobom garantujú slobodu prejavu ako tzv. prvú slobodu, najširšie a najvýznamnejšie právo, ktoré nám demokracia priniesla. Aj napriek tomu sa však v posledných rokoch často stretávame s najrôznejšími reštrikciami slobody prejavu, pričom v predkladanom článku ju staviame do konfrontácie s politickou korektnosťou. Politická korektnosť je nesporne fenoménom, ktorý naberá svoju popularitu a význam aj v našich zemepisných šírkach. Jej postavenie z hľadiska práva a vzťahu k slobode prejavu je pomerne zložitá. Politická korektnosť sama o sebe totiž nie je právnou kategóriou, avšak z hľadiska bohatej legislatívnej činnosti týkajúcej slobody prejavu sa ňou stáva. Nie je však prítomná iba v legislatíve, ale jej prvky nájdeme v každej oblasti spoločenskej diskusie. Prejavuje sa napríklad nahlasovaním komentárov, ktoré nie sú v súlade s dnešnými štandardmi politickej korektnosti, resp. prejavu, ktorý ma potenciál byť pre určité skupiny obyvateľstva urážlivý. Okrem toho je častým štandardom aj mazanie rôznych facebookových stránok a videí, ktoré majú konzervatívny charakter. Aj v tomto kontexte je teda potrebné si položiť otázky: Čo je sloboda prejavu? Čo je politická korektnosť? Je politická korektnosť jednou z foriem realizácie slobody prejavu alebo je v jej kontradikcii. Najmä na tieto otázky sa pokúsime v tomto príspevku odpovedať.

2 VÝZNAM A CHARAKTERISTIKA KONCEPTU SLOBODY PREJAVU

Sloboda prejavu je často označovaná za najsilnejšiu zbraň, ktorú demokracia vkladá do rúk občanov slobodných štátov. Jej chápanie je v rôznych častiach sveta rôzne. Typickými myšlienkovými prúdmi, ktoré chápu slobodu prejavu odlišnými spôsobmi, je najmä anglo-americká koncepcia a na druhej strane, tzv. kontinentálna koncepcia.

Základným prameňom, podľa ktorého môžeme spoznávať koncept anglo-amerického chápania slobody prejavu je najmä Prvý dodatok Ústavy Spojených štátov amerických. Prvý dodatok v zásade limituje činnosť Kongresu tým, že jednak zabezpečuje ochranu náboženskej slobody, pričom

štát nemôže zaviesť náboženstvo alebo zakazovať slobodné vyznávanie nejakého náboženstva. Okrem toho však obmedzuje Kongres v jeho normotvornej činnosti aj v tom, že nesmie obmedzovať slobodu slova, tlače a nesmie vydávať zákony, ktoré obmedzujú slobodu slova a slobodu zhromažďovania. Takisto aj zakotvuje právo ľudu podávať štátnym orgánom „žiadosti o nápravu krivd“. Samozrejme, chápanie prvého dodatku Ústavy Spojených štátov amerických nie je obmedzené iba na samotný text jeho znenia. Pri jeho interpretácii musíme zobrať do úvahy aj predmetné rozhodnutia Najvyššieho súdu Spojených štátov, ktoré nám prvý dodatok interpretujú bližšie a podrobnejšie. Takýmto rozhodnutím je napr. rozhodnutie vo veci *New York Times v. Sullivan*, kde Najvyšší súd Spojených štátov stanovil, že prvý dodatok sa aplikuje nielen na Kongres, ale na každú zložku federálnej vlády (t.j. legislatívu, exekutívu, súdnictvo).¹ Po prijatí štrnásteho dodatku Ústavy sa však aplikácia prvého dodatku rozšírila aj na ochranu pred zásahom štátov federácie a lokálnych vlád.² Na základe vyššie uvedeného mám za to, že ochrana poskytovaná prvým dodatkom USA je veľmi široká a samotné súdne rozhodnutia Najvyššieho súdu Spojených štátov, to na viacerých miestach podporujú. Niektoré z týchto rozhodnutí sú najmä pre nás v kontinentálnom priestore naozaj šokujúce. Takýmto rozhodnutím napr. *National Socialist Party v. Village of Skokie*.³ V predmetnom rozhodnutí Najvyšší súd Spojených štátov umožnil pochod členov neonacistickej strany v uniformách židovskou štvrtou za predpokladu, že bude zachovaný verejný poriadok, ticho a pokoj.⁴ Rozporuplné reakcie vyvolalo aj rozhodnutie vo veci *R.A.V. v. St. Paul*, kde Najvyšší súd zrušil nariadenie mesta St. Paul, ktoré malo postihovať prejavy nenávisti voči osobám na základe rasových alebo náboženských dôvodov. Problémom daného nariadenia bol najmä fakt, že v prípade ak prejavy, ktoré možno označiť ako nenávistné a nesúvisia s dôvodmi náboženskými alebo rasovými, takéto prejavy postihované nie sú. Na základe takejto argumentácia teda vyhlásil Najvyšší súd Spojených štátov toto nariadenie mesta St. Paul za protiústavné, pričom zdôraznil, že dané nariadenie „... ustanovuje osobitné

¹ *New York Times v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964).

² *Everson v. Bd. of Ed. of Ewing Twp.*, 330 U.S. 1, 13 (1947).

³ *National Socialist Party v. Village of Skokie*, 432 U.S. 47 (1977).

⁴ BISTÁK, R. *Trestné činy extrémizmu: limity a súbely*. Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2018, 80 s.

žákazy smerom k tým, ktorí prejavujú svoje názory vyplývajúce napr. z rasových alebo náboženských dôvodov. Zároveň však umožňuje prejavovať názory urážlivým a znevažujúcim spôsobom v situáciách, keď tieto názory nesúvisia s dôvodmi uvádzanými v nariadení. Naviac z hľadiska aplikačnej praxe smeruje toto nariadenie k faktickej diskriminácii názorov. Nenávistné prejavy tých, ktorí argumentujú napríklad v prospech rasovej rovnosti a tolerancie by mohli byť uskutočňované ad libitum, zatiaľ čo nenávistné prejavy oponentov takýchto postojov by boli potláčané.“⁵

Na základe spomenutých rozhodnutí, ktoré však predstavujú iba zlomok z penza rozhodnutí Najvyššieho súdu Spojených štátov v prospech slobody prejavu, máme zato, že anglo-americká koncepcia slobody prejavu je chápaná oveľa širšie ako to je v prípade kontinentálneho chápania. To však neznamena jej bezbrehosť a neohraničenosť. Práve naopak, Najvyšší súd Spojených štátov vo svojich rozhodnutiach, vytvoril určitý rámec, kde ustanovil, že určité typy prejavov nepoživajú ochranu Prvého dodatku Ústavy Spojených štátov amerických.

Pri rozlišovaní prejavov, ktoré nepoživajú ochranu Prvého dodatku je určujúce použitie doktríny „immanent lawless action clause“. Táto klauzula bola konštruovaná syntézou niekoľkých rozhodnutí Najvyššieho súdu Spojených štátov (napr. *Schneck v. Spojené štáty* (1919), *Whitney v. Kalifornia* (1927), *Brandenburg v. Ohio* a ďalšie). Práve v spomínanom rozhodnutí *Brandenburg v. Spojené štáty* Najvyšší súd konštatuje, že „... ústavné garancie slobody prejavu a slobody tlače nedovoľujú Štátu zakázať alebo odoprieť obhajobu použitia sily alebo porušenia zákona okrem prípadov, kedy obhajoba takýchto prejavov priamo smeruje k podnecovaniu bezprostredne bezprávneho konania (imminent lawless action) a je pravdepodobné, že bude podnecovať alebo vyvíjať takúto činnosť...“⁶ Toto pomerne prelomové rozhodnutie je dodnes určitým testom proporcionality a ukázkou toho, ako je chápanie slobody prejavu v americkom prostredí odlišné od toho kontinentálneho.

Klauzula bezprostredne bezprávneho konania však bola precizovaná aj v ďalších rozhodnutiach Najvyššieho súdu Spojených štátov, pričom v zmysle rozhodnutia vo veci *Hess v. Indiana* Najvyšší súd stanovil, že aj napriek

⁵ *R.A.V. v. St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992). In PETRÍK, M. Sloboda prejavu a fašistické, rasistické a iné extrémistické prejavy. *Justičná revue*, 2004, roč. 56, č. 4, s. 418–434.

⁶ *Brandenburg v. Spojené štáty*, 359 U.S. 444 (1969).

tomu, že určitý prejav má tendenciu viesť k násiliu, nemôže viesť k práv-
nemu postihu, pretože pokiaľ nie je adresovaný určitej osobe, alebo sku-
pine osôb, nemožno hovoriť o podnecovaní alebo obhajovaní násilia. Súd
ďalej v tomto kontexte vyslovil, že na to, aby prejav stratil ochranu prvého
dodatku Ústavy spojených štátov je potrebné, aby bol priamo adresovaný
jednotlivcovi alebo skupine osôb, pričom musí obsahovať priamu výzvu
k bezprostredne bezprávnemu konaniu. Najvyšší súd v texte rozhodnutia
kladie dôraz na slovo „imminent“, kde ďalej rozvádza, že obhajoba alebo
schvaľovanie nelegálneho konania v neidentifikovateľnej budúcnosti nie
je dostatočné, na to, aby prejav stratil ochranu prvého dodatku. To znamená,
že musí byť v čase prejavu existentné očakávanie, že prejav bude fakticky
viesť k bezprávnemu konaniu.⁷

Z kontinentálneho pohľadu slobody prejavu sa však takéto nazeranie
na koncept slobody prejavu javí byť kontroverzné. Jednotlivé štáty konti-
nentálneho priestoru totiž veľmi často vo svojom trestnoprávnom zákono-
darstve upravujú skutkové podstaty trestných činov, ktoré by však v prípade
Spojených štátov zakladali, v prípade podania žaloby, iba možnú súkromno-
právnú zodpovednosť. Typickými skutkovými podstatami v tomto kontexte
sú najmä tradičné ustanovenia postihujúce hanobenie národa, rasy a pre-
svedčenia, ale aj skutkové podstaty, ktoré postihujú napríklad schvaľovanie
alebo popieranie holokaustu. Existencia týchto skutkových podstát sa často
zdôvodňuje inou historickou skúsenosťou, ako tou, ktorú majú Spojené
štáty americké. To či takéto zdôvodnenie obстоjí je pomerne diskutabilné
a zaslúži si osobitnú pozornosť.

Kontinentálny koncept slobody prejavu je okrem jednotlivých právnych
predpisov v európskom priestore a systéme dohovorov vytváraný aj judi-
katúrou súdov. K tomuto pomerne významne pristupuje aj rozhodova-
cia činnosť Európskeho súdu pre ľudské práva (ďalej len „ESLP“). Tento
mimoriadne významný, nadnárodný súdny orgán vo svojej rozhodovacej
praxi v prípade *Blake v. Spojené Kráľovstvo* vytvoril test proporcionality,
ktorý má byť aplikovaný zákonodarcom v prípade prijatia zákona, ktorým
sa obmedzuje sloboda prejavu. Európsky súd v tomto rozhodnutí upravuje
tri základné kritériá, ktoré treba za každých okolností aplikovať.

⁷ *Hess v. Indiana*, 414 U.S. 105 (1973).

Prvým kritériom je kritérium dostupnosti právneho predpisu. Neznamena to len to, že verejnosť si môže daný zákon vyhľadať a oboznámiť sa s jeho textom, ale musí mu aj porozumieť. V bode 138 rozhodnutia *Blake v. Spojené Kráľovstvo* sa uvádza, že zákon má byť „formulovaný s dostatočnou mierou určitosťou, aby tak umožnil jeho adresátovi regulovať svoje správanie: jednotlivec musí byť schopný – v prípade potreby s primeranou odbornou pomocou – predvídať v miere, ktorá je primeraná okolnostiam, následky, ktoré sú s istým konaním spojené.“⁸

Druhým kritériom je existencia legitímneho cieľa. Táto podmienka je stanovená v bode 16 predmetného rozhodnutia vo veci *Blake*. Legitímnym cieľom v drvivej väčšine týchto obmedzení je najmä „ochrana práv a slobôd iných“, čo považujem za nedostatočné.⁹

Tretím kritériom je tzv. kritérium nevyhnutnosti, ktoré je v zmysle judikatúry EŠLP chápané ako „existencia naliehavej spoločenskej potreby“ čo by však z hľadiska citlivosti dotknutého práva na slobodu prejavu malo byť vykladané reštriktívne.¹⁰

Aj napriek takto stanoveným kritériám, stretávame sa v kontinentálnom priestore s existenciou takých právnych predpisov, ktoré týmto kritériám nevyhovujú. Čo je však ešte alarmujúcejšie je najmä fakt, že niektoré z takýchto predpisov sa nachádzajú aj v trestných kódexoch niektorých krajín.

Typickým príkladom situácie, ktorou zákonodarca flagrantne ignoroval dôležitosť slobody prejavu a kde sa pomerne laxne vysporiadal s kritériami obmedzenia slobody prejavu v zmysle vyššie uvedeného, je situácia slovenskej protiextremistickej novely. Táto novela, známa aj pod č. 316/2016 Z.z. o vykonaní majetkových rozhodnutí v trestnom konaní, podstatným spôsobom rozšírila skutkové podstaty trestných činov extrémizmu, čím pomerne závažne ovplyvnila stav slobody prejavu v Slovenskej republike.

Pomerne závažnými časťami tejto novely sú najmä slová „iná skupina“ a „politické presvedčenie“. Práve tieto slová majú prejavovať neurčitosť

⁸ Rozhodnutie EŠLP vo veci *Blake v. Spojené kráľovstvo*, 25. 10. 2005, sťažnosť č. 68890/01, bod 138. In BISTÁK, R. *Trestné činy extrémizmu: limity a súbely*. Magisterská práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2018, s. 43.

⁹ Ibid.

¹⁰ Rozsudok EŠLP vo veci *Observer a Guardian v. Spojené kráľovstvo*, 26. 11. 1991, sťažnosť č. 13585/88, bod 59. In Ibid.

jednotlivých noriem danej novely, kde sa tieto slová nachádzajú. Reakciou na túto novelu bolo podanie skupiny 30 poslancov na Ústavný súd SR, ktorý po necelých dvoch rokoch rozhodol o nesúlade s Ústavou SR tých častí ustanovení Trestného zákona, kde sa tieto formulácie vyskytujú. Keďže o danej veci bolo rozhodnuté len prednedávnom, nie je ešte dostupné písomné vyhotovenie predmetného rozhodnutia, avšak v danom kontexte, pri vyhlásení stručného odôvodnenia, predsedníčka Ústavného súdu SR uviedla, že: „*napadnutá časť ustanovení je nesúladná pre svoju otvorenosť s princípom legality, pretože sloboda prejavu nemôže byť obmedzená tak neurčito a trestný čin nemôže byť formulovaný tak vágne.*“¹¹ V prípade pojmu politické presvedčenie ďalej vyslovuje, že: „*Kombinácia charakteru kritéria politického presvedčenia s otázkami koncepcie skutočnej podstaty spôsobuje ústavnú nesúladnosť napadnutého ustanovenia.*“¹²

Je teda evidentné, že v Európe sa nachádzajú aj legislatívne prúdy, ktoré istým spôsobom používajú svoju zákonodarnú moc na politický boj voči svojim politickým oponentom. A práve vyššie spomenutá novela, v kontexte toho, kedy sa pristúpilo k jej prijatiu, vykazuje určité znaky, ktoré toto tvrdenie dokazujú. O jej potrebe sa totiž začalo diskutovať po voľbách v roku 2016, kedy sa do parlamentu dostal, s pomerne prekvapujúcim počtom hlasov, politický subjekt Kotleba- Ľudová strana Naše Slovensko. Práve úspech tohto subjektu, ktorý sa často stavia do pozície určitej protisystémovej sily, vyvolal pomerne živelnú legislatívnu činnosť v tejto oblasti, pričom koalíční, aj niektorí opoziční predstavitelia považujú tento politický subjekt za extrémistický, ktorý nezaslúži si miesto v spoločenskej diskusii.¹³

3 PREJAVY POLITICKEJ KOREKTNOSTI V LEGISLATÍVE

K otázke slobody prejavu dnes, viac ako kedykoľvek v minulosti, pristupuje aj problematika politickej korektnosti. Politická korektnosť je dnes pomerne rozšíreným fenoménom a na stránkach odbornej literatúry, ale aj magazínov určených širšej verejnosti sa, najmä v Spojených štátoch amerických,

¹¹ <https://www.aktuality.sk/clanok/655401/casti-trestneho-zakona-su-podla-ustavneho-sudu-v-rozpore-s-ustavou/>

¹² Ibid.

¹³ <https://dennikn.sk/779199/extremisti-sa-chcu-zaradit-do-opozicneho-mainstreamu-treba-im-ukazat-hranice/>

zvádza pomerne živá diskusia o politickej korektnosti, o jej definícii a o tom, či je spôsobom realizácie slobody prejavu, alebo je voči nej v kontradikcii.

Legálnu definíciu slobody prejavu by sme, samozrejme, hľadali vágne. Nápomocnými pri jej charakterizovaní sú nám najmä slovníky. Podľa Oxford Dictionary je politická korektnosť „*vyhýbanie sa formám prejavov a konaní, ktoré smerujú k vylučovaniu, marginalizácii alebo urážaniu skupín ľudí, ktoré sú sociálne znevýhodnené alebo diskriminované*.“¹⁴ Inak sa k tejto definícii stavia Cambridge Dictionary, ktorý tento pojem definuje ako „*konanie, ktorým sa osoba vyhýba konaniu alebo použitiu jazyka, ktorý by mohol byť urážlivý, a to najmä vo vzťahu k pohlaviu a rase*.“¹⁵

Na základe takýchto rozdielných definícií týchto uznávaných slovníkov máme za to, že aj keď sa úplne nezhodujú, v oboch prípadoch ide o vyhýbanie sa použitiu určitého jazyka, čo sa javí byť mierne problematické.

V zmysle vyššie uvedeného možno mať pocit, že v prípade politickej korektnosti ide iba situáciu, kedy človek sám reguluje svoje správanie a svoje prejavy takým spôsobom, aby iného neurazil, resp. sa aspoň snaží eliminovať takéto riziko. Problém nastáva vtedy, ak sa takýto prejav začne od subjektov práva vynucovať a osoby, najmä tie, ktoré sa svojimi prejavmi stavajú proti danej koncepcii, sú často vystavené mediálnemu lynču, ale v niektorých prípadoch môže dôjsť aj k právnym konzekvenciám.

Politická korektnosť ako taká však nie je právnou kategóriou, avšak v niektorých západných štátoch, najmä v Kanade a USA, výrazným spôsobom zasahuje aj do legislatívy, čo mnohí často interpretujú ako vynucovanie politickej korektnosti zákonom. Azda najvypuklejšou situáciou v tomto kontexte je existencia kanadského predpisu Bill C-16, ktorý mení a dopĺňa kanadský zákon o ľudských právach, ako aj tamojší trestný zákon. Do predmetných právnych predpisov dopĺňa pojmy „*gender identity*“ a „*gender expression*“¹⁶ ako nové dôvody diskriminácie.¹⁷

Konkrétnym problémom je najmä stanovisko Ontario Human Rights Commission, ktoré hovorí: „*Odmietnutie oslovenia osoby ňou identifikovaným*

¹⁴ https://en.oxforddictionaries.com/definition/political_correctness

¹⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/political-correctness>

¹⁶ Tieto pojmy definuje vo svojich dokumentoch Ontario Human Rights Commission.

¹⁷ <https://www.parl.ca/DocumentViewer/en/42-1/bill/C-16/royal-assent>

menom a preferovaným zámenom zakladá gender based harassment. “Práve táto stat’ je závažným argumentom na základe ktorej mnohí kritici hovoria v tomto prípade o vynucovaní politickej korektnosti zákonom. Čelný kritik tejto legislatívy Jordan B. Peterson na základe existencie tohto predpisu tvrdí, že „*politická korektnosť je vynyšovanie morálneho pózerstva nad pravdu.*“ Treba podotknúť, že Peterson v boji voči tejto legislatíve v niektorých momentoch zachádza príďaleko a istým spôsobom nafukuje to, čo môže byť následkom porušenia takéhoto predpisu, pričom hovorí takmer vždy o tom, že ultimátnou konzekvenciou môže byť aj väzenie, čo jeho odporcovia odmietajú s tým, že „*daný predpis má zabezpečiť ochranu dotknutých skupín a osoby, ktoré nebudú komunikovať s týmito skupinami predpísaným spôsobom, budú postihnutí mierne, t.j. napríklad pokutou alebo povinnosťou absolvovať sociálny tréning.*“ V tomto bode sa Peterson však pýta: A čo ak sa tomu odmietnem podrobiť?

Ďalším prípadom politickej korektnosti, ktorý je nám geograficky oveľa bližší, je prípad nemeckého zákona NetzDG¹⁸, t.j. zákona o vynucovaní práva na internete. V prípade tejto legislatívy ide o právny predpis, ktorý ukladá prevádzkovateľom sociálnych sietí povinnosť mazať potenciálne nelegálny obsah a to 24 hodín od notifikácie užívateľmi. V prípade, že sa tak nestane, hrozia prevádzkovateľom týchto sietí astronomické pokuty. Jeho problémom, najmä z hľadiska politickej korektnosti je podľa diskutujúcich nadmerné mazanie príspevkov, ktoré sú konzervatívneho charakteru. Ide o príspevky ako sú napr. „There are only two genders!“ a podobne. Aj toto nám v istom zmysle závaňa akousi prehnanou politickou korektnosťou na sociálnych sieťach. Okrem iného je v tomto smere vážnym problémom aj skutočnosť, že o tom, aký obsah bude vymazaný, rozhodujú sociálne siete ako súkromnoprávne subjekty. Schirmbacher píše, že „... *prevádzkovatelia sociálnych sietí a ich zamestnanci často nie sú v danej veci takými expertmi ako sú právnici. Nie sú teda schopní urobiť také rozhodnutia v smere, akým to zamýšľa legislatíva NetzDG. Sociálne siete totiž reprezentujú svoje vlastné ekonomické záujmy a nie hodnoty, ktoré by mali byť chránené zákonom.*“¹⁹ Okrem toho ďalej nadväzuje, že v prípade pokút a ekonomických záujmov prevádzkovateľov sociálnych sietí sa otvára pomerne veľký priestor na over-blocking diskusií, hraničiaci až s cenzúrou.

¹⁸ <https://www.dw.com/en/germany-implements-new-internet-hate-speech-crackdown/a-41991590>

¹⁹ <https://www.haerding.de/neuigkeit/netzdg-source-censorship-summary-recent-effects>

Predmetnú legislatívu kritizuje na svojich stránkach aj Human Rights Watch, kde zdôrazňuje to, že NetzDG je inšpiráciou aj pre iné vlády a je tak ešte väčším ohrozením slobody prejavu.²⁰ O tom, že NetzDG je inšpiráciou aj na území strednej Európy svedčí aj rétorika najvyšších ústavných činiteľov Slovenskej republiky, ktorí sa v tejto otázke výnimočne zhodujú a nechali sa počuť, že obdobná legislatíva by mala byť zavedená aj u nás. Za všetko svedčí najmä výrok premiéra Pellegriniho, ktorý uviedol, že: „*My sme si nejakú zvykli, že máme dva svety. Jeden ten fyzický, kde sa vidíme, poznáme svoje mená, správame sa podľa zákona a pravidiel slušného správania. A potom je ten digitálny, kde neviem, na základe čoho sme si pomysleli, že tam platia iné pravidlá...*“²¹ A ďalej dodáva, že „...*na internete treba urobiť poriadok.*“²²

Aj na základe takejto rétoriky politických špičiek v našom priestore môžeme mať celkom legitímnu obavu o smerovanie ochrany slobody prejavu, najmä preto, že tieto tendencie nie sú ojedinelé.

4 PREJAVY POLITICKEJ KOREKTNOSTI VO VEREJNEJ DISKUSII

Okrem vyššie uvedených legislatív a krokov, ktoré v istom zmysle nesporne podporujú politickú korektnosť vo verejnom priestore, existujú na území ČR a SR iniciatívy, ktoré ju chtiac, či nechtiac propagujú a napomáhajú jej etablovaniu.

Pomerne šokujúcim prípadom je výrok, dnes už bývalého pracovníka ministerstva spravodlivosti, Daniela Solárika, ktorý uviedol v komentári na sociálnej sieti komentár pod článkom týkajúcom sa problematiky LGBTI nasledujúce: „*LGBTI trpia fyzickou (hormonálnou) a(lebo) psychickou chorobou. Bud' sa s týmto defektom narodili, alebo sa u nich vyskytol počas života. Choroby si človek nevyberá, preto nemožno takýchto ľudí odsudzovať a pobírať nimi. Čo je však odsúdeniahodné, zvrátené a choré je to, že ľudia s takouto chorobou sa dávajú do popredia a svoju chorobu propagujú ako niečo normálne a chcú si prisvojovať práva, ktoré im od prírody neprislúchajú, pretože sú v rozpore s prírodou. A psychicky sú narušení*

²⁰ <https://www.hrw.org/news/2018/02/14/germany-flawed-social-media-law>

²¹ <https://domov.sme.sk/c/20902593/politicke-spicky-sa-zhodli-ze-extremizmus-na-internete-nesmie-byt-beztrestny.html>

²² Tamže.

aj tí, ktorí ich v tom podporujú.“²³ Aj keď možno povedať, že (podľa istých štandardov) predmetný názor nemá žiadny nenávistný podtón, priznávam, že môže byť pre určité skupiny osôb urážlivý. Aj napriek tomu, alebo možno práve preto, sa voči Andrejovi Solárikovi rozpútal pomerne silný mediálny odpor, pričom titulky najčítanejších internetových portálov písali o tom, ako si zamestnanec ministerstva spravodlivosti kopol do homosexuálov.²⁴ V týchto článkoch možno dohľadať aj citované vyjadrenie hovorkyne ministerstva spravodlivosti, ktorá na margo sporného komentára uviedla: „Ministerstvo spravodlivosti sa dôrazne dištancuje od akýchkoľvek homofóbnych vyjadrení zamestnanca.“ Ďalej taktiež uvádza, že s predmetným zamestnancom bude vykonaný osobný pohovor.²⁵ Dnes je už známe, že dotknutý zamestnanec ukončil pracovný pomer dohodou. Je pomerne alarmujúce, že názor, ktorý neobsahuje identifikovateľný prvok nenávisti, za ktorý by mohol byť trestne stíhaný, a ktorý zjavne odzrkadľuje konzervatívne nazeranie na svet komentujúceho, je dôvodom ukončenia jeho pracovného pomeru. Samozrejme, jeho priťažujúcou okolnosťou je najmä to, že išlo o zamestnanca ministerstva spravodlivosti, avšak zastávam si názor, že ani niečo také ako je zamestnanecký pomer by nemalo brániť človeku vo voľnom čase vyjadrovať svoje názory a to bez ohľadu na ich hlúposť alebo nevhodnosť. Do protikladu k výrokom Daniela Solárika možno postaviť už dlhoročnú rétoriku Olgy Pietruchovej, riaditeľku odboru pre rodovú rovnosť a rovnosť príležitostí, ktorá sa opakovane a veľmi ostro vyjadruje proti Katolíckej cirkvi a vo všeobecnosti voči akémukoľvek konzervatívnemu zmýšľaniu. Dokladujú to nielen niektoré state jej príspevkov na blogoch, kde často hovorí o Katolíckej cirkvi ako o myšlienkovom prúde, ktorý diskriminuje ženy, tak ako žiadna iná ideológia a mnohé ďalšie. Tu sa natíska otázka, aký je teda rozdiel medzi výrokom radového zamestnanca, ktorý kritizuje homosexualitu a homosexuálny životný štýl a výrokom poprednej úradníčky, ktorá pravidelne vykresľuje Katolícku cirkev ako organizáciu, ktorá má diskrimináciu v svojom genetickom kóde? Priznávam, že tieto výroky nemožno z obsahového hľadiska porovnávať, keďže ide o výroky vychádzajúce z diametrálne iného

²³ <https://www.aktuality.sk/clanok/607103/statny-radca-o-lgbt-su-to-chori-ludia/>

²⁴ <https://www1.pluska.sk/spravy/z-domova/vysokopostaveny-uradnik-kopol-homosexuálov-takto-ho-potreštalo-ministerstvo>

²⁵ Ibid.

myšlienkového spektra, ale aj napriek tomu majú oba spoločného menovateľa, ktorým je spôsobilosť uraziť iného.

Práve táto vlastnosť výrokov, t.j. že sú spôsobilé uraziť je jednoznačným pojmovým znakom pokiaľ chceme hovoriť o politickej korektnosti. A aj napriek tomu, že ide o výroky, ktoré sú z pohľadu trestného práva „čisté“ stáva sa, že voči ich autorom sú čoraz častejšie pokusy o vyvodenie trestnoprávných dôsledkov. Práve hrozba trestného stíhania je totiž často jedným zo podprahových prostriedkov, ktoré osoby odrádzajú zverejňovať svoje názory a postoje na verejných fórach, čo raz môže vyústiť do stavu, kedy jediné názory, ktoré nájdeme na diskusných fórach budú iba tie, ktoré sú „spoločensky konformné“.

Dôkazom takýchto tendencií je aj nová taktika českého syndikátu novinárov, ktorý sa snaží bojovať proti urážlivým príspevkom voči novinárom. Prostredníctvom aplikácie Social Watch, majú v úmysle sledovať diskusie pod článkami a následne, po ich posúdení právnikmi chcú predložiť dané výroky orgánom činným v trestnom konaní. Ako uviedol na kameru ČT24 jeden z predstaviteľov syndikátu, za príspevky, ktoré boli urážlivé a prekračovali hranice znesiteľnej kritiky boli posúdené komentáre, ktoré obsahovali slovné spojenia ako napr. „presstitúti“ alebo „mediálna žumpa“.

Vo svetle týchto argumentov, nemožno nespochybnit' škodlivosť takéhoto konania súkromných iniciatív vo vzťahu k slobode prejavu ako k najdôležitejšej demokratickej slobode. Aj napriek tomu, že úmysel ako taký môže byť v zásade dobrý, avšak jeho realizácia smeruje k zjavnému obmedzeniu slobody prejavu v internetovom priestore. Nad takýmito iniciatívami a rizikami ich krokov uvažuje aj Rozehnal, ktorý v tomto kontexte uvádza: *„Nabízí se tedy otázka, zda by boj proti nenávistným projevům na internetu neměl probíhat na jiné než právní úrovni, a to zejména úrovni edukační. Je totiž možné, že kriminalizace nějakého projevu pouze zakrývá pravou podstatu problému, na který společnost neumí reagovat. Zároveň může taková restrikce původců nenávistných projevů zvýšit jejich radikalizaci a zabrat je do ghetta, což může vyústit v sociální disturbanci. Restrikce svobody slova navíc vedou k pokřivení demokracie, která by neměla konflikty řešit násilně, ale debatou a přesvědčováním.“*²⁶

²⁶ ROZEHNAL, A. Elektornická média. *Právní prostor* [online]. 2016. [cit. 15. 1. 2018]. <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/elektronicka-media>

S týmto Rozehnalovým názorom sa plne stotožňujeme a veríme, že takéto reštrikcie slobody prejavu, často motivované aj politickou korektnosťou nie sú v súlade s demokratickými princípmi.

5 ZÁVER

Sloboda prejavu má svoju obrovskú hodnotu. Umožňuje nám participovať na spoločenskom diskurze, presviedčať ostatných, ale umožňuje aj ostatným, aby presviedčali nás. Sloboda prejavu však neznamená, že v spoločenskej diskusii je prítomný iba dobrý, nezávadný a zmierlivý prejav. Práve naopak. Diskusie sú často plné zlého a balastného prejavu, avšak aj to je jedna z demokratických výsad. Sankcia za takéto prejavy by mala byť primárne sociálneho charakteru, avšak pri komplexnom pohľade na kroky zákonodarcov a jednotlivých súkromných subjektov, ktoré prevádzkujú diskusné fóra a sociálne siete, si nemôžeme nevšimnúť, že sa v danej oblasti robí aj obrovská nadpráca. Často je podľa autorov tohto príspevku motivovaná politickou korektnosťou, ktorú by sme po zhrnutí všetkých poznatkov mohli definovať ako taký výber jazyka a jazykových prostriedkov, ktorého cieľom je vyhnúť sa urážke ostatných. Na základe takejto definície sa nám ukazuje, že je pomerne obtiažne vytvoriť čistý, nezávadný prejav. Spoločenská diskusia je a má byť najmä o výmene názorov, avšak prejavenie niektorých názorov, ako napríklad „Existujú iba dve pohlavia“ sa v nej často stretávajú s negatívnymi hodnotovými súdmi a ich autori sú často označovaní za extrémistov, homofóbov, čo diskusiu v podstatnej miere sťažuje, ba niekedy dokonca ukončuje. Takáto ingerencia politickej korektnosti je teda zjavnou brzdou spoločenskej diskusie, u autorov prejavov, ktoré nie sú v súlade s mediálnym naratívom môžu mať strach z opovrhnutia spoločnosti, ale aj možného pracovnoprávneho alebo trestnoprávneho postihu. Takýmto spôsobom sa teda stráca, akási spoločenská opozícia v kontroverzných témach. Máme zato, že takýto prístup k slobode prejavu a jej korekcia prostredníctvom politickej korektnosti napomáha vytváraniu iste formy „sociálnej katastrofy“, kedy ľudia strácajú schopnosť racionálne reagovať na sice tvrdú, ale oprávnenú kritiku.

Literature

- BERMAN, Paul. *Debating P.C.: The Controversy Over Political Correctness on College Campuses*. New York, 1995, 356 s. ISBN 978-0385315333.
- BISTÁK, Roman. *Trestné činy extrémizmu: Limity a súbehy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, 81 s.
- LAND, Molly. *Toward an International Law of the Internet*. 54 HARV. INT'L L.J., 2013, s. 394–458.
- LIEVROUW, Leah a Sonia LIVNIGSTONE. *Handbook of New Media Social Shaping and Consequences of ICTS in New Global Media and Communication Policy: The Role of the State in the Twenty-First Century*. 2002, 564 s. ISBN 978-0761965107.
- PETRIK, Matúš. Sloboda prejavu a fašistické, rasistické a iné extrémistické prejavy. *Justičná revue*, 2004, roč. 56, č. 4, s. 418–434.
- WASSERMAN, Howard. A Jurisdictional Perspective on New York Times v. Sullivan. *Northwestern University Law Review*, 2013, s. 901–914.
- WILSON, John. *The Myth of Political Correctness: The Conservative Attack on Higher Education*. Durham: Duke University Press, 1995, 205 s. ISBN 978-0-8223-1713-5.

Súdne rozhodnutia

- Rozsudok ESEP vo veci *Observer a Guardian v. Spojené kráľovstvo*, 26. 11. 1991, sťažnosť č. 13585/88.
- Rozsudok ESEP vo veci *Blake v. Spojené kráľovstvo*, 25. 10. 2005, sťažnosť č. 68890/01.
- Everson v. Bd. of Ed. of Ewing Twp.*, 330 U.S. 1, 13 (1947).
- Brandenburg v. Spojené štáty*, 359 U.S. 444 (1969).
- Hess v. Indiana*, 414 U.S. 105 (1973).
- National Socialist Party v. Village of Skokie*, 432 U.S. 47 (1977).
- R.A.V. v. St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992).

Contact – e-mail

roman.bistak@flaw.uniba.sk

Politická korektnosť a radikalizácia verejnej mienky¹

Marek Káčer

Právnická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovenská republika

Abstract in original language

V príspevku argumentujem proti Ivanovi Miklošovi, ktorý v slovenskej debate dlhodobo obhajuje názor, že politická korektnosť prispieva k radikalizácii verejnej mienky. Vychádzam z predpokladu, že pre pozitívne vnímanie demokracie a právneho štátu je dôležitý nielen spôsob, akým orgány verejnej moci vykonávajú svoje právomoci, ale aj spôsob, akým rozprávajú ľudia konajúci v ich mene. Ak je politicky nekorektný prejav založený na neférových generalizáciách a zbytočne necitlivých pomenovaniach, potom je rozprávanie politicky korektným jazykom morálnou povinnosťou každého, kto vykonáva moc demokratického a právneho štátu alebo kto sa snaží svojím prejavom túto moc dosiahnuť.

Keywords in original language

Politická korektnosť; neférové generalizácie; zbytočne necitlivé prejavy; radikalizácia.

Abstract

In this contribution I am arguing against Ivan Mikloš who has long advocated the view that political correctness contributes to the radicalization of public opinion. I start with an assumption that the positive perception of democracy and rule of law is dependent not only on the way in which public authorities exercise their powers but also on the way in which people acting on their behalf speak. If politically incorrect speech is based on unfair generalizations or unnecessarily insensitive expressions then speaking in politically correct language is the moral duty of everyone who exercises the power

¹ Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu APVV-17-0056 s názvom **Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry**.

of a democratic and rule-governed state or who tries by his or her speech to acquire such a power.

Keywords

Political Correctness; Unfair Generalizations; Unnecessarily Insensitive Expressions; Radicalization.

1 ÚVOD: SLOVENSKÁ DEBATA O POLITICKEJ KOREKTNOSTI

Koncom roka 2016 vtedajší predseda vlády Robert Fico na pracovnom sneme svojej strany prehlásil, že „*politická korektnosť nás zabíja*“, pretože tým ohľadupľnejším zapcháva ústa, zatiaľ čo tým ostatným ponúka priestor hovoriť hlasnejšie. Pre Fica to bol pragmaticko-mocenský problém: ak výsledky volieb indikujú, že politickú nekorektnosť si voliči cenia viac ako politickú korektnosť, potom sa treba zbaviť škupúl a treba začať rozprávať „*správnymi a zrozumiteľnými slovami*“, treba hovoriť „*otvorenou a pravdivou rečou*“. Ak sa (štandardná) strana zriekne tohto spôsobu hovorenia, umožní tak extrémistom a radikálom získať „*obrovskú prevahu*“. Mentor Fico neskôr snemu ukázal, ako to myslel: najskôr sa rozhovoril o „ľuďoch, ktorí spôsobom svojho života zneužívajú sociálny systém“, aby rýchlo skončil pri ráznom zvolaní: „*Musíme začať robiť v rómskych osadách poriadky!*“ Publikum ho poctilo spontánnym potleskom.²

Ficove vystúpenie zaujalo aj Ivana Mikloša, jednu z kľúčových figúr reformných vlád Mikuláša Dzurindu. Bývalí politickí rivali sa v otázke politickej korektnosti vzácnne zhodli: Mikloš totiž považuje politickú korektnosť za hrozbu pre liberálnu demokraciu, pretože podľa jeho názoru ide o „*neschopnosť, strach, ba až nemožnosť otvorene a kriticky pomenovať spoločenské problémy a ich príčiny, ak by to mohlo byť citlivé pre rôzne skupiny obyvateľstva, najmä z hľadiska ich viery, rasy, pohlavia, sexuálnej orientácie či politických názorov*“. Podľa Mikloša totiž platí, že ak nemôžeme o problémoch slobodne diskutovať, „*potom neexistuje ani teoretická šanca na to, aby sa dali hľadať optimálne riešenia*“, čoho dôsledkom je, že sa občania odkláňajú od politického mainstreamu

² Pozri bližšie youtube video s názvom *Robert Fico – Politická korektnosť zabíja! – Segregátor menšín*. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=9OCWUWQVwAw/> [cit. 31. 10. 2018].

k politickému extrémizmu. Bývalý minister financií túto tézu podopiera príkladom brexitu a voľbou Donalda Trumpa za prezidenta USA.³

Fico a Mikloš sa teda zhodujú v názore, že politická korektnosť je škodlivá z dôvodu, že bráni slobodnej diskusii o vážnych politických problémoch. Fico politickú korektnosť vníma v prvom rade ako ohrozenie vlastnej strany, pretože takýto štýl rozprávania spôsobuje odliv jej voličov k extrémistom. Mikloš ide ďalej, keď tvrdí, že odliv voličov k extrémistickým stranám nie je škodlivý kvôli tomu, že nejaká (štandardná) strana týchto voličov stratí, ale kvôli tomu, že to ohrozuje samotnú podstatu liberálnej demokracie: politická korektnosť nepripustne obmedzuje slobodnú diskusiu, a teda aj našu schopnosť hľadať optimálne riešenia.

Miklošova úvaha mala v slovenských liberálnych médiách azda väčšiu odzvu ako pôvodné Ficove vystúpenie. Komentátor Peter Schutz si myslí, že Mikloš to so svojim hodnotením prehnal. Hoci „*vo svojej zdurennej forme*“ je politická korektnosť „*horšia ako nerest*“, stále je veľmi ďaleko od toho, aby bola jednou z hlavných príčin radikalizácie verejnej mienky. Aj keď sa bývalý americký prezident Obama zdráhal hovoriť o „*islamskom terorizme*“, nijako nezabránil ani zvyšku Ameriky o tejto hrozbe slobodne diskutovať, ani príslušným bezpečnostným orgánom proti nej kedykoľvek razantne zasiahnuť.⁴ Nesedia ani Miklošom vyrátané príklady: v kampani k brexitu „*obe strany klamali, strašili, či predkladali skvelé argumenty a analýzy najľudskorôdnejšie, ako sa len dalo*“ a rovnaká bola aj kampaň pred americkými prezidentskými voľbami, v ktorej sa slobodne diskutovalo napr. o takých kontroverzných otázkach, akou bol múr proti Mexičanom. Príčiny príklonu k extrémizmu sú podľa Schutza oveľa pesterjšie a ak sa medzi nimi politická korektnosť vôbec nachádza, tak určite nie na popredných miestach.⁵

³ MIKLOŠ, I. Bojovník Fico. *HNonline* [online]. 12. 12. 2016. Dostupné z: <https://komentare.hnonline.sk/dnes-pise/875091-bojovnik-fico> [cit. 31. 10. 2018].

⁴ SCHUTZ, P. Ivan, neblázni. *SME* [online]. 19. 12. 2016. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20413775/ivan-neblazni.html> [cit. 31. 10. 2018].

⁵ Ako jednu z hlavných príčin radikalizácie Schutz identifikoval všeobecne zdieľaný politický naratív, podľa ktorého „*sme všetci chudobní*“ a štát sa o nás postará „*od pôrodného až po pohrebne*“. Takáto sugescia totiž zväčšuje očakávania občanov až do takej miery, v ktorej už nie sú reálne splniteľné, z čoho plynie ich strata dôvery v mainstreamové politické elity. Pozri bližšie: *Ibid.*

O necelé dva roky neskôr sa v západných médiách a na sociálnych siet'ach zdvihla vlna pobúrenia voči Markovi Knightovi, ktorý svojou kresbou karikujúcou nešportové správanie tenistky Sereny Williamsovej údajne prejavil sexizmus a rasizmus. Túto udalosť videl Mikloš ako vhodnú príležitosť pre zopakovanie svojho pôvodného stanoviska, čím posunul slovenskú debatu o politickej korektnosti do druhého kola. Mikloš si všimol, že predmetnú karikatúru vnímajú ako prejav sexizmu a rasizmu iba „západné liberálne elity“, na rozdiel od našich „bežných ľudí“, ktorí na českých a slovenských webových portáloch vyjadrili opačný názor. Sloboda a demokracia tak nakoniec nemusia byť ohrozované iba politickým extrémom, či už sú to islamisti, nacisti alebo komunisti, pre slobodu a demokraciu je hrozbou aj „*takzvaná progresívna, liberálna ľavica presadzujúca politickú korektnosť a multikulturalizmus*“. Takéto škodlivé protipóly Mikloš vidí aj pri otázke migrácie, kde na jednej strane odsudzuje xenofóbnu politiku Viktora Orbána, no na strane druhej vystríha pred slniečkarskou politikou, ktorá riziká migrácie podceňuje či zámerne prehliada.⁶ Na námietku, že svojím prirovnaním liberálnej ľavice k politickému extrému stratil cit pre mieru,⁷ Mikloš reaguje, že obor jeho úvahy sa neviaže na slovenské reálie, ale na západný svet reprezentovaný mainstreamovými médiami a americkými univerzitami. Ak sa karikaturistovi na sociálnych siet'ach vyhrážajú smrťou, ak na univerzitách nedovoľujú vystupovať hosťom s konzervatívnymi názormi, potom sa naozaj niekde stala chyba, ktorá sa svojou škodlivosťou v dlhodobom horizonte vyrovná aj škodlivosti politického extrému.⁸

Napokon komentátorka Kepplová Miklošovi navrhla, aby sme sa vrátili na začiatok debaty, teda na pracovný snem, kde Fico vyzval svojich kolegov, „*aby odteraz hovorili, ako im huba narástla, pretože to politicky vynáša*“. Podľa Kepplovej sa politická korektnosť na Slovensku príliš nenosí a ak si ju vôbec

⁶ MIKLOŠ, I. Nepobúrila vás Serenina karikatúra? Asi ste normálni. *SME* [online]. 24. 9. 2018. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20921069/o-serene-slobode-a-politickej-korektnosti.html> [cit. 31. 10. 2018].

⁷ RITOMSKÝ, M. Keď Ivan Mikloš stráca cit pre mieru. *SME* [online]. 25. 9. 2018. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20921879/ked-ivan-miklos-straca-cit-pre-mieru.html> [cit. 31. 10. 2018].

⁸ MIKLOŠ, I. Keď to príde k nám, budem kričať ako prvý. *SME* [online]. 26. 9. 2018. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20923103/ked-to-pride-k-nam-budem-kricat-ako-prvy.html> [cit. 31. 10. 2018].

niekto pýta, tak skôr tí mocnejší ako slabší, napríklad cirkev, ktorá žiada o ohľaduplnosť pri prepieraní pedofilných škandálov jej predstaviteľov, alebo národnári, ktorí žiadajú o ohľaduplnosť pri hodnotení zahraničnej a bezpečnostnej politiky Ruska. Tak teda ak bolo pointou Miklošovho zamyslenia varovanie pred „*akousi upiatou precitlivenosťou na menšiny*“, ktorá sa k nám pomaličky plíži zo Západu, potom je jeho diskusný príspevok rovnako zmysluplný ako „*oplakávanie nešťastia, ktoré sa stane tak o dve generácie, ak vôbec*“.⁹

V čom je pre nás slovenská diskusia o politickej korektnosti poučná? V prvom rade sa nám ukazuje, že aj hodnotovo podobne orientovaní ľudia sa môžu v zásadnej kultúrno-politickej otázke rozchádzať. Je však takýto rozkol nevyhnutný? Naozaj platí, že schvaľovanie slobody a demokracie a zároveň odmietanie populizmu a extrémizmu nevytvára dostatočný hodnotový základ pre zhodu v otázke, či je politická korektnosť vhodným prostriedkom korekcie jazykového prejavu? S tým bezprostredne súvisí aj druhý moment debaty: Totiž ak sa ľudia rozprávajú o jednej a tej istej veci v rôznych kontextoch bez toho, aby si to všimli, môžu prepadnúť omylu, že sa medzi sebou nezhodujú na veciach, na ktorých sa v skutočnosti zhodujú. Argument proti politickej korektnosti, ktorý platí pri ochrane akademickej slobody na univerzitách alebo pri ochrane slobody umeleckej tvorby v médiách, nemusí platiť pri tvorbe politickej stratégie na pracovných snekoch politických strán. Ak sa účastníci diskusie vnímajú ako partneri, nie ako súper, a ak im ide o vzájomné porozumenie, nie o výhru v rečníckom spore, malo by im záležať na tom, aby takéto pseudonezhody identifikovali a prekonal. V nadväznosti na to sa v nasledujúcom texte pokúsim ukázať:

1. že politická korektnosť je morálne opodstatnená ako *princíp regulujúci verejný prejav, a to prinajmenšom tých osôb, ktoré konajú v mene verejnej moci alebo ktoré sa svojím prejavom snažia túto moc získať*,
2. že *oprávnená kritika politickej korektnosti nesmeruje proti opodstatneniu daného princípu, ale len proti spôsobu jeho uplatňovania*, proti snahe presadzovalť korektnosť v miestach a kontextoch, kde to nie je nevyhnutné, vhodné alebo správne.

⁹ KEPPILOVÁ, Z. Fico a Mikloš konečne našli spoločnú tému. *SME* [online]. 26. 9. 2018. Dostupné z: <https://komentare.sme.sk/c/20923541/na-barikadach-s-ficom-aj-miklosom.html> [cit. 31. 10. 2018].

2 MORÁLNE OPODSTATNENIE POLITICKEJ KOREKTNOSTI

2.1 Čím viac dôvery, tým viac zodpovednosti

Aj napriek tomu, že sa čoraz častejšie hovorí o kríze dôvery v štát,¹⁰ domnievam sa, že získaním štátnej funkcie človek svoju dôveryhodnosť skôr zvýši ako zníži. V rovine teórie sa to dá vysvetliť myšlienkou reprezentácie: človek hovoriaci v mene štátnej moci, nehovorí sám za seba, ale za všetkých. Preto napríklad slová jedného môžu vyvolať vojnu medzi miliónmi.¹¹ V praktickej rovine ide predovšetkým o mediálny priestor: čím vyššiu funkciu človek získa, tým väčšiu mediálnu pozornosť na seba pritiahne, pričom mediálna pozornosť vedie k publicite a tá je zas podmienkou (nevyhnutnou, nie dostatočnou) dobrého umiestnenia v rebríčku dôveryhodnosti.

Slovenské prieskumy verejnej mienky potvrdzujú súvislosť medzi držaním úradu a dôveryhodnosťou len nepriamo. Jednou z takýchto indícií je aj pokles dôveryhodnosti Roberta Fica a nárast dôveryhodnosti Petra Pellegriniho po tom, čo si vymenili stoličku predsedu vlády koncom marca 2018. Podľa agentúry Focus Ficovi pred touto rošádou (január 2018) dôverovalo 30 % ľudí, zatiaľ čo po nej (apríl 2018) to bolo len 23 % ľudí. Pellegrinimu začala agentúra pravidelne merať dôveryhodnosť až po získaní danej funkcie, no už hneď na začiatku mu namerala 35 %.¹² S podobnými výsledkami prišla aj agentúra AKO, ktorá Ficovi od novembra 2017 do apríla 2018 pripísala stratu 10 %, pričom Pellegrinimu krátko po prevzatí funkcie namerala náskok pred Ficom až vo výške 17 %.¹³ Samozrejme, takýto markantný posun v číslach nemožno

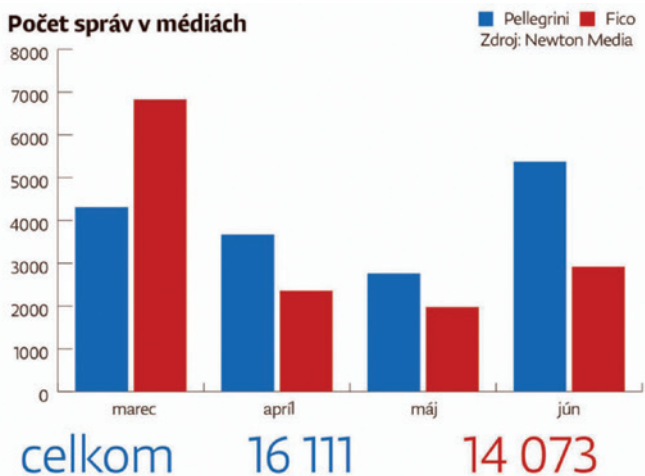
¹⁰ URBAN, M. a J. KYSELA. Stát a společnost – spojené nádoby. In: KYSELA, J., P. ONDŘEJEK a kol. *Kolos na bláněných nohou? K proměně státu a jeho roli*. Praha: Leges, 2016, s. 230–243.

¹¹ Carl Schmitt považoval reprezentáciu za znak, pomocou ktorého možno odlišiť štát od bandy pirátov: „*To, že moc ustanoveného spoločenstva je niečo iné ako moc piráta, sa nedá pochopiť cez perspektívu spravodlivosti, ani cez spoločenskú prospešnosť či cez iné normatívne perspektívy, keďže tieto všetky možno rovnako aplikovať aj na zlodějov. Hľadaný rozdiel spočíva v tom, že každý skutočný štát reprezentuje politickú jednotu ľudu, a nie ľudí v ich prirodzenej existencii.*“ SCHMITT, C. *Constitutional Theory*. Durham – London: Duke University Press, 2008, s. 245.

¹² SLOSIARIK, M. *Dôvera/nedôvera k vybraným politikom – september 2018*. Press release zo dňa 5. 10. 2018. Dostupné z: http://focus-research.sk/files/252_Dovera_nedovera%20k%20vybranym%20politikom_september%202018.pdf [cit. 2. 11. 2018].

¹³ Dostupné z: http://www.tvnoviny.sk/domace/1914653_prieskum-doveryhodnosti-fico-sa-radikalne-prepadol [cit. 2. 11. 2018].

vysvetľovať len faktom, že porovnávané osoby sa vystriedali na premiérskom kresle. Pri takom komplexnom jave ako je dôveryhodnosť je premenných celé množstvo. Z tých kľúčových treba spomenúť vraždu novinára Jána Kuciaka a jeho manželky, ku ktorej došlo koncom februára 2018 a ktorá spustila lavínu protivládnych demonštrácií. Aj napriek tomu, že Fico neniesol osobnú zodpovednosť za tento zločin, ten ho predsa len dokázal kompromitovať jednak preto, že Kuciak pripravoval článok o prepojení talianskej mafie na jeho vládu a jednak preto, že Fico dlhodobo a otvorene brojil proti novinárom ako nepriateľom štátu. Tak či onak, ak Pellegrini preskočil Fica v rebríčku dôveryhodnosti, potom k celkovému výsledku určite prispelo aj ich striedanie na premiérskom poste. Ako som spomenul vyššie, jedným z článkov príslušnej korelačnej reťaze je aj skutočnosť, že predseda vlády má z titulu svojej funkcie väčší mediálny priestor. To, že Pellegrini danou rošádou mediálny priestor získal, zatiaľ čo Fico ho stratil, potvrdila aj agentúra Newton Media, ktorá monitoruje „29 celoštátnych a 96 regionálnych titulov, 209 webov a všetky celoštátne televízie i rozhlas“.¹⁴ Jej zistenia ilustruje nasledujúci graf:

Zdroj: <https://dennikn.sk/1174658/pellegrini-vytlac-fica-v-mediach-je-ovela- castejsie/> [cit. 2. 11. 2018].

¹⁴ KERN, M. Pellegrini vytláča Fica, v médiách je oveľa častejšie. *Denník N* [online]. 9. 7. 2018. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1174658/pellegrini-vytlac-fica-v-mediach-je-ovela- castejsie/> [cit. 2. 11. 2018].

Napokon teda predpoklad, že človek získaním štátnej funkcie svoju dôveryhodnosť skôr zvýši ako zníži, možno považovať za odôvodnený. Čo z toho vyplýva pre našu tému?

Dôveryhodnosť sa prenáša z osoby na jej slová. V rovine argumentácie ide o klasický argument z autority: Nejaké tvrdenie je pravdivé, nejaká norma správna, pretože to povedala uznávaná autorita. V rovine psychológie ide o ospravedlnenie: moje presvedčenie o určitej veci je správne, pretože také isté presvedčenie má aj pán predseda, prednosta, premiér, prezident... Jednoducho názory, ku ktorým sa prikláňajú osoby konajúce v mene verejnej moci, získavajú v spoločnosti väčšiu *faktickú* legitimitu, majú väčšiu šancu rozšíriť sa medzi ľuďmi a usadiť sa v ich myšliach; u niektorých postupne až do tej miery, že sa stanú základom ich vlastného konania. Keďže ich slová nesú väčšiu váhu, musia úradné osoby a politici niešť aj väčšiu zodpovednosť za to, čo hovoria. Veď napokon z ideologického hľadiska je personálne obsadzovanie štátnych orgánov dôležité práve preto, že jeho prostredníctvom je možné vybrať ideológiu, svetonázor či presvedčenie šíriť ďalej.¹⁵

No ak má úradná osoba lepšie vážiť svoje slová, vyplýva z toho automaticky aj to, že má byť politicky korektná?

2.2 Čo je to politická ne/korektnosť?

Ostaňme pri výkone a získavaní verejnej moci. Platí v rámci takto úzko vymedzeného oboru úvahy, že politická korektnosť bráni ľuďom používať „*správne a zrozumiteľné slová*“, bráni im hovoriť „*otvorenou a pravdivou rečou*“, pretože majú „*strach kriticky pomenovať spoločenské problémy, ak by to mohlo byť citlivé pre rôzne skupiny obyvateľstva*“, čím sa oberajú o priestor pre hľadanie „*optimálnych riešení*“?

Fico a Mikloš chápu politickú korektnosť ako škodlivý politický postoj, pre ktorý je typické uprednostňovanie slušnosti pred úprimnosťou, predstieraného občianskeho zmieru pred nepohodlnou pravdou, naivného optimizmu pred triezvym realizmom. Bojovník proti politickej korektnosti je navyše

¹⁵ Aj keby sme boli silnými zástancami ideologickej neutrality štátu, stále musíme túto motiváciu brať do úvahy, pretože aj samotná ideologická neutralita štátu môže byť predmetom pochybností, kritiky či dokonca návrhu na oficiálne zrušenie a v takom prípade môže byť pre nás veľmi dôležité, aby mal názor, že štát má byť ideologicky neutrálny, dostatočnú faktickú legitimitu.

akoby hrdina tragédie, ktorý odhalením ťažko stráviteľnej pravdy podstupuje osobné riziko perzekúcie. Politicky nekorektný prejav sa tak podobá na antickú reč, v ktorej je hovoriaci úprimný, pravdovravný, odvážny, kritický a principiálny a ktorá sa v gréčtine označuje ako *parrhesia*.¹⁶ Tento príbeh je však zavádzajúci a Fico s Miklošom ho bezducho prevzali od konzervatívnych populistov spoza Atlantiku.

Termín „politická korektnosť“ vznikol v amerických Pavicových kruhoch behom sedemdesiatych rokov minulého storočia a až do konca osemdesiatych rokov sa používal len tu a väčšinou v ironickom zmysle slova, ako kritika prílišného dogmatizmu vo vlastných radoch. Začiatkom deväťdesiatych rokov sa tohto slova chopili konzervatívni autori a z položartovného výrazu Pavičiarskeho žargónu spravili politický program aktívne presadzovaný naprieč americkým univerzitným prostredím.¹⁷ V tomto novom význame sa daný termín veľmi rýchlo uchytil u republikánskej pravice, pretože jej *„pomohol vraziť kľín medzi triedou pracujúcich ľudí a demokratickou stranou, ktorá si nárokovala hovoriť v ich mene. „Politická korektnosť“ sa tak stala termínom, verifikovaním ktorého sa vstúpila do predstáv verejnosti myšlienka, že medzi „bežnými ľuďmi“ a „liberálnou elitou“ existuje hlboký rozdiel...“*¹⁸ Tento obrat doviedol do svojich bizarných konzekvencií Donald Trump.

Typický bojovník proti politickej korektnosti v období pred Trumpom síce trval na principiálnom postoji, že sloboda slova chráni aj poburujúce či urážlivé prejavy, no sám sa do takýchto prejavov príliš nepúšťal, pretože mu v tom bránil ostych, ohľaduplnosť či taktika. Trump toto tabu kompletne zrušil. Sloboda slova mu slúži ako ospravedlnenie pre otvorené urážky a urážanie mu zas slúži ako dôkaz, že má odvahu. Napríklad ženy, ktoré mu nepadli do oka, nemal problém označiť ako „tučné svine“, „suky“, „povaľáčky“

¹⁶ „...hovoriaci využívajú svoju slobodu a volí úprimnosť namiesto presvedčania, pravdu namiesto klamstva alebo mlčania, riziko smrti namiesto života a pobodlia, kritiku namiesto lichotení, morálnu povinnosť namiesto vlastného záujmu a morálnej apatie. Toto je, vcelku všeobecne, pozitívny význam slova parrhesia vo väčšine gréckych textov, v ktorých sa vyskytuje od piateho storočia pred našim letopočtom až do piateho storočia nášho letopočtu.“ FOUCAULT, M. *Fearless Speech*. Los Angeles: Semiotext(e), 2001, s. 20.

¹⁷ WEIGEL, M. Political correctness: how the right invented a phantom enemy. *The Guardian* [online]. 30. 11. 2016. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/30/political-correctness-how-the-right-invented-phantom-enemy-donald-trump> [cit. 6. 11. 2018].

¹⁸ Ibid.

či „nechutné zvery“,¹⁹ pričom na otázku, či si stojí za týmito výrazmi, odpovedá, že nemá čas na politickú korektnosť a že na ňu nemá čas ani Amerika.²⁰ Ak by si chcel človek spraviť celkovú predstavu o Trumpovom chápaní slobody prejavu, určite by mal zobrať do úvahy aj analýzu denníka *The Washington Post*, podľa ktorej americký prezident behom 649 dní stihol povedať 6420 nepravdivých alebo zavádzajúcich tvrdení.²¹

Moira Weigelová považuje Trumpov boj proti politickej korektnosti za nebezpečný nielen preto, že jeho podporovateľov povzbudzuje k otvoreným prejavom sexizmu, rasizmu, xenofóbie či islamofóbie, ale aj preto, že ich utvrdzuje v názore, že politika je sama osebe iba falošnou hrou proti zdravému sedliackemu rozumu: *„Jeho pohrdanie politickou korektnosťou sa veľmi podobá na pohrdanie politikou samotnou... Debata a nezhoda sú pre politiku ústredné, no Trump dal jasne najavo, že nemá čas na takéto odbiehania. Ak hráte rolu bojovníka proti politickej korektnosti, keď máte odpovedať na legitímnu otázku týkajúcu sa vašej politiky („policy“), potom diskusiu fakticky uzatvárate a robíte to, čo odporcovia politickej korektnosti dlhodobo vyčítali liberálom a ľavičiarom. Diskusiu obídete tak, že jej tému vyhlásite sa takú triviálnu alebo takú rozpornú so zdravým rozumom, že je zbytočné o nej diskutovať. Tento impulz je autoritársky. A tým, že sa Trump prezentuje ako šampión zdravého rozumu, sám sebe udeľuje povolenie politiku („politics“) úplne obchádzať.“*²²

Ak je Trump učebnicovým modelom politika brojaceho proti politickej korektnosti, potom môžeme konštatovať, že odmietanie politicky korektného jazyka nie je motivované snahou o vystúhnutie podstaty veci, ani snahou o zachovanie rôznorodosti názorov pri hľadaní optimálnych riešení spoločenských problémov, ale snahou o pútanie pozornosti vedúcej k väčšej popularite. Nie je to starosť o ľudí, ale starosť o seba, presný opak *„otvorenej a pravdivej reči“*.

¹⁹ V origináli: „fat pigs“, „dogs“, „slobs“ a „disgusting animals“.

²⁰ Ibid. Pozri aj: BLAKE, A. Here are the Megyn Kelly questions that Donald Trump is still sore about. *The Washington Post* [online]. 26. 1. 2016. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/01/26/here-are-the-megyn-kelly-questions-that-donald-trump-is-still-sore-about/> [cit. 6. 11. 2018].

²¹ Databáza tvrdení je dostupná z: <https://www.washingtonpost.com/graphics/politics/trump-claims-database/> [cit. 6. 11. 2018].

²² WEIGEL, M. Political correctness: how the right invented a phantom enemy. *The Guardian* [online]. 30. 11. 2016. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/30/political-correctness-how-the-right-invented-phantom-enemy-donald-trump> [cit. 6. 11. 2018].

Posuňme sa od motivácie smerom k formám: politická nekorektnosť má podobu buď neférovej generalizácie alebo zbytočne necitlivého výrazu.

2.2.1 Politická nekorektnosť ako neférová generalizácia

Politická nekorektnosť má častokrát podobu neférovej generalizácie, v ktorej sa existencia určitého spoločenského problému kladie za vinu určitej spoločenskej skupine namiesto toho, aby sa kládla za vinu konkrétnym jednotlivcom, ktorí sú za daný problém individuálne zodpovední. Tak napríklad za narušanie verejného poriadku či pokojného občianskeho spolunažívania prostredníctvom drobných krádeží a výtržností sú zodpovední Rómovia, a nie konkrétni zloději či výtržníci. Naopak za nešetrné hospodárenie pri verejných zákazkách, za machinácie pri rozdeľovaní dotácií, za colné podvody či za korupciu pri výkone štátnej moci nie sú zodpovední belosi, ani Nerómovia, ani obyvatelia mestských aglomerácií, ani príslušníci konkrétnej politickej strany, ale vždy len konkrétni jednotlivci, hoci títo môžu štatisticky spadať do niektorých z uvedených kategórií vo vyššom počte ako obyvatelia rómskych osád štatisticky spadajú napríklad do okruhu zlodějov farmárskych plodín. Pri takýchto neférových generalizáciách pritom nemusí ísť priamo o problém vyvodzovania trestnej zodpovednosti; neférovosť sa môže prejavíť už pri stanovovaní priorít bezpečnostnej politiky, kedy dochádza k alokácii obmedzených zdrojov policajného zboru: Je férové policajtom prikázať, aby prednostne riešili problém krádeží zemiakov na poľnohospodárskych pozemkoch pred problémom neoprávnených žiadostí o vrátenie nadmerného odpočtu DPH, ak druhý z týchto problémov spôsobuje spoločnosti tisícásobne väčšie škody ako ten prvý?

Ako som uviedol v predchádzajúcej časti, bojovníka proti politickej korektnosti netrápi férovosť, ale vlastná popularita. Podľa toho si vyberá spoločenské problémy a vysvetľovanie ich príčin. Upramovať pozornosť na Rómov zneužívajúcich sociálny systém či na moslimov páchajúcich teroristické útoky je v prvom rade trikom, ktorým rečník získava uznanie tak, že parazituje na rozšírených spoločenských predsudkoch. Napríklad sociálny experiment Andreja Findora potvrdil, že *„Slováci morálne prísnejšie posudzujú a trestajú tie isté činy, ak ich vykonali Rómovia, ako keď ich vykonali Slováci*

alebo Maďari“.²³ Jednoducho nezamestnaný Róm si môže za svoju zlú sociálnu situáciu sám, zatiaľ čo nezamestnaný Slovák je obeťou externých faktorov. Podobný výskum v USA zas potvrdil, že ak je páchatelom masovej streľby moslim, tento čin sa dáva do súvislosti s jeho vierovyznaním, zatiaľ čo ak je páchatelom kresťan, príčinou je najmä jeho duševná choroba.²⁴ Majstri politicky nekorektného prejavu vedia, že pri výbere spoločenského problému a vysvetľovaní jeho príčin treba použiť také generalizácie, ktoré kopírujú rozšírené spoločenské stereotypy.

Pritom nachádzanie adekvátnych generalizácií je pre politiku a právo úplne kľúčové, pretože len takto možno dospieť k návrhu nových politik a nových právnych pravidiel. Frederick Schauer chápe pravidlá ako zafixované generalizácie opodstatnené nejakým účelom.²⁵ Pri opodstatňovaní pravidla je dôležité, aby vzťah medzi účelom pravidla a jeho hypotézou viac či menej reflektoval vzťah medzi spoločenským problémom a jeho príčinou. Ak táto reflexia chýba, potom pravidlo nesplní svoj účel, ani keď je všeobecne dodržiavané. Ak by sa zákonodarca domnieval, že vysoká nehodovosť na cestách je spôsobená tým, že šoféri jazdia pod vplyvom kofeínu a ak by v dôsledku takejto generalizácie zakázal požívanie kofeínových nápojov pred jazdou, potom by sme mohli dôvodne predpokladať, že všeobecné dodržiavanie tohto zákazu by k bezpečnejšej jazde nepovedlo. Ak by sme však kofeín vymenili za alkohol, pravidlo by fungovalo, pretože v tomto prípade vzťah medzi jeho účelom (redukcia nehodovosti) a jeho hypotézou (pitie alkoholu pred jazdou) reflektuje vzťah medzi problémom a jeho príčinou.

Z uvedeného vyplýva, že aj keď má zákonodarca pri formulovaní hypotézy pravidla na výber z viacerých možností, tento výber nemôže byť svojvoľný. Pravidlo nesmie stáť na generalizácií, v ktorej sa spájajú dva javy bez žiadneho kauzálného alebo korelačného súvisu. To však nie je všetko: nie každá

²³ HORÁK, O. Na Rómov sú Slováci prísnejší ako na iný. *Denník N* [online]. 3. 11. 2015. Dostupné z: <https://dennikn.sk/280078/morálne-prehresky-romov-trestame-ovela-prísnejšie-vlastne-hovori-sociolog-findor/> [cit. 11. 11. 2018].

²⁴ HORÁK, O. Ak bol masovým strelcom moslim, časť ľudí vinila náboženstvo. Pri kresťanovi vinili duševnú poruchu. *Denník N* [online]. 23. 10. 2018. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1264267/ak-bol-masovym-strelcom-moslim-cast-ludi-vinila-nabozenstvo-ak-nim-bol-krestan-zo-skutku-vinili-dusevnu-poruchu/> [cit. 11. 11. 2018].

²⁵ SCHAUER, F. *Playing by the Rules: A Philosophical Examination of Rule-Based Decision-Making in Law and in Life*. Oxford: Oxford University Press 1991, s. 26.

generalizácia, ktorá uvedený súvis zachytáva, môže byť základom pre formuláciu pravidla. Hypotézu môže diskvalifikovať už to, že jej naplnenie sa nedá overiť, a to buď vôbec alebo len s neprimeranými nákladmi. Darmo by sme zakázali šoférovať vozidlo osobám pod vplyvom depresie, pretože pre policajtov by bolo veľmi nepraktické určovať, či sa konkrétny šofér pri konkrétnej jazde pod takýmto vplyvom nachádza. Navyše pri dosahovaní jedného cieľa treba vždy dbať na to, aby nebolo zmarené dosahovanie iných dôležitých cieľov. Aj keď sa všeobecne uznáva, že príliš rýchla jazda ohrozuje bezpečnosť premávky, predsa len všade vo svete platí, že zákaz rýchlej jazdy má svoje legitímne výnimky, napríklad pre zasahujúce vozidlá. Napokon do celkového kalkulu musíme zaradiť aj ústavnú požiadavku rovnosti a slobody. Ak by pravidlo zakázalo jednotlivcovi šoférovať len preto, že má modré oči, bolo by to v rozpore s ústavou, a to dokonca aj v prípade, ak by sme mali nezvratné štatistické dôkazy, že modrooké osoby jazdia vo všeobecnosti menej bezpečne ako osoby ostatné. V demokratickom a právnom štáte jednoducho nemožno trestať či inak znevýhodňovať jednotlivca kvôli skutkom, ktoré spáchal niekto iný. Ak je vôbec prípustné znevýhodniť celú spoločenskú skupinu kvôli previneniu jedného jednotlivca, tak zrejme iba vtedy, keď jednotlivec danú skupinu politicky reprezentuje a znevýhodnenie nemá povahu trestnoprávneho postihu. Pozrime sa však, ako všetky tieto požiadavky obmedzujú slobodu slova pri hľadaní optimálnych riešení spoločenských problémov a kde v celej tejto spleti stojí politická korektnosť.

Vo svojej predvolebnej kampani Donald Trump sľúbil, že zastaví prílev moslimov na územie Spojených štátov, pretože podľa jeho názoru islamský terorizmus predstavuje pre americkú spoločnosť vážnu bezpečnostnú hrozbu.²⁶ Trump teda vychádzal z generalizácie, podľa ktorej – povedané nekorektne – čo moslim, to terorista. O vyše pol roka neskôr pripustil, že to, čo spôsobuje terorizmus, v podstate nie je moslimské vierovyznanie páchatel'ov, ale špecifické územia, z ktorých teroristi do USA prichádzajú. Na námietku, že splnenie jeho predvolebného sľubu by bolo v rozpore s americkou ústavou, totiž reagoval takto: „*Načítajte si to ako chcete.*

²⁶ Trumpov prejav prednesený dňa 7. 12. 2015 na predvolebnom zjazde v Mount Pleasant, Južná Karolína. Dostupné z: <https://www.c-span.org/video/?401762-1/presidential-candidate-donald-trump-rally-mount-pleasant-south-carolina&start=1830> [cit. 11. 11. 2018; inkriminovaná pasáž začína v čase 30:30].

*My to budeme volat' územia... existujú územia, teroristické štáty a teroristické národy, ktorých ľudí nepustíme do našej krajiny.*²⁷ Krátko po nastúpení do úradu Trump vydal vykonávací príkaz („*executive order*“), ktorým zakázal ľuďom pochádzajúcim zo siedmich moslimských krajín vstup na územie USA. Tento príkaz bol od začiatku predmetom ostrej kritiky: týždeň po jeho vydaní súdy pozastavili platnosť jeho podstatných častí, na čo Trump reagoval vydaním nového príkazu, ktorý neskôr nahradil oficiálnou prezidentskou proklamáciou. Ústavnosť proklamácie napokon potvrdil Najvyšší súd Spojených štátov počtom hlasov 5:4.²⁸ Táto genéza je pre nás zaujímavá aj bez toho, aby sme zachádzali do technických detailov; postačí sústrediť sa na jazyk, v ktorom Trump o probléme terorizmu rozprával.

Trump zmenil jazyk, keď namiesto moslimského vierovyznania zacielil svoje imigračné opatrenie na „teroristické územia“. Tento manéver mu poradil jeho poradný výbor skladajúci sa z popredných republikánskych právnikov, ktorých dal dohromady bývalý primátor New Yorku Rudy Giuliani, Trumpov podporovateľ. Trump sa totiž na neho obrátil, aby mu ukázal, ako sa dá zakázať vstup moslimov na územie Spojených štátov „*právne čistým spôsobom*“.²⁹ Trump sa teda nakoniec rozhodol, že personálnu pôsobnosť svojho zákazu nebude určovať podľa vierovyznania cudzinca, ale podľa krajiny jeho pôvodu. Tváril sa pri tom, že nejde o podstatnú zmenu jeho imigračnej politiky a dali mu za pravdu aj jeho kritici, vrátane sudcov, ktorí neskôr suspendovali platnosť príslušného zákazu s odôvodnením, že ide o skrytú diskrimináciu moslimov. Trump teda zmenil jazyk svojej politiky, no jej podstatu nechal takú istú.

²⁷ The Republican Ticket: Trump and Pence. Interview s prezidentským kandidátom a jeho poradcom odvysielané dňa 17. 7. 2016 na televíznej stanici CBS. Dostupné z: <https://www.cbsnews.com/news/60-minutes-trump-pence-republican-ticket/> [cit. 11. 11. 2018].

²⁸ Pozri bližšie: Rozhodnutie Najvyššieho súdu Spojených štátov 585 US _ (2018) vo veci *Trump, President of the United States, et. al. v. Hawaii et al.*, 26. 6. 2018. Dostupné z: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-965_h315.pdf [cit. 13. 11. 2018]. Genéza prezidentského právneho aktu je obsiahnutá na s. 1-8 tohto rozhodnutia.

²⁹ „*Show me the right way to do it legally.*“ Pozri bližšie: WANG, A. B. Trump asked for a „Muslim ban,“ Giuliani says – and ordered a commission to do it „legally“. *The Washington Post* [online]. 29. 1. 2017. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/01/29/trump-asked-for-a-muslim-ban-giuliani-says-and-ordered-a-commission-to-do-it-legally/> [cit. 12. 11. 2018].

Uvedená jazyková zmena však bola zásadná: namiesto pôvodnej generalizácie, v ktorej sa terorizmus spájal s moslimami (a ktorá ich preto odsudzovala na večných nepriateľov amerického národa) sa terorizmus začal spájať s určitými špecifickými územiaми. Čím musí byť určitá krajina špecifická, aby ľudia, ktorí z nech pochádzajú, nesmeli vstúpiť na americké územie, pretože predstavujú zvýšenú teroristickú hrozbu? Podľa Trumpovej proklamácie ide o krajiny, ktoré nemajú dostatočné informácie o totožnosti svojich občanov alebo ich nechcú zdieľať so Spojenými štátmi a tie v dôsledku toho nedokážu poriadne preveriť, či sa medzi záujemcami o vstup na ich územie nenachádza potenciálny terorista. Pre zhodnotenie, či konkrétna krajina do takejto kategórie spadá, brali prezidentom poverené orgány do úvahy, či má daná krajina poriadok vo vydávaní cestovných dokladov, či hlási stratené alebo ukradnuté pasy, či v dostatočnej miere zdieľa informácie o kriminálnej minulosti svojich občanov, vrátane ich potenciálnych väzieb na terorizmus, či je daná krajina bezpečným prístavom pre teroristov a či je ochotná prijímať svojich občanov po ich vyhostení z USA.³⁰ Logika Trumpovho zákazu teda hovorí jasne: Ak v dôsledku zavinenia vašej krajiny nevieme zistiť, kto ste, tak vás nevpustíme, pretože predstavujete zvýšené bezpečnostné riziko. Text zákazu hovorí ešte jasnejšie: Čad, Irán, Líbya, Severná Kórea, Sýria, Venezuela, Jemen a Somálsko.

V dôsledku takejto zmeny jazyka mohli Američania vo všetkých nasledujúcich debatách riešiť túto otázku: Zníži sa pravdepodobnosť teroristického útoku, ak zakážeme ľuďom pochádzajúcim z uvedených krajín vstup na naše územie? Kritici Trumpovej politiky boli skeptickí okrem iného aj preto, že behom pätnástich rokov od pádu Svetového obchodného centra až 85 % z celkového počtu teroristov žilo v USA dlho pred spáchaním alebo plánovaním útoku.³¹ V zmysle tejto výhrady Trumpov zákaz síce ochráni Američanov pred určitými cudzincami, no neochráni ich pred terorizmom; jednoducho vzťah medzi účelom zákazu a jeho hypotézou nedostatočne reflektuje vzťah medzi deklarovaným problémom a jeho príčinou. Tohto aspektu sa dotkol aj Najvyšší súd Spojených štátov, ktorý zvažoval, ako

³⁰ *Trump v. Hawaii*, s. 4.

³¹ JENKINS, B. M. Why a Travel Restriction Won't Stop Terrorism at Home. *The Rand Blog* [online]. 10. 2. 2017. Dostupné z: <https://www.rand.org/blog/2017/02/why-a-travel-restriction-wont-stop-terrorism-at-home.html> [cit. 12. 11. 2018].

prísne má posudzovať racionalitu Trumpovho zákazu, aby zistil, či je v rozpore s ústavou. Väčšina sudcov sa zhodla, že ústavnosť prezidentskej proklamácie treba posudzovať zdržanlivo, keďže daný akt rieši vzťahy s cudzími štátmi a upravuje premenlivé politicko-ekonomické okolnosti, čo sú otázky, ktoré spadajú skôr do kompetencie zákonodarnej a výkonnej moci. Z hľadiska ústavnosti teda netreba zisťovať to, či je daný zákaz efektívny, ale len to, či stojí na nejakom racionálnom základe, či ho možno rozumne chápať ako opatrenie smerujúce k naplneniu politického cieľa, ktorý nie je v rozpore s ústavou („*rational basis review*“).³² Súd konštatoval, že takýmto miernym testom neprejde iba taká regulácia, ktorej jediným účelom je ublížiť „*politicky nepopulárnej skupine*“. Toto však nie je prípad napadnutej proklamácie, pretože tá sa dá rozumne uchopiť ako prostriedok pre dosiahnutie legitímneho cieľa: cieľom je ochrana bezpečnosti, prostriedkom je zákaz vstupu cudzincov, ktorých rizikovosť nie je možné spoľahlivo preveriť. Zákaz nie je skrytou diskrimináciou, pretože pokrýva iba 8 % celkovej moslimskej populácie. Navyše z jeho genézy sa dá vyčítať, že zoznam inkriminovaných krajín sa menil a z jeho pôvodnej verzie boli vyčiarknuté niektoré moslimské krajiny, zatiaľ čo pridané boli aj krajiny nemoslimské. Okrem toho proklamácia počíta s množstvom výnimiek, z ktorých niektoré majú povahu humanitárnych dôvodov. Zákaz je teda v súlade s ústavou, pretože má zjavný súvis s legitímnym politickým cieľom, pričom z hľadiska ústavnosti nie je relevantné, či a ako veľmi sa mu podarí tento cieľ dosiahnuť.³³

Rozhodnutie väčšiny súdu vyvolalo kritické ohlasy, spomedzi ktorých spomeniem aspoň odlišné stanovisko sudkyne Sotomayorovej a sudkyne Ginsburgovej. Disentujúce sudkyne si myslia, že rozumný pozorovateľ, ktorý berie do úvahy verejne dostupné dáta, vrátane historickej genézy vzniku proklamácie, musí dospieť k záveru, že hlavným účelom Trumpovho zákazu bola diskriminácia moslimov.³⁴ Keďže ide o zásah do významnej ústavnej hodnoty, väčšina súdu mala pri posudzovaní ústavnosti napadnutého aktu zvoliť prísnejší test. Tak či onak, aj pri zdržanlivom posudzovaní

³² *Trump v. Hawaii*, s. 32.

³³ *Ibid.*, s. 33–38.

³⁴ Odlišné stanovisko sudkyne Sotomayorovej a Ginsburgovej vo veci *Trump v. Hawaii*, s. 10. Dostupné z: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-965_h315.pdf [cit. 12. 11. 2018].

mali sudcovia dospieť k záveru, že daný akt je protiústavný, pretože jeho odôvodnenie odkazom na národnú bezpečnosť bolo iba maskovacím manévrom.³⁵ Totiž regulácia vstupu cudzincov na územie USA s ohľadom na národnú bezpečnosť je už obsiahnutá v zákonnej úprave a prezidentovi sa nepodarilo preukázať, že jeho proklamácia rieši túto problematiku lepšie.³⁶ Prijatie proklamácie sa teda nedá vysvetliť inak, ako len cez úmysel diskriminovať vybranú kategóriu ľudí.

Aký záver si z tejto diskusie odniesť? Liberáli môžu byť z rozhodnutia konzervatívnej väčšiny najvyššieho súdu sklamaní, no určite by nemali podceňovať fakt, že Trump sa prispôbil pravidlám hry. Hoci sa v kampani zastrájal, že Amerika nemá čas na politickú korektnosť, pri presadzovaní kľúčového bodu svojej politickej agendy sa prispôbil a začal rozprávať „korektne“. V hľadáčku už nemal moslimské vierovyznanie, ale bezpečnostné „protokoly a postupy“ cudzích krajín. Nejde tu o to, že pôvodný Trumpov plán sa vydaril len na 8 %, ale o to, že náboženská nenávisť sa prestala rozširovať explicitne a že sa nedostala do oficiálneho textu práva. Pre liberálov je to úspech. A nielen pre nich. Na Trumpovom príklade je pekne vidieť, že politicky korektný jazyk je vo svojej podstate ústavnokonformným jazykom. To je jazyk, s ktorým má prezident vyššiu šancu ubrániť svoju politiku pred najvyšším súdom. To je jazyk, ktorý Trumpovi poradili jeho konzervatívni právnici a ktorý mu nakoniec odobrili aj konzervatívni sudcovia na najvyššom súde. V tomto prípade korektnosť jazyka nie je predmetom ideologického sporu. Ak nejaké elity vôbec dohliadajú na to, či politici používajú korektný jazyk, tak sú to elity právnikov, ktoré formulujú slová práva a teda čiastočne a nepriamo aj slová politických prejavov a programov. V tomto kontexte nejde ani tak o obmedzovanie diskusie ako skôr o jej rámcovanie. A nevedie ich k tomu ideologická zaslepenosť ale rešpekt k ústave.

2.2.2 Politická nekorektnosť ako zbytočná necitlivosť

Neférové generalizácie môžu byť zároveň aj necitlivé. Ak niekto označí migrantov za nebezpečných sexuálnych násilníkov, podnecuje tým strach, pohŕdanie či nenávisť aj voči takým ľuďom, ktorí nikomu nič zlé nespravili

³⁵ Ibid., s. 15–16.

³⁶ Ibid., s. 21.

a z ktorých časť potrebuje našu pomoc. Na politicky nekorektný prejav stačí aj obyčajná urážka či zbytočne necitlivé pomenovanie.

Čo je však „zbytočne necitlivé“? Otestujme funkčnosť tohto výrazu na príkladoch. Štrasburský súd vo veci *E. S. v. Rakúsko*³⁷ rozhodol, že uloženie peňažného trestu vo výške 480 € za verejný prejav, v ktorom sťažovateľka označila proroka Mohameda za pedofila, je v súlade s Európskym dohovorom. Sťažovateľka uvedené slová povedala ako prednášajúca na bezplatnom verejnom seminári *Základné informácie o islame*, ktorý pre mladých voličov a voličky zorganizoval Rakúsky vzdelávací inštitút Strany slobodných. Sťažovateľka svoje tvrdenie opierala o historické zdroje dokladujúce, že 56 ročný Mohamed mal pohlavný styk s 9 ročnou Aišou, svojou manželkou, s ktorou sa oženil v jej šiestich rokoch. Aj napriek tejto skutočnosti rakúske súdy sťažovateľku odsúdili za trestný čin znevažovania náboženských doktrín. Pri odôvodnení príslušných rozsudkov, s ktorým sa stotožnil aj štrasburský súd, konštatovali, že inkriminované vyjadrenie sťažovateľky bolo hodnotiacim úsudkom bez dostatočného faktického podkladu.³⁸ Aj keby sťažovateľka preukázala, že Mohamed mal pohlavný styk s deväťročným dieťaťom, samé osebe to nestačí na to, aby sme ho mohli nazvať pedofilom. Podľa názoru súdov pedofil je človekom „s primárnym sexuálnym záujmom o deti, ktoré ešte nedosiabli vek puberty“. Mohamed však ostal s Aišou v manželstve až do času svojej smrti, v ktorom Aiša dosiahla vek 18 rokov a žiadne pramene nedokladajú, že by jeho ostatné manželky a konkubíny mali podobne nízky vek. Práve naopak, dôkazy, ktoré sťažovateľka predložila, potvrdzujú, že jeho prvá manželka bola o 15 rokov staršia ako on. Navyše sťažovateľka vo svojom prejave použila zovšeobecniteľné výrazy ako „*rád to robil s deťmi*“ či „*detský sex*“, z čoho možno vyvodit', že jej dominantným motívom nebola objektívna kritika náboženského vyznania, ale zneuctenie Mohameda. Ostrá kritika náboženských spoločností, tradícií a praktík je prípustná, pokiaľ nevyúsťuje do „*urážok alebo zosmiešňovania náboženskej viery alebo uctievanej osoby*“.³⁹ Zástancovia určitého náboženského svetonázoru teda nie sú ušetrení kritiky, „*no ak táto spočíva v provokatívnom zobrazení objektov náboženského uctievania, ktoré*

³⁷ Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva vo veci *E. S. v. Austria*, rozsudok komory zo dňa 25. 10. 2018, číslo sťažnosti 38450/12.

³⁸ Ibid., bod 54.

³⁹ Ibid., bod 18.

*je spôsobilé ublížiť pocitom veriacich, potom ju možno poňať ako zlomyseľné porušenie ducha tolerancie, ktorý je jedným zo základov demokratickej spoločnosti“.*⁴⁰

Kedy je však prejav „spôsobilý ublížiť pocitom veriacich“? Veriaci majú prah citlivosti nastavený rôzne a keby sa všeobecne platné štandardy určovali podľa tých najcitlivejších z nich, zo slobody prejavu by nakoniec veľa nezostalo. Čo takto záverečná scéna z filmu *Život Briana*, ktorý natočila britská humoristická skupina *Monty Python*? Táto paródia na veľkovýprávne biblické príbehy končí zosmiešnením ukrižovania: približne dvadsiatka odsúdencov pribitých na krížoch začne spievať a vypiskovať chytľavú melódiu s textom, podľa ktorého na živote si vždy treba všímať jeho svetlejšie stránky. Citlivejších kresťanov sa dielo dotklo, pretože v ich očiach zľahčovalo utrpenie Ježiša Krista a zosmiešňovalo niektoré aspekty ich religiózneho života. Aj napriek tomu, že v niektorých častiach sveta bolo premietanie filmu dočasne zakázané, dnes sa považuje za súčasť zlatého fondu svetovej kinematografie.⁴¹ Existujú medzi uvedenými dvoma prípadmi necitlivého prejavu relevantné rozdiely? Ktorý z nich bol necitlivý „zbytočne“ a prečo?

V prípade *E.S. proti Rakúsku* videli sudy rozhodujúce kritérium v úmysle autora prejavu. Dobromyseľný autor používa necitlivé výrazy, pretože hľadá pravdu alebo sa snaží o morálnu kritiku. Zlomyselný autor je necitlivý, pretože chce ublížiť alebo ponížiť. Pri určovaní povahy úmyslu treba vychádzať z viacerých faktorov. Okrem významu použitých výrazových prostriedkov treba skúmať aj okolnosti ich prezentácie (resp. zverejnenia), ich pravdepodobný spoločenský dopad, prípadne aj osobnú históriu autora prejavu a jeho vzťah k adresátom. Rakúske sudy považovali za potrebné určiť aj to, aký je vzťah necitlivého prejavu k pravde; skúmali, či je Mohamed „skutočne“ pedomofilom.⁴² Neexistuje algoritmus, ktorý by nás previedol cez všetky potenciálne relevantné faktory, až kým by sme nedospeli k nespochybniteľne

⁴⁰ Ibid., bod 15.

⁴¹ Pozri bližšie: BHASKAR, S. Why Monty Python's „foul, disgusting and blasphemous“ Life of Brian wouldn't get made today. *The Telegraph* [online]. 16. 4. 2018. Dostupné z: <https://www.telegraph.co.uk/films/0/monty-pythons-foul-disgusting-blasphemous-life-brian-wouldnt/> [cit. 21. 12. 2018].

⁴² Zbytočne necitlivý môže byť aj pravdivý prejav, typicky ak ide o zverejnenie informácie týkajúcej sa niektorej z utajovaných stránok súkromného života jednotlivca. Tomáš Sobek v diskusii k príspevku uviedol príklad, v ktorom človek pravidelne zdravil svojho suseda pripútaného na invalidnom vozíku zvolaním: „Ty si hendikepovaný!“ Používanie týchto slov namiesto pozdravu je zbytočne necitlivé, hoci ich pravdivosť nikto nepopiera.

správnemu riešeniu každého jedného prípadu. Aj napriek tomu však často-krát dokážeme (s pomerne veľkou mierou istoty) určiť, či bol úmysel autora dobrý alebo zlý. St'ážovateľka E. S. bola pravdepodobne zlomyseľná, pretože historické fakty, o ktoré opierala svoj názor na Mohamedov sexuálny život, vyberala selektívne, zatiaľ čo jej slová zostali zavádzajúco všeobecné („*rád to robil s det'mi*“) a navyše odznali na verejnej prednáške určenej pre mladé voličstvo, ktorú organizovala inštitúcia prepojená na politickú stranu so sympatiami ku xenofóbnym názorom. Tvorcovia záverečnej scény Života Briana boli takmer určite dobromyseľní: hoci bol film plný alúzií na život Ježiša Krista, hlavný príbeh sa koncentroval okolo fiktívnej postavy Briana; inkriminovaná scéna nezosmiešňovala Krista trpiaceho na kríži, ale vtedajší spôsob popravy, ktorým zišli zo sveta tisíce ľudí. Pointou necitlivého žartu nebolo ponížiť kresťanských veriacich, ale spochybníť niektoré aspekty ich religiózneho života, napríklad uprednostňovanie obradnosti pred úprimnosťou viery. Áno, záverečná scéna zľahčuje utrpenie ukrižovaných, a teda aj utrpenie Krista, zároveň však provokuje k otázke, či je Kristus hodný úcty práve kvôli tomu, ako veľmi trpel na kríži, alebo kvôli morálnemu posolstvu, ktoré šíril medzi ľuďmi či kvôli pevnosti vôle, ktorou dokázal odolávať zlu. Navyše do širšieho kontextu treba zahrnúť aj skutočnosť, že terčom vtípor britských komikov neboli len náboženské predstavy, ale napríklad aj koloniálna nadvláda Rimanov nad Židmi či povstalecký odpor proti nej, ktorý pripomínal aktivity moderných separatistických skupín. Toto všetko zapadá do mozaiky silných indícií vedúcich k záveru, že úmyslom filmárov nebolo ublížiť konkrétnej náboženskej skupine, ale s nadhľadom sa kriticky zamyslieť nad niektorými problémami minulosti i súčasnosti.

Podobne ako pri neférových generalizáciách, aj pri zbytočne necitlivých prejavoch je prirážajúcou okolnosťou, ak autor prejavu vystupuje v mene verejnej moci alebo sa snaží svojím prejavom túto moc získať. V takejto situácii sa necitlivé prejavy dajú ľahko čítať ako implicitné návrhy na sociálne vylúčenie dotknutých osôb. Ak je zmyslom politiky nájsť spoločnú reč – či už v rámci strany, koalície, parlamentu, krajiny, regionálneho celku alebo sveta – potom je používanie necitlivých výrazov *prima facie* zlomyseľné, pretože spoločnej reči bránia: ak dá autor politického prejavu úmyselne prednosť necitlivému výrazu pred citlivejším, pravdepodobne chce

takýmto spôsobom reči naznačiť, že dotknuté osoby nie sú v diskusii vítané alebo v nej majú iba podradné postavenie. Napokon používanie necitlivých výrazov v politike má vo veľa prípadoch rovnakú motiváciu ako používanie neférových generalizácií – autor sa snaží o získanie popularity parazitovaním na rozšírených spoločenských predsudkoch. Takýto spôsob reči vedie k ešte väčšej radikalizácii verejnej mienky a k zhusťovaniu nepriateľskej spoločenskej atmosféry. Politicky nekorektný jazyk, v oboch svojich základných formách, je teda morálne pochybný nielen kvôli svojej vnútornej motivácii, ale aj kvôli svojim vonkajším celospoločenským dôsledkom. Jeho škodlivosť naznačujú aj dáta zo slovenských spoločenských reálií. Inštitút pre verejné otázky robil prieskum verejnej mienky, v ktorom položil respondentom nasledujúcu otázku: „*Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nastábovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve alebo nie?*“ Autorky prieskumu porovnali odpovede respondentov z roku 2017 s odpoveďami z roku 2008. Výsledok porovnania odpovede „prekážali by mi“ je zaznačený v percentuálnych bodoch v nasledujúcej tabuľke:⁴³

	2008	2017
Extrémista	82	84
Rómska rodina	70	79
Moslimská rodina	32	73
Rodina prisťahovalcov z menej rozvinutej krajiny	21	59
Gejský pár	34	54
Lesbický pár	25	48
Bisexuál	25	45
Ázijská rodina	22	43
Černošská rodina	21	43
Židovská rodina	11	30
Ukrajinská rodina	17	25
Dlhodobo nezamestnaný človek	11	23
Človek s mentálnym postihnutím	11	23
Maďarská rodina	17	18
Človek s telesným postihnutím	3	6

⁴³ BÚTOROVÁ, Z. a O. GYÁRFÁŠOVÁ. Názorový a hodnotový profil slovenskej verejnosti v čase vzostupu extrémizmu. In: BÚTOROVÁ, Z. a G. MESEŽNIKOV (eds.). *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2017, s. 17.

V roku 2008 prekážala moslimská rodina 32 % respondentom, zatiaľ čo v roku 2017 to bolo až 73 %. Markantný nárast z 21 % až na 59 % nastal aj pri rodine prisťahovalcov z menej rozvinutých krajín. Tento nárast sa dá čiastočne vysvetliť poukazom na migračnú krízu, ktorá zasiahla Európu v roku 2015. Samotná kríza však nie je dostatočným vysvetlením, pretože tá obyvateľov Slovenskej republiky prakticky vôbec nezasiahla. Imigranti sa našej krajine vyhýbajú a širšie obyvateľstvo s nimi nemá žiadnu osobnú skúsenosť. Dramatický nárast ich negatívneho vnímania sa tak nedá vysvetliť len odkazom na samotný problém migrácie, do úvahy treba zobrať aj spôsob, akým sa o tomto probléme diskutuje vo verejnom priestore. Pokiaľ oficiálni reprezentanti štátnej moci vykresľujú migrantov ako bezpečnostnú hrozbu číslo jedna, pokiaľ sú ochotní prijať na naše územie len utečencov s kresťanským vierovyznaním, potom sa niet čo čudovať, že takýto rezervovaný postoj podnecuje v obyvateľstve obavy, ba priam až nenávisť.

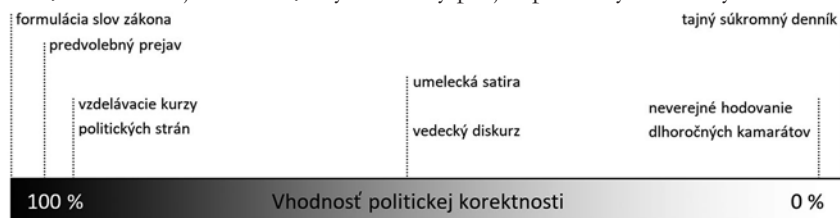
Na začiatku sme zdôvodnili, prečo sa dôveryhodnosť osoby zvyšuje získaním verejného úradu a prečo sa táto dôveryhodnosť prenáša z osoby na jej slová. Prejavy úradných osôb majú väčšiu váhu, a preto tieto osoby nesú väčšiu morálno-politickú zodpovednosť za to, čo a ako hovoria. Pri príliš veľkých excesoch možno politickú korektnosť vynucovať aj súdne: neférové generalizácie by nemali byť obsiahnuté v oficiálnom texte práva, v opačnom prípade ich môžu súdy zrušiť v rámci vynucovania zákazu diskriminácie; príliš necitlivý jazyk zas môže viesť k podnecovaniu nenávisťi a v takejto podobe môže byť postihnutelný ako nenávisťný prejav. Či v jednom alebo druhom prípade, politická korektnosť sa zdá byť vhodným prostriedkom, ako korigovať prejav tak, aby bol konformný s ústavnými hodnotami demokratického a právneho štátu.

3 KRITIKA POLITICKEJ KOREKTNOSTI

Politicky nekorektný prejav nie je „otvorenou a pravdivou rečou“, ako sa snažil sugestívne presvedčať Robert Fico. Politická korektnosť nám nebráni navrhovať „optimálne riešenia“ spoločenských problémov, ako tvrdil Ivan Mikloš bez toho, aby to demonštroval čo i len na jednom príklade. Na to, aby verejná diskusia produkovala dobré výsledky nie je potrebné, aby v nej zazneli (a boli predmetom vážneho posúdenia) všetky mysliteľné názory. Zoberme

si ako príklad problém vyhodnocovania svedeckých výpovedí pred štátnymi orgánmi. Ako veľmi pomáha pri riešení tohto problému názor, podľa ktorého príslušníci rómskeho etnika majú „rómsku mentalitu“ („*mentalita romica*“), v dôsledku ktorej ich svedecké výpovede nemajú žiadnu kredibilitu? Ako veľmi by obohatil diskusiu o prevencii ekonomických trestných činov príspevok, podľa ktorého drvivá väčšina daňových podvodníkov má bielu farbu pleti? O akú výhodu prideme, ak v diskusii o zrovnoprávnení sexuálnych menších nebudeme označovať zástancov emancipácie za „perverzných“ a jej odporcov za „bigotných“? Toto všetko sú výrazy, ktoré sú pre vecný rozmer diskusie nielen zbytočné, ale aj škodlivé, pretože odvádzajú pozornosť od pôvodnej témy.

Rozumná kritika politickej korektnosti nesmeruje proti korektnosti samotnej, ale proti spôsobu jej uplatňovania. Politická korektnosť totiž môže byť škodlivá, ak sa asertívne presadzuje na miestach a v kontextoch, kde to nie je nevyhnutné, vhodné alebo správne. V predchádzajúcom texte som sa snažil obhájiť tézu, že politická korektnosť je vhodným nástrojom korekcie prejavu učeného vo verejnoprávnom kontexte; predmetom môjho záujmu bol jazykový prejav verejnej moci alebo ľudí, ktorí sa o túto moc uchádzajú; hovorili sme o „úradných osobách“ a o „politických prejavoch“. Tieto prejavy sú špecifické, pretože ich ultimátnym účelom je legitimizovanie verejnej moci, a teda aj legálneho výkonu násilia. Politická korektnosť je tým vhodnejšia, čím viac sa posudzovaný prejav približuje k tomuto kontextu. Nasledujúca schéma ilustruje, ako by mohlo vyzerat' zoradenie kontextov prejavu podľa toho, ako veľmi je vhodné, aby bol daný prejav politicky korektný:

Kritika politickej korektnosti by sa ani tak nemala sústreďovať na otázku, či ide o vhodnú korekciu prejavu, ako skôr na otázku, kedy je táto korekcia vhodná a kedy nie. S tým bezprostredne súvisia aj ďalšie otázky: V ktorých kontextoch je používanie politicky korektného jazyka také žiaduce, že by sa malo

vynucovať prostredníctvom práva? Kedy korektnosť presadzovať len prostredníctvom neprávnych inštitucionálnych mechanizmov? Kedy to ponechať na živelné spoločenské procesy? A kedy je presadzovanie korektnosti vyslovene nevhodné či škodlivé? Legislatívce formulujúci text právneho predpisu má oveľa menšiu mieru autorskej licencie ako nášťročný mládenec píšuci si do svojho tajného denníka. Umelecká satira môže provokovať viac ako politický prejav, pretože jej štandardnou pracovnou metódou je zjednodušenie, zveličenie a metafora a jej štandardnou pointou je morálna kritika osôb, zvykov a inštitúcií. Rovnako môžu provokovať aj prejavy prednesené na univerzitnej pôde, pretože práve tá vytvára priestor pre súťaž rôznych myšlienok, názorov, teórií či hypotéz uchádzajúcich sa o uznanie na základe ich vecnej správnosti, nie na základe ich schopnosti kumulovať „politický kapitál“. Ak si odporcovia korektnosti myslia, že politicky nekorektné prejavy sú pravdivé a výstižné, potom je univerzita tým najsprávnejším miestom, kde sa dá kriticky preskúmať, či je toto ich presvedčenie dôvodné. To však neznamená, že na univerzite nemôže prebiehať selekcia prejavov. Na hodine z metodológie sociálnych vied môže byť celkom užitočné venovať sa otázke, či je korektné hovoriť, že „muži sú múdrejší ako ženy“ len preto, že v určitom IQ teste získavajú v priemere vyššie skóre. Asi však nemá zmysel pozývať na metodologickú konferenciu rečníka, ktorý je známy svojou inklináciou k sexizmu a svojou rezistenciou voči racionálnym argumentom. Aj tu je kľúčová správna miera.

4 ZÁVER

Politická korektnosť je vhodným spôsobom korekcie prejavu osôb konajúcich v mene moci demokratického a právneho štátu alebo osôb, ktoré sa svojím prejavom o túto moc uchádzajú. Vynucovanie korektnosti je v prvom rade vecou morálno-politickej zodpovednosti konkrétneho autora prejavu, no v prípade príliš veľkých excesov (napr. prijatie diskriminačnej legislatívy alebo zverejnenie nenávisťného prejavu) ju možno vynucovať aj prostredníctvom práva. Príliš asertívne presadzovanie korektnosti, osobitne mimo verejnoprávneho kontextu, však môže predstavovať neprimeraný zásah do slobody prejavu.

Contact – email

humnox@gmail.com

Rozpustenie politickej strany ako efektívny inštitút militantnej demokracie? Prípadová štúdia zo Slovenska¹

Katarína Kuklová

Katedra teória práva a ústavného práva, Právnická fakulta
Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská republika

Abstract in original language

Rozpustenie politickej strany ako inštitút militantnej demokracie je zásahom do slobodnej súťaže politických strán a práva slobodne sa združovať v politických stranách. Politická strana môže byť rozpustená, ak jej program alebo činnosť smeruje k odstráneniu demokratického režimu alebo obmedzovaniu základných práv a slobôd. Príspevok sa zameriava najmä na slovenský prípad rozpustenia politickej strany Slovenská pospolitosť - Národná strana. V závere sa autorka pokúša o reflexiu možnosti rozpustenia politickej strany Ľudová strana Naše Slovensko.

Keywords in original language

Rozpustenie politickej strany; politická strana; militantná demokracia.

Abstract

Dissolution of a political party as an institution of militant democracy is an interference in the free competition of political parties and the right to freely associate in political parties. A political party may be dissolved if its program or action is aimed at removing the democratic regime or restricting fundamental rights and freedoms. The paper focuses mainly on the Slovak dissolution of the political party Slovenská pospolitosť - Národná strana. Finally, the author tries to reflect on the possibility of dissolving the political party Ľudová strana Naše Slovensko.

¹ Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu APVV-17-0056 s názvom **Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry**.

Keywords

Dissolution of Political Party; Political Party; Militant Democracy.

1 ÚVOD

Po dejinných skúsenostiach s totalitnými režimami v strednej Európe neustáva boj s politickým extrémizmom ani v súčasnosti. Slovenská republika je nešťastným príkladom toho, že aj v dnešných časoch môžu byť poslancami parlamentu osoby, ktoré sa hlásia k myšlienkam extrémizmu, rasizmu a oslavujú nacistických predstaviteľov. Po posledných parlamentných voľbách sa do parlamentu dostala politická strana Ľudová strana Naše Slovensko, ktorej hlavným predstaviteľom je Marián Kotleba, bývalý líder strany Slovenská pospolitosť, ktorá bola v roku 2006 rozpustená Najvyšším súdom SR. Pričom v roku 2017 generálny prokurátor podal návrh na rozpustenie aj súčasnej strany Mariána Kotlebu.

Otázka, ktorá sa nám na prvý pohľad vynára v mysli je tá, či inštitút rozpustenia politickej strany, vo forme akej ju poznáme teraz, je efektívnym nástrojom pre boj proti politickému extrémizmu?

Inštitút rozpustenia politickej strany môžeme považovať za jeden z nástrojov militantnej demokracie. Koncept militantnej demokracie kladie dôraz na ochranu určitých pre demokraciu dôležitých hodnôt. Tento koncept je založený na presvedčení, že sú skupiny politických aktérov, ktoré nie sú iba nesprávne, ale aj nebezpečné pre samotnú demokraciu.² Za otca tejto koncepcie považujeme Karla Loewensteina, ktorý v roku 1937 publikoval dve časti článku „*Militantná demokracia a základné práva*“.³ V týchto článkoch sa zaoberal ochranou demokracie pred fašizmom, poukazoval na štáty, v ktorých pri moci boli fašistické strany, pričom do kontrastu pridával príklady demokratických štátov, ktoré svojou legislatívou obmedzovali niektoré práva za účelom ochrany demokratického zriadenia.⁴ Podľa Loewensteina fašizmus možno

2 JOVANOVIČ, M. How to justify ‘militant democracy’: Meta-ethics and the game-like character of democracy. In: *Philosophy and Social Criticism*, 2016, roč. 42, č. 8, s. 745–746.

3 LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights. Part I. In: *American Political Science Review*, 1937, č. 3, s. 417–432.

LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights. Part II. In: *American Political Science Review*, 1937, č. 4, s. 638–658.

4 Loewenstein používa Československo ako príklad krajiny, ktorá má demokratické zriadenie a zároveň svojimi inštitútmi si svoje zriadenie chráni.

považovať za techniku získavania moci v štáte. No aj tak je skutočnosťou, že militantná demokracia preberá celý rad aspektov ochrany štátu a režimu, ktoré využívajú aj nedemokratické štáty a režimy, využíva ich však na špecifický normatívny účel, ktorým je ochrana demokratického a právneho štátu.⁵

Demokracia využíva najmä opatrenia právneho charakteru ako je napríklad zákaz zhromažďovania alebo aj rozpustenie politickej strany, ktoré možno považovať za najkrajnejšie riešenie situácie. Z opatrení neprávneho charakteru možno spomenúť najmä zvyšovanie informovanosti o totalitných režimoch, extrémizme, hate speech či prehľbovanie vedomostí o historických súvislostiach.

Medzi podstatné prvky militantnej demokracie patrí viazanosť hodnotami, pripravenosť na obranu a prevencia ochrany demokratického štátu.⁶ Pod viazanosťou hodnotami máme na mysli skutočnosť, že demokratický štát sa hlási k hodnotám, ktorým prisudzuje špeciálny význam a tieto nechce dať k dispozícii. Pripravenosť na obranu znamená, že demokratické zriadenie je pripravené kedykoľvek brániť sa pred extrémistickými názormi. Prevencia ochrany demokratického štátu znamená, že štát by nemal reagovať až vtedy, keď extrémisti porušia zákonné normy, ale mal by nástrojmi militantnej demokracie prechádzať vzniku ohrozenia demokracie.

Slovenská právna úprava tieto jednotlivé prvky reflektuje v rôznom spektre inštitútov militantnej demokracie, ktoré dávajú pomerne široké možnosti v boji proti extrémistickým myšlienkam a ich predstaviteľom. Príkladom týchto inštitútov je právna úprava trestných činov extrémizmu alebo aj samotná možnosť rozpustenia politickej strany.

2 ROZPUSTENIE POLITICKEJ STRANY V SLOVENSKÝCH PODMIENKACH

Rozpustenie politickej strany je krajnou možnosťou, ako sa demokratický režim môže vysporiadať s politickou stranou či hnutím, ktoré sa snaží o zrušenie demokratického zriadenia štátu.

⁵ MAREŠ, M. a Š. VÝBORNÝ. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: CDK, 2013, s. 13.

⁶ BACKES, U. a E. JESSE. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Band II: Analyse*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1989, s. 279–280.

Zákonnú úpravu práva zakladat' politické strany nachádzame v zákone č. 85/2005 Z.z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších noviel. Tento zákon ustanovuje podmienky pre vznik a zánik politickej strany, ich práva a povinnosti a taktiež aj sankcie za nesplnenie týchto povinností. Podľa § 2ods.1: „*Strana, európska strana a európska nadácia nesmú svojimi stanovami, svojím programom alebo činnosťou porušovať Ústavu Slovenskej republiky, ústavné zákony, zákony a medzinárodné zmluvy.*“ Pokiaľ strana túto základnú povinnosť porušuje môže byť rozpustená. Nezáleží na tom, či jej program odporuje ústave (alternatívne ústavným zákonom, zákonom, medzinárodným zmluvám) alebo je to činnosť samotnej strany. Tieto dve podmienky nemusia byť naplnené kumulatívne. Následne zákon v § 17ods.1 stručne upravuje podanie návrhu na rozpustenie strany: „*Na podanie návrhu na rozpustenie strany je oprávnený generálny prokurátor, ak strana koná v rozpore s § 2 ods. 1. O návrhu rozhoduje správny súd.*“ Správnym súdom sa v tomto prípade myslí správne kolégium Najvyššieho súdu Slovenskej republiky.

Na návrh generálneho prokurátora bola rozpustená aj politická strana Slovenská pospolitosť - Národná strana, ktorej hlavnej predstaviteľom bol Marián Kotleba. Najvyšší súd vydal tento rozsudok dňa 1.marca 2006 pod sp.zn. 3SŽ 79/2005, pričom toto rozhodnutie bolo vydané do 3 mesiacov od prijatia návrhu generálneho prokurátora.

Najvyšší súd sa vo svojom rozhodnutí opieral o dva hlavné dôvody rozpustenia tejto politickej strany. Prvým dôvodom rozpustenia strany bolo, že program presadzoval zmenu zo súčasného systému parlamentnej demokracie na usporiadanie štátu na základe stavovského princípu. Spoločnosť mala byť na základe zoskupenia občanov podľa jednotlivých povolaní rozdelená do stavov, ktoré mali byť pomerne zastúpené v Slovenskej národnej rade, a to na základe počtu registrovaných členov. Registrácia do stavov mala byť dobrovoľná, ale len registrovaný člen mal pasívne a aktívne volebné právo. Jednotlivé stavy si mali spomedzi seba vyberať zástupcov do Slovenskej národnej rady a ostatných volených orgánov.

Najvyšší súd v tomto bode konštatoval, že „*takáto úprava volebného práva je nepochybne v rozpore s článkom 30 ods.1 ústavy, a teda porušuje aj princíp všeobecného volebného práva, nakoľko podmieňuje výkon aktívneho a pasívneho práva registráciou v stave, a súčasne viaže hlas len na voľbu príslušníka daného stavu*“. Súčasne porušuje

princíp rovnosti volebného práva tým, že zastúpenie stavov v zastupiteľskom orgáne nemá odrážať výsledok všeobecných volieb, ale má byť stanovené na pomernom princípe podľa počtu registrovaných členov stavu, v dôsledku čoho by hlasy členov rôznych stavov nemali rovnakú váhu.

Druhým dôvodom bola úprava tzv. Národného princípu, podľa ktorého prvoradou úlohou Slovenského štátu bude zabezpečenie vlastného slovenského národa vo všetkých oblastiach života a až potom starostlivosť o ostatných občanov.

Najvyšší súd tento postoj hodnotil tak, že „vedie k nerovnému postaveniu občanov a následne k diskriminácii príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín vo vzťahu k zaručeniu základných práv a slobôd uvedených v druhej hlave ústavy, hoci tieto sa zaručujú na území SR všetkým, bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zryhľodňovať alebo znevýhodňovať.“ Ďalej Najvyšší súd konštatoval, že „naplnením programu politickej strany Slovenská pospolitosť - Národná strana by už samotná príslušnosť k národnostnej menšine alebo etnickej skupine viedla k ujme jej príslušníkov na právach.“

Tieto dva dôvody boli výlučne základom pre záver, podľa ktorého „boli naplnené materiálne dôvody rozpustenia politickej strany spočívajúce v tom, že v demokratickej spoločnosti založenej na princípe rovnosti človeka a občana a na pravidlách právneho štátu možno programovať zmenu v princípoch základných občianskych a politických práv a slobôd len za podmienky, že programovaná zmena je sama osebe v súlade so základnými demokratickými princípmi vymedzenými v Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach, s ktorými sú ciele politickej strany Slovenská pospolitosť - Národná strana v rozpore, pretože smerujú k odstráneniu základných princípov rovnosti uvedených v článku 25 a 26 uvedeného medzinárodného dohovoru.“

Generálny prokurátor vo svojom návrhu na rozpustenie uviedol viaceré dôvody, pre ktoré by SPNS mala byť rozpustená. Medzi iným je vhodné spomenúť v programe vyjadrené postoje proti Židom, Rómom, Maďarom, vystúpenie SR z Medzinárodného menového fondu a iných medzinárodných organizácií, rehabilitáciu Jozefa Tisa, prehodnotenie slovenských dejín atď. Týmito dôvodmi sa Najvyšší súd odmietol zaoberať, pretože podľa jeho názoru nebol výslovne naformulovaný právny dôvod, v ktorom generálny prokurátor vidí porušenie ústavy alebo zákonov.

Návrh na rozpustenie SPNS obsahoval aj opis činnosti, ktorú vykonávali jej poprední predstavitelia, a ktorú generálny prokurátor považoval za porušujúcu ústavu a zákony. Najvyšší súd sa však ani v tomto prípade nezaoberal obsahom verejných vystúpení predstaviteľov strany, na ktorých hlásali neznášanlivosť voči iným príslušníkom národov, s poukazom na to, že tieto vystúpenia považuje za súčasť naplňania programu, ktorý už bol zhodnotený ako porušujúci ústavu. Najvyšší súd neprihliadol ani na trestné stíhanie vedené voči predstaviteľom strany za podporu a propagáciu hnutí smerujúcich k potlačeniu práv a slobôd občanov, prípadne hanobenia národa, rasy a presvedčenia a podnecovania k národnostnej, rasovej a etnickej nenávisti, a to z dôvodu, že v čase rozhodovania o rozpustení strany neboli tieto konania právoplatne ukončené. Keďže Najvyšší súd postavil celé rozhodnutie o rozpustení SPNS len na bodoch programu, tak reakcia predstaviteľov tejto rozpustenej strany bola pochopiteľne jednoduchá, a teda odstránenie problematických častí programu v novej strane, v ktorej pokračovali so svojou činnosťou.

Ďalšou stranou, v ktorej Marián Kotleba pokračoval vo svojej činnosti je Ľudová strana- Naše Slovensko. Istým spôsobom sa nám ukazuje vzorec správania Mariána Kotlebu a jeho prívržencov v prípadoch hrozby rozpustenia politickej strany, v ktorej pôsobia. Využívajú medzeru v zákone o politických stranách, konkrétne máme na mysli inštitút sankcie spojenej s rozložením extrémistickej strany, tak ako to majú v právnej úprave niektoré krajiny. Príkladom by mohlo byť Francúzsko kde v prípade, že extrémistická politická strana bola rozpustená rozhodnutím súdu, sú hlavní predstavitelia postihnutí sankciou zákazu vytvorenia a pôsobenia v politickej strane na určitú dobu.⁷ Nie sú postihovaní priamo zakladatelia strany, nakoľko by vyhradení členovia extrémistickej skupiny mohli zakladať nové politické strany bez toho, aby boli dotknutí hlavní predstavitelia, ktorí šíria extrémistické myšlienky. O takomto obmedzení sa začalo diskutovať na Slovensku aj v spojitosti možným rozpustením Kotlebovej strany ĽSNS.⁸

⁷ STUPŇAN, I. Rozpustenie kotlebovcov stojí na súde. *Denník Pravda* [online]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/459605-rozpustenie-kotlebovcov-stoji-na-sude/> [cit. 6. 1. 2019].

⁸ SLIZ, M. Kotlebovým poslancom hrozí stop. Koalícia chce zakročiť proti rozpusteným stranám. *HN Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/967961-politikom-z-rozpustenych-stran-hrozi-stop-od-koalicie> [cit. 6. 1. 2019].

Extrémisti si vytvárajú tzv. „hybernujúce strany“, ktoré v prípade hrozby rozpustenia politickej strany, v ktorej sa sústredí hlavná personálna zložka vedúcich osobností, „prebudia“ obnovou aktivít v danej strane, presunom časti personálneho zloženia z pôvodnej strany atď. Tento vzorec využil pri rozpustení strany Slovenská pospolitosť - Národná strana, kedy jeho hybernujúcou stranou bola súčasná strana Ľudová strana Naše Slovensko (ktorej len zmenil názov). Opätovne ho využíva teraz, kedy od mája 2017 bol podaný návrh na rozpustenie strany Ľudová strana - Naše Slovensko, a Kotleba približne od júna 2017 aktivoval svoju ďalšiu hybernujúcu stranu s názvom Ľudová strana Pevnosť Slovensko (pôvodný názov strany bol len Ľudová strana).⁹

Najvyšší súd pri rozhodovaní o rozpustení SPNS postupoval podľa nášho názoru príliš formalisticky, keď sa zameriaval len na jednotlivé body programu bez širšieho kontextu. V rámci prebiehajúceho konania o rozpustení LSNS bude musieť prihliadať aj na iné skutočnosti a širšie súvislosti, a práve v tomto prípade nám môže byť užitočná judikatúra iných súdov vo veci rozpustenia extrémistickej politickej strany.

Európsky súd pre ľudské práva vo veci, ktorá sa týkala rozpustenia Maďarskej gardy vyslovil: „*Politická strana môže presadzovať zmenu práva alebo ústavných základov štátu len za dodržania dvoch podmienok: po prvé, výlučne zákonnými a demokratickými prostriedkami, a po druhé presadzovaná zmena musí byť sama o sebe v súlade s fundamentálnymi demokratickými princípmi. Strana, ktorej predstavitelia podnecujú násilie alebo presadzujú politiku, ktorá nerešpektuje demokraciu alebo je zameraná na jej zničenie alebo obmedzovanie základných práv a slobôd, sa nemôže domáhať ochrany podľa dohovoru proti sankciám, ktoré jej za takéto konanie boli uložené. Nikto sa nemôže spoliehať na ustanovenia dohovoru za účelom, aby oslaboval alebo ničil ideály a hodnoty demokratickej spoločnosti. Medzi takéto hodnoty súd zaradil aj koexistenciu členov spoločnosti bez rasovej segregácie.*“¹⁰

ESEP týmto odsekom podporil rozhodnutie Regionálneho súdu v Budapešti, ktorý rozpustil Maďarskú gardu, pričom v odôvodnení uviedol, že pojem „cigánska kriminalita“ predstavuje zovšeobecnenie jasne založené

⁹ KOVÁČ, P. Kotlebovci menia názov druhej strany na Pevnosť Slovensko. SME [online]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/20556698/kotleba-lsns-nova-ludova-strana-pevnost-slovensko.html> [cit. 6. 1. 2019].

¹⁰ Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 9. júla 2013, vo veci *Vona v. Maďarsko*, č. sťaž.: 35943/10.

na rasových a etnických dôvodoch, ktoré porušuje princíp rovnosti v dôstojnosti a právach. Dané diskriminačné myšlienky boli podporované demonštráciami sily a vyhrážkami, a to konkrétne na viacerých pochodoch organizovanými Maďarskou gardou, pričom účastníci mali na sebe uniformy so symbolmi na rukávoch, ktoré pripomínali symboly dôstojníkov Šípového kríža (fašistická strana v Maďarsku v rokoch 1944–1945).

„Stanovy a program politickej strany nemôžu byť brané do úvahy ako jediné kritériá pre stanovenie cieľov a zámerov strany. Skúsenosti členských štátov ukázali, že politické strany v minulosti neodhalili svoje ciele odporujúce fundamentálnym princípom demokracie v oficiálnych programoch a dokumentoch až do okamihu prevzatia moci. Z tohto dôvodu musí byť program porovnávaný so skutkami predstaviteľov strany a názormi, ktoré zastávajú. Z tohto istého dôvodu zároveň nemožno očakávať od štátu, aby odložil zásah až do času, kým politická strana získa moc a začne uskutočňovať reálne kroky na zavedenie politiky nezlučiteľnej so štandardmi demokracie. Práve naopak súd uznáva právo štátu v prípade broziaceho nebezpečenstva zasiahnuť preventívne, ešte pred tým, než sa takáto politika začne realizovať.“¹¹

Zo záverov, ktoré ESEP formuloval v tomto rozhodnutí vieme identifikovať nasledujúce kritériá, ktorými by sa mali súdy riadiť pri posudzovaní toho, či by daná politická strana resp. hnutie mala byť rozpustená:

- či existujú dostatočné dôkazy o bezprostrednom ohrození demokracie;
- či konania a prejavy predstaviteľov dotknutej strany sú príchitateľné strane ako celku;
- či tieto konania a prejavy príchitateľné strane zakladajú celok, ktorý dáva jasný obraz o modeli spoločnosti, presadzovanom politickou stranou, ktorý je nezlučiteľný s konceptom demokratickej spoločnosti.

Skôr ako ESEP rozhodoval o rozpustení Maďarskej gardy, rozhodoval Najvyšší správny súd Českej republiky o rozpustení Dělnické strany, pričom návrh na rozpustenie podala vláda ČR.¹² V dnes už kultovom rozhodnutí Najvyšší správny súd poukázal na to, že dôvod pre rozpustenie Dělnické strany plynie z kumulatívneho naplnenia podmienok:

- zistiteľná činnosť politickej strany je protiprávna;
- túto činnosť možno príchítať strane;

¹¹ Ibid.

¹² Rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu Českej republiky zo dňa 17.februára 2010, sp. zn. Pst 1/2009.

- strana predstavuje bezprostrednú hrozbu pre demokratický právny štát;
- zamýšľaný zásah je primeraný sledovanému cieľu, a teda nie je narušená proporcionalita medzi obmedzením práva združovať sa a záujmom spoločnosti na ochrane jej hodnôt.

Rozpustenie DS bolo odôvodnené jej programom, verejnými vystúpeniami jej predstaviteľov, symbolmi používanými stranou, ale taktiež aj prepojením a spoluprácou s neonacistickými organizáciami ako Národní odpor a Autonomní nacionalisté, či pôsobením ochranných zborov DS. Na viacerých miestach rozhodnutia bol zvýraznený fakt, že jednotlivé body programu vedú len k pochybnostiam a obavám, ale samy o sebe neumožňujú urobiť záver o naplnení dôvodov pre rozpustenie politickej strany.

Kľúčová sa zdá najmä otázka bezprostrednej hrozby pre demokraciu, s ktorou sa zaujímavo vysporiadal Najvyšší správny súd ČR, pričom ju zároveň spája s prevenciou:

„(...)Soud přikročil k přezkumu bezprostřednosti rizika ohrožení demokracie. Stát pochopitelně může zabránit realizaci politického projektu, neslučitelného se základními právními a ústavními principy, ještě dříve, než bude uveden v život konkrétními akty, které mohou ohrozit občanský smír a demokratický režim v zemi, musí ovšem existovat skutečné a bezprostřední nebezpečí ohrožení demokracie. Rozpuštění strany není jen reakcí na její chování v minulosti, ale je především do budoucna namířeným aktem bránící se demokracie proti reálně existujícímu nebezpečí. Pro hodnocení činnosti politické strany, spojené se snahou získat úplný obraz o jejích aktivitách, může být relevantní i jednání této strany v minulosti. Zároveň podle konkrétních okolností může být např. důležité, zda a jakým způsobem se strana distancovala od svých dřívějších činů, zda a jak se změnila její členská základna a vedení, zda došlo k zásadnímu programovému posunu apod. (...)“¹³

V ďalšom bode aj na lokálnu úroveň destabilizácie pomerov: *„Zde Soud především konstatuje, že rizikem ohrožení demokracie v citovaném rozsudku nerozuměl pouze míru pravděpodobnosti, s níž strana získá parlamentní většinu a poté formálně „obrátil kormidlo“ státoprávního uspořádání směrem k demokratických vod. Rizikem ohrožení demokracie je třeba rozumět i stav, kdy je strana schopna třeba jen na lokální úrovni*

¹³ Ibid., bod 642.

účinně destabilizovat stávající institucionální a právní systém, a zejména stav, kdy tak může činit či dokonce činí opakovaně a stát jen s vynaložením nepřiměřeného úsilí a prostředků garantuje ochranu práv a svobod obyvatel dané lokality. Pokud je výsledkem jednání politické strany v určité lokalitě nejen přímá destabilizace tohoto místa, ale i zprostředkované riziko destabilizace a případně společensky nežádoucích jevů (eskalace násilí) v jiných lokalitách, je již možné hovořit o bezprostředním nebezpečí obroženi demokracie. Toto obrožení se tedy nemusí zdát v jednom okamžiku zjevným všem obyvatelům celého státu.“¹⁴

Následne sa Najvyšší správný súd formuloval záver, že rozhodnutie súdu o rozpustení politickej strany má aj významný preventívny účinok: „Za této situace je legitimní se ptát, zda má vůbec smysl činit takový krok, jakým je rozpouštění Dělnické strany. Soud dospěl k závěru, že má. Nezávisle na možné „reinkarnaci“ Dělnické strany v podobě jiného politického subjektu totiž Soud dospěl k závěru, že je nutné jasně pojmenovat hodnoty prosazované touto stranou, jednoznačně konstatovat, že ideologie navazující na totalitní konstrukci nacionálního socialismu představuje zlo, a že existující systém právních hodnot České republiky není s takovou ideologií kompatibilní. Soud připomíná, že rozhodnutí o rozpouštění politické strany má významnou preventivní funkci. Byť by stejní členové rozpouštěné politické strany či kdokoli jiný založili nový politický subjekt, musí tak činit s vědomím předchozího rozpouštění, které nastavuje hranice jejich budoucímu jednání.“¹⁵

Tu vraciame k začiatku tohto príspevku, v ktorom sme spomenuli, že jedným z prvkov konceptu militantnej demokracie je prevencia ochrany demokratického režimu. Najčastejšie sa tento prvok chápe cez opatrenia neprávneho charakteru, ako je zvyšovanie informovanosti o totalitných režimoch či extrémizme a pod. Otázkou zostáva k čomu smeruje táto prevencia? Prevencia pred šírením extrémistických myšlienok? Prevencia pred vznikom ďalšej extrémistickej strany?

Ako aj sám Najvyšší správný súd predpokladal, tak táto prevencia nebude smerovať k zakladaniu nových extrémistických politických subjektov. Istotne môže dostatočne podrobné odôvodnenia rozhodnutia o rozpustení politickej strany pôsobiť do budúca na osoby, ktoré by si chceli založiť stranu s podobným zameraním, aby lepšie zvažovali obsah svojich stanov a obsah

¹⁴ Ibid., bod 643.

¹⁵ Ibid., bod 658.

svojich verejných vyjadrení. Taktiež takéto odôvodnenie môže byť kompasom pre prípadnú ďalšiu rozhodovaciu činnosť vo veciach rozpustenia politickej strany a minimálne môže nastaviť limity pre to, ktoré druhy činnosti je možné alebo nemožné pričítať strane, a ktoré takéto aktivity môžu či nemôžu ohrozovať demokratické zriadenie štátu.

Avšak to, či takéto odôvodnenie môže mať preventívny účinok pri šírení extrémistických myšlienok, vidíme skôr negatívne. Hoci je nevyhnutné si priznať, že slovenské rozhodnutie o rozpustení extrémistickej politickej strany je v mnohom formálnejšie a bez hlbšej analýzy či dokonca podrobnejšieho testu proporcionality, na rozdiel od českého rozhodnutia, tak extrémisti a ich myšlienky zostávajú rovnakí, ale spôsoby prejavovania sa menia.

Postupný prechod neonacistickej scény k špecifikám pravicového extrémizmu (v jeho politologickom význame) sa na Slovensku udial pod vplyvom viacerých faktorov, eventuálne ich vzájomnou synergiou: prvé údery neonacistickej scény dala policajná razia v roku 2001, v dôsledku ktorej značná časť vtedy aktívnej scény ustúpila do ilegality a anonymity postupne sa zjavujúc explicitnej rasovej rétoriky. Nemalú úlohu zohral aj vplyv mimovládneho sektoru, ktorý v tomto období vykonal stovky školení pre mládež, viaceré osvetové kampane, verejné akcie zamerané na podporu občianskeho antirasistického frontu. Tým pomohol vytvárať opozíciu v radoch mládeže, ktorá sa od týchto hnutí nielenže distancovala, ale dokázala ich stúpcov vylučovať z kolektívu „akceptovania hodných rovesníkov“. Zásadný vplyv na postupné transformovanie extrémistickej / neonacistickej scény mali najmä udalosti roku 2005 – najmä vražda Daniela Tupého, ktorá výrazne zmenila verejnú mienku. Rok na to bola rozpustená strana Slovenská pospolitosť – národná strana, čo bol taktiež zásadný úder pre hnutie. V roku 2009 sa oficiálne dostal do trestnoprávnej legislatívy koncept extrémizmu a tento pojem sa stal až do súčasnosti zastrešujúcim termínom pre nastupujúcu fázu vo vývoji scény.¹⁶

Súčasnú spektrum voličov a podporovateľov Mariána Kotlebu netvoria len mladí ľudia bez vzdelania. Tvorí ho aj stredná a staršia generácia, pričom približne polovica má maturitu a pätina aj vysokú školu. Mnohí z jeho podporovateľov sa nepovažujú za extrémistov, dokonca ich takéto pomenovanie

¹⁶ BIHÁRIOVÁ, I. *Postupný prechod od éry neonacizmu k ére pravicového extrémizmu*. Dostupné z: <https://argumentuj.sk/2018/05/30/593/> [cit. 6. 1. 2019].

uráža.¹⁷ Toto je dôsledkom toho, ako sa extrémistická scéna zmenila po roku 2005 a ako sa prejavuje aj dnes. Biháriová tieto zmeny rozčlenila do šiestich okruhov¹⁸:

- nový imidž
- zmeny v rétorike
- nové témy
- definovanie nových nepriateľov
- iné formy aktivít
- zmena cieľovej skupiny, u ktorej hľadajú podporu

Kotlebovci, ako ich neformálne nazývajú slovenskí žurnalisti, odhodili svoje uniformy, ktoré nápadne pripomínajú tie nacistické a obohatili svoj šatník o zelené tričká a hnedé saká, pričom identifikujú sa len cez logá pripnuté na oblečení. Snažia sa takto splynúť s väčšinou. Najpodstatnejšia zmena, ktorá im priniesla značnú časť voličov, je práve v ich rétorike. Menej prejavov kde spomínajú explicitne tretiu ríšu, viac prejavov o „nepriateľských skupinách“, ktoré formou demagógie vinia za všetky problémy spoločnosti. Vo svojich vyjadreniach sa často stavajú do pozície „martyrov“, „oprávnených rebelov“ a „jediných, čo vedia veci pomenovať nahlas“. Zostali však verní využívaniu symbolov, ktoré odkazujú na tretiu ríšu. Nie je však výnimočné, že niektorí členovia popustia uzdu svojmu temperamentu a uskutočnia prejav, ktorý nesie známky nenávisťného prejavu či popierania holokaustu.

Príkladom takéhoto prejavu by mohlo byť konanie samotného predsedu strany ĽSNS Mariána Kotlebu. Kotleba v Banskej Bystrici v roku 2017 v priestoroch auly školy odovzdal pred takmer 400 ľuďmi trom rodinám šeky so symbolickou sumou 1488. Kombinácia čísel 14/88 je známym neonacistickým odkazom. Číslo 14 odkazuje na frázu 14 slov od Davida Lane: „*My musíme chrániť existenciu našich ľudí a budúcnosť bielych detí.*“ Číslo 88 odkazuje na ôsme písmeno v abecede, „H“, ktoré slúži ako symbolika

¹⁷ KOVÁČ, P. Extremizmus na Kotlebovi jeho voliči nevidia (štyri chybné argumenty a ich vysvetlenie). *SME* [online]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/20113159/extremizmus-na-kotlebovi-jeho-volici-nevidia-styri-chybne-argumenty-a-ich-vysvetlenie.html> [cit. 6. 1. 2019].

¹⁸ BIHÁRIOVÁ, I. *Zmeny v prejavoch extrémizmu po roku 2005 a jeho súčasné podoby*. Dostupné z: <https://argumentuj.sk/2018/05/30/zmeny-v-prejavoch-extremizmu-po-roku-2005-a-jeho-sucasne-podoby/> [cit. 6. 1. 2019].

pre nacistický pozdrav „Heil, Hitler!“¹⁹ Polícia v júni 2017 obvinila Kotlebu z prečinu prejavu sympatie k hnutiu smerujúcemu k potlačeniu základných práv a slobôd.²⁰

Z extrémistických trestných činov sú obvinení aj ďalší dvaja členovia LSNS, Milan Mazurek a Stanislav Mizík. Mazurek je obvinený z trestného činu hanobenia národa, rasy a presvedčenia v jednočinnom súbehu s trestným činom podnecovania, hanobenia a vyhrážania sa osobám pre ich príslušnosť k niektorej rase, národu, etickej skupine, farbu pleti či pôvod. Týchto činov sa dopustil vo vysielaní žilinského súkromného rádia, kde v diskusii vyslovil viacero výrokov na adresu Rómov, imigrantov, Arabov a islamu.²¹ Mizík je stíhaný za trestný čin výroby extrémistických materiálov v jednočinnom súbehu s trestným činom hanobenia národa, rasy a presvedčenia. Mizík sa podieľal na vyhotovení textového dokumentu, ktorý bol zverejnený ako status na sociálnej sieti Facebook, tento text sa týkal udeľovania štátnych vyznamenaní, pričom mu prekážalo, že vyznamenania udelili ľuďom, ktorý sa hlásia k židovskému vierovyznaniu a príslušnosti.²²

3 ZÁVER

V histórii Slovenska doposiaľ nebola rozpustená politická strana, ktorej členovia sú poslancami Národnej rady. Ak by došlo k prípadnému rozpusteniu LSNS, poslanci by nestratili svoje mandáty, avšak pôsobili by ako nezaraďení poslanci až do konca funkčného obdobia.

Odpoveď na otázku, či je rozpustenie politickej strany efektívnym inštitútom militantnej demokracie, nachádzame odpoveď, že v slovenských podmienkach nie je. A pravdepodobne tento inštitút nebude efektívny ani

¹⁹ RUSNÁKOVÁ, L. Aká je situácia so stranou? *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://focus.hnonline.sk/politika-s-spolocnost/clanok/1054408-aka-je-situacia-so-stranou> [cit. 6. 1. 2019].

²⁰ TASR. Polícia stále vyšetroje Kotlebu obvineného z extrémizmu. *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/1690991-policia-stale-vysetruje-kotlebu-obvineneho-z-extremizmu> [cit. 6. 1. 2019].

²¹ MIKUŠOVIČ, D. Policajti obvinili Kotlebu za šeky so sumou 1488 €, vraj odkazovali na nacistickú symboliku. *Denník N* [online]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/836698/policajti-obvinili-kotlebu-za-seky-s-nacistickým-symbolom-1488/> [cit. 6. 1. 2019].

²² TASR. Kotlebovho poslanca Mizíka polícia stále vyšetroje. Hrozí mu až šesť rokov väzenia. *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/1030685-kotlebovho-poslanca-policia-stale-vysetruje-hrozi-mu-az-sest-rokov-vezenia> [cit. 6. 1. 2019].

v krajinách, ktoré majú rovnakú právnu úpravu a približne podobný vývoj extrémistickej scény.

Ak by rozpustenie politickej strany malo byť efektívnym nástrojom na obranu demokracie, tak potom jedine vtedy, ak by súčasťou sankcie bolo aj obmedzenie možnosti pôsobiť v ďalšom politickom subjekte pre hlavných predstaviteľov rozpusteného politického subjektu. Prípadne túto sankciu spojiť aj so zákazom pasívneho volebného práva pre hlavných predstaviteľov strany, avšak len po dobu niekoľkých rokov.

Takéto opatrenie by dokázalo na určitý čas pomerne efektívne zastaviť priame ohrozenie pre demokraciu, nakoľko typickou črtou pre extrémistov minulosti či súčasnosti je princíp vodcu či lídra, resp. veľmi úzky okruh osôb, ktoré sú hlavnými predstaviteľmi strany, ktoré by boli touto sankciou priamo postihované.

Literature

- BACKES, U. a E. JESSE. *Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Band II: Analyse*. Koln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1989.
- BIHÁRIOVÁ, I. *Postupný prechod od éry neonacizmu k ére pravicového extrémizmu*. Dostupné z: <https://argumentuj.sk/2018/05/30/593/> [cit. 6. 1. 2019].
- BIHÁRIOVÁ, I. *Zmeny v prejavocho extrémizmu po roku 2005 a jeho súčasné podoby*. Dostupné z: <https://argumentuj.sk/2018/05/30/zmeny-v-prejavoch-extremizmu-po-roku-2005-a-jeho-sucasne-podoby/> [cit. 6. 1. 2019].
- JOVANOVIČ, M. How to justify ‘militant democracy’: Meta-ethics and the game-like character of democracy. In: *Philosophy and Social Criticism*, 2016, roč. 42, č. 8.
- KOVÁČ, P. Kotlebovci menia názov druhej strany na Pevnosť Slovensko. *SME* [online]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/20556698/kotleba-lsns-nova-ludova-strana-pevnost-slovensko.html> [cit. 6. 1. 2019].
- KOVÁČ, P. Extremizmus na Kotlebovi jeho voliči nevidia (štyri chybné argumenty a ich vysvetlenie). *SME* [online]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/20113159/extremizmus-na-kotlebovi-jeho-volici-nevidia-styri-chybne-argumenty-a-ich-vysvetlenie.html> [cit. 6. 1. 2019].
- LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights. Part I. In: *American Political Science Review*, 1937, č. 3.

LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights. Part II. In: *American Political Science Review*, 1937, č. 4.

MAREŠ, M. a Š. VÝBORNÝ. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: CDK, 2013.

MIKUŠOVIČ, D. Policajti obvinili Kotlebu za šeky so sumou 1488 €, vraj odkazovali na nacistickú symboliku. *Denník N* [online]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/836698/policajti-obvinili-kotlebu-za-seky-s-nacistickym-symbolom-1488/> [cit. 6. 1. 2019].

RUSNÁKOVÁ, L. Aká je situácia so stranou? *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://focus.hnonline.sk/politika-s-spolocnost/clanok/1054408-aka-je-situacia-so-stranou> [cit. 6. 1. 2019].

SLIZ, M. Kotlebovým poslancom hrozí stop. Koalícia chce zakročiť proti rozpusteným stranám. *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/967961-politikom-z-rozpustenych-stran-hrozi-stop-od-koalicie> [cit. 6. 1. 2019].

STUPŇAN, I. Rozpustenie kotlebovcov stojí na súde. *Denník Pravda* [online]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/459605-rozpustenie-kotlebovcov-stoji-na-sude/> [cit. 6. 1. 2019].

TASR. Polícia stále vyšetroje Kotlebu obvineného z extrémizmu. *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/1690991-policia-stale-vysetruje-kotlebu-obvineneho-z-extremizmu> [cit. 6. 1. 2019].

TASR. Kotlebovho poslanca Mizíka polícia stále vyšetroje. Hrozí mu až šesť rokov väzenia. *NH Slovensko* [online]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/1030685-kotlebovho-poslanca-policia-stale-vysetruje-hrozi-mu-az-sest-rokov-vazenia> [cit. 6. 1. 2019].

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 9. júla 2013, vo veci *Vona v. Maďarsko*, č. sťaž. 35943/10.

Rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu Českej republiky zo dňa 17. februára 2010, sp. zn. Pst 1/2009.

Rozhodnutie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky zo dňa 1. marca 2006, sp. zn. 3Sž 79/2005.

Contact – e-mail

katherine.kuklova@gmail.com

Reforming the Russian Constitutional Court: Fundamental Issues

Marina Lazareva

North-Western Institute, Kutafin Moscow State
Law University, Russian Federation

Abstract in original language

Реформы Конституционного Суда России, имевшие место в 2010 и 2014 годах, оказали отрицательное влияние на авторитет высшего органа конституционного контроля. В результате угрозе нарушения подверглись принципы равноправия конституционных судей, обязательности исполнения решений Конституционного Суда, уменьшились демократия и открытость в работе Конституционного Суда.

Keywords in original language

Российский Конституционный Суд; решения Конституционного Суда; кворум для принятия решений; равенство судей; особые мнения судей

Abstract

Reforms of the Constitutional Court of Russia that took place in 2010 and 2014 had a negative impact on the authority of the highest body of constitutional review. As a result, the principles of equality of constitutional judges, the binding nature of the Constitutional Court decisions, the democracy and openness in the work of the Constitutional Court were restricted.

Keywords

Russian Constitutional Court; Constitutional Court Decisions; Decision-making Quorum; Equality of Judges; Separate Opinions of Judges.

1 INTRODUCTION

The Russian Constitutional Court was set up during the reformation period. In December 1990, a short article 119 on the Constitutional Court was included in the RSFSR Constitution¹. A law on it was adopted in July 1991². The current Constitution of the Russian Federation was adopted on 12 December 1993 by a national referendum. The Chapter “Judicial Power” had Art. 125 devoted to the Constitutional Court³. On its basis, the Federal constitutional law No. 1 On the Constitutional Court of the Russian Federation was adopted on 21 July 1994 (further – CCt Act)⁴. It must be noted that the draft of the Act 1994 was not developed in the Parliament, but by the Court itself. This made it possible to take into account the previous experience of the Court’s activities and to ensure a quite high professional level of the document⁵.

In 2018 we celebrate the 25th anniversary of the Russian Constitution. The Constitutional Court of Russia is considered to have been created on 30 October 1991 – the day when the constitutional judges held their first working meeting (still under the old law)⁶. Thus, the Constitutional Court is a couple of years older than the current Constitution. Hence the Russian Constitutional Court is a product of democratic transformations that took place in the country in the late 80s–early 90s of the XX century. The very idea

¹ Act of the RSFSR of 15 December 1990 „On Amendments and Additions to the Constitution (Basic Law) of the RSFSR“. *Website of the Constitution of the Russian Federation* [online]. Available at: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1978/zakony/183128/> [cit. 1. 11. 2018].

² Act of the RSFSR of 12 July 1991 „On the Constitutional Court of the RSFSR“. *Legal system „Garant“* [online]. Available at: <http://base.garant.ru/184587/> [cit. 1. 11. 2018].

³ Article 125 of the Russian Constitution. Constitution of the Russian Federation of 12 December 1993. *Russian Constitutional Court* [online]. Available at: <http://www.ksrf.ru/en/Info/LegalBases/ConstitutionRF/Pages/default.aspx> [cit. 1. 11. 2018].

⁴ Federal Constitutional Law No. 1-FKZ of 21 July 1994 „On the Constitutional Court of the Russian Federation. *Official website of the Russian Constitutional Court* [online]. Available at: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Pages/default.aspx> [cit. 1. 11. 2018].

⁵ KRYAZHKOV Vladimir and Mihail MITYUKOV. Konstitucionnyj Sud Rossijskoj Federacii: razvitie konstitucionno-pravovogo statusa [The Constitutional Court of the Russian Federation: the development of constitutional and legal status]. *Gosudarstvo i pravo*, 2011, no. 10, pp. 12–28 (In Russian), p. 18.

⁶ See the *Official website of the Russian Constitutional Court* [online]. Available at: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/History/Pages/default.aspx> [cit. 1. 11. 2018].

of the Court was based largely on the European model of constitutional justice and partly on the experience of the USSR Constitutional Review Committee⁷. Since its creation, the Constitutional Court has gained authority among the public and the legal community. The following decisions of the Constitutional Court, adopted by it in the first years of operation, caused a massive public outcry:

1. Judgment of 14 January 1992 No. 1-P-U in the case concerning the review of constitutionality of the Decree of the President of the RSFSR of 19 December 1991 No. 289 “On the Formation of the Ministry of Security and Internal Affairs of the RSFSR”⁸.

President Boris Yeltsin planned to unite two power ministries into one - the Ministry of State Security and the Ministry of Internal Affairs. The Constitutional Court found this decree unconstitutional in terms of the separation of powers and the delineation of competence between the top public authorities.

2. Judgment of 30 November 1992 No. 9-II in the case concerning the review of constitutionality of the Decrees of the President of the Russian Federation of 23 August 1991 No. 79 “On Suspension of Activity of the RSFSR Communist Party”, of 25 August 1991 No. 90 “On the Property of CPSU and RSFSR Communist Party” and of 6 November 1991 No. 169 “On the Activity of the CPSU and the RSFSR Communist Party”, as well as the review of constitutionality of CPSU and CP of the RSFSR⁹.

By his decrees, President Yeltsin intended to suspend and then stop the activities of the Communist Party of the Soviet Union.

⁷ KRYAZHKOV, MITYUKOV, op. cit., p. 28.

⁸ Judgment of 14 January 1992 No. 1-P-U in the case concerning the review of constitutionality of the Decree of the President of the RSFSR of 19 December 1991 No. 289 „On the Formation of the Ministry of Security and Internal Affairs of the RSFSR“. *Legal system „Garant* [online]. Available at: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12011601/#ixzz5WUGgk4dM> [cit. 1. 11. 2018].

⁹ Judgment of 30 November 1992 No. 9-II in the case concerning the review of constitutionality of the Decrees of the President of the Russian Federation of 23 August 1991 No. 79 „On Suspension of Activity of the RSFSR Communist Party“, of 25 August 1991 No. 90 „On the Property of CPSU and RSFSR Communist Party“ and of 6 November 1991 No. 169 „On the Activity of the CPSU and the RSFSR Communist Party“, as well as the review of constitutionality of CPSU and CP of the RSFSR. *Russian Constitutional Court* [online]. Available at: <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision30289.pdf> [cit. 1. 11. 2018].

The Constitutional Court did not agree with the President and, based on the principle of freedom of ideology, did not let prohibit these parties or impose any punishment on the members of the Communist Party for the crimes of the regime.

3. Opinion of 21 September 1993 No. 2-Z On the accordance of the actions and decisions of the President of the Russian Federation B.N. Yeltsin, related to his Decree “On the gradual constitutional reform in the Russian Federation” to the Constitution of the Russian Federation of September 21, 1993. No. 1400 and Appeal to the citizens of Russia on September 21, 1993¹⁰.

By this decree, President Yeltsin announced the dissolution of the Parliament – the Congress of People’s Deputies and the Supreme Council, since his relationship with them escalated into open conflict. The Constitutional Court declared this decree unconstitutional, and the head of state to be removed from office. As we all know, the confrontation of the legislative and executive authorities ended with a tank attack on the Parliament building on 3–4 October 1993. At the same time, the President suspended the activities of the Constitutional Court.

After such a heroic start of its activity, the Constitutional Court time and again has proved its high authority and commitment to the rule of law and the Constitution. However, current trends in the evolution of laws on the Constitutional Court point to the limitation of principles of equality of constitutional judges, the binding nature of the Constitutional Court decisions, the democracy and openness in the work of the Constitutional Court.

In general, it is easy to see that the Act on the Constitutional Court is changed too often: since 1994, 16 laws on amendments have been adopted¹¹. According to the experts, attempts to make changes and additions to this

¹⁰ Opinion of 21 September 1993 No. 2-Z On the accordance of the actions and decisions of the President of the Russian Federation B.N. Yeltsin, related to his Decree „On the gradual constitutional reform in the Russian Federation“ to the Constitution of the Russian Federation of September 21, 1993. No. 1400 and Appeal to the citizens of Russia on September 21, 1993 // *Legal system „Consultant Plus“*: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=4407#002230817132219798> [cit. 1. 11. 2018].

¹¹ Federal Constitutional Law No. 1-FKZ of 21 July 1994 „On the Constitutional Court of the Russian Federation“. *Russian Constitutional Court* [online]. Available at: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Pages/default.aspx> [cit. 1. 11. 2018].

Act have been made almost since its emergence¹². Especially noticeable changes were introduced in 2010 and 2014.

Regarding the amendments of 2010, the constitutional judge Gadis Gadzhiev notes the transience and closed-door of the process of their adoption: “*It cannot be argued that the amendments resulted from a serious scientific discussion, during which it was necessary to identify objective patterns in the development of constitutional legal proceedings*”¹³. According to the retired constitutional judge Mikhail Kleandrov, it is necessary to know whether these or other legislative innovations are a natural progressive step that is in the mainstream of the civilized deepening of constitutionalism, or they are situational, aimed at solving private, momentary tasks, and sometimes are subjectively opportunistic in nature¹⁴.

Adoption of the Act 2014 was also not accompanied by a substantive discussion with the participation of a wide range of lawyers. Of course, many of his “plots” somehow emerged before in specialized publications of a scientific or practical nature. At the same time, a certain part of them was not preceded by the open discussion. According to the peculiar tradition of the last years, the proposed changes arose behind the scenes¹⁵.

2 BINDING NATURE OF THE CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS

According to Art. 125 of the Russian Constitution, “Acts or certain provisions thereof, which are recognized as unconstitutional, shall lose force”. That means that after a decision of the Court on the unconstitutionality of an act comes into force, no additional actions are required.

¹² KRYAZHKOV, MITYUKOV, op. cit., p. 21.

¹³ GADZHIEV, Gadis. Zakon „O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii“: novelly konstitucionnogo sudoproizvodstva 2010 g. [Act on the Constitutional Court of the Russian Federation: Innovations of the Constitutional Proceedings of 2010]. *ZHurnal Rossijskogo prava* [online]. 2011, no. 10, pp. 17–26 (In Russian), p. 17.

¹⁴ KLEANDROV, Mikhail. Sovershenstvovanie konstitucionnogo pravosudiya v Rossijskoj Federacii: novyj etap [Improving Constitutional Justice in the Russian Federation: A New Stage]. *Konstitucionnoe pravosudie* [online]. 2011, Vol. 52, no. 2 (In Russian), p. 39.

¹⁵ KRYAZHKOVA, Olga. Peremeny v rossijskom konstitucionnom pravosudii: ozhidavshiesya, ozhidaemye, neozhidannye [Changes in Russian constitutional justice: long-expected, expected, unexpected]. *Analytical portal „Otrasli prava“* [online]. 2015. Available at: <http://отрасли-права.рф/article/1429> (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].

Article 79. Legal Force of Decision

The decision of the Constitutional Court of the Russian Federation shall be directly applicable and shall require no affirmation by other bodies and officials.

The legal force of the judgment of the Constitutional Court of the Russian Federation deeming the act to be unconstitutional may not be overcome by the new adoption of the same act.

The acts or individual provisions thereof found to be unconstitutional shall be null and void.

And furthermore, the original version of Art. 80 read:

The decision of the Constitutional Court of the Russian Federation shall be applicable immediately after its official text is published or presented, unless it expressly specifies other periods.

However, in December 2001 this Article 80 was substantially amended and supplemented. Its abridged version now reads as below:

Article 80. Duty of State Bodies and Officials to Bring Laws and Normative Acts into Conformity with the Constitution of the Russian Federation Pursuant to Decision of the Constitutional Court of the Russian Federation

Should a normative act be found unconstitutional in its entirety or partially by a decision of the Constitutional Court of the Russian Federation:

- 1) The Government of the Russian Federation shall introduce to the State Duma a draft law amending a law found unconstitutional;
- 2) The President of the Russian Federation, the Government of the Russian Federation shall repeal a normative act of, respectively, the President, the Government, adopt a new normative act, or introduce amendments to a normative act found partially unconstitutional;
- 3) A legislative (representative) body of state power of a constituent entity of the Russian Federation shall repeal a law of a constituent entity found unconstitutional, adopt a new law or amend a law found partially unconstitutional;
- 4) A supreme official of a constituent entity of the Russian Federation shall repeal a normative act found unconstitutional and adopt a new normative act or introduce amendments to a normative act found partially unconstitutional.

As we can see, now it turns out that the implementation of decisions of the Russian Constitutional Court requires actions of other bodies, meaning they have lost their direct effect. Currently many courts give such a reply: we will not apply the decision of the Constitutional Court until the law is passed. Thus, it is possible to note the tendency to diminish the legal significance of decisions made by the Constitutional Court¹⁶. The main purpose of the 2001 amendments was to clarify the legal mechanism for the implementation of the Constitutional Court decisions, but they did not solve this problem, since they did not establish specific measures of liability of officials¹⁷. In 2018, according to the Secretariat of the Court, the State Duma did not implement 28 decisions of the Constitutional Court of Russia, which require changes to the existing legislation, the oldest one was passed by the Court in 2008, that is ten years ago¹⁸.

3 DECISION-MAKING QUORUM

Under the Constitution the Constitutional Court of Russia consists of 19 judges (Art. 125 of the Constitution).

The fixed number of judges of the Constitutional Court in the Russian Constitution is one of its features as a constitutional body of state power, a guarantee of stable functioning of the Court, and its protection against political manipulations¹⁹.

¹⁶ MORSHCHAKOVA, Tamara. Konstitucionnyj sud, kotoryj my poteryali [Constitutional Court, which we lost]. *RAPSI* [online]. 2010. Available at: http://rapsinews.ru/judicial_analyst/20101001/250794612.html (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].

¹⁷ BEREZIN, Mikhail. Ocenka ehffektivnosti obrashcheniya v Konstitucionnyj RF [Evaluation of the effectiveness of appeal to the Constitutional Court of the Russian Federation]. *Hozjajstvo i pravo* [online]. 2010, no. 8, pp. 70–74 (In Russian), p. 72; MARKOVA, Aleksandra. Ispolnenie reshenij Konstitucionnogo suda Rossijskoj Federacii: problemy i otvetstvennost' za ih neispolnenie [Execution of decisions of the Constitutional Court of the Russian Federation: problems and responsibility for their non-execution]. *Molodoj uchenyj* [online]. 2015, no. 11, pp. 1080–1082 (In Russian), p. 1080.

¹⁸ Stalo izvestno, skol'ko postanovlenij Konstitucionnogo Suda ne ispolneno [It became known how many decisions of the Constitutional Court were not executed]. *Informational portal Zasudili.ru* [online]. Available at: <http://zasudili.ru/news/8787/> [cit. 1. 11. 2018].

¹⁹ KRYAZHKOV, Vladimir. Legislation on the Constitutional Court of the Russian Federation: innovations of 2014. *State and Law* [online]. 2014, no. 12, pp. 32–41 (In Russian), p. 33.

Previously Art. 4 of the Act on the Constitutional Court read as below:

The Constitutional Court of the Russian Federation is entitled to carry out its activity provided there is presence of three quarters of the total number of Judges.

So, there were 15 people out of 19. After the Act was amended in June 2014, the Court is deemed competent if there are two thirds of the total number of judges, that is, 13 out of 19:

The Constitutional Court of the Russian Federation is entitled to carry out its activity provided there is presence of two thirds of the total number of Judges.

Moreover, the Act also establishes the minimum number of judges for making decisions. Previously Art. 30 defined:

The Constitutional Court of the Russian Federation shall have authority to take decisions in sessions provided no fewer than two thirds of the total number of Judges are present.

So, 13 out of 19 people. In 2010 the Law was amended to have a new wording:

The Constitutional Court of the Russian Federation shall have authority to take decisions in sessions provided no fewer than two thirds of the number of acting Judges are present.

As we could see, there are 13 acting Judges, but two thirds of them are only 9 people. Thus, 9 people can make decisions on behalf of 19. Including any decision on the interpretation of the Russian Constitution (Art. 72 of the Act as amended in 2014).

Article 72.

The decision on the interpretation of the Constitution of the Russian Federation shall be adopted by a majority of no less than two thirds of the number of acting Judges.

Furthermore, if we now look at the official website of the Constitutional Court of Russia, we will see that there are not 19 (as there have been all these years), but only 16 acting judges.

As for the ongoing replenishment of the judges, there is Art. 9 of the Act. Previously, it read:

In the event of a Judge's withdrawal from the composition of the Constitutional Court of the Russian Federation a submission to appoint

another person to fill the vacancy of a Judge shall be made by the President of the Russian Federation to the Council of Federation in no event later than one month after the occurrence of the vacancy.

Again, after the amendments of 2014, Art. 9 establishes:

If in the event of a Judge's withdrawal from the composition of the Constitutional Court of the Russian Federation the number of Judges appears to be less than two thirds of the total number of Judges, a submission to appoint another person to fill the vacancy of a Judge shall be made by the President of the Russian Federation to the Council of Federation in no event later than one month after the occurrence of the vacancy.

In other words, if earlier the President was obliged to propose a new candidate within a month after a judge's withdrawal, now he shall do this only if the number of judges drops to less than 13 people. According to experts, for example, Vladimir Kryazhkov, professor at the Higher School of Economics, the amendments of 2014 were actually (indirectly) aimed at reducing by one-third the total number of judges of the Constitutional Court as prescribed by the Russian Constitution, and at preserving a "lucky (luckily shaped)" (lucky for the authorities) ratio of judges²⁰. These innovations impede the renewal of the composition of the Constitutional Court, keeping the circle of people in power unchanged²¹. The most recent constitutional judge in 2010 (8 years ago) was Konstantin Aranovskiy, previously lecturer of constitutional law from the Far East. It should be noted that the average age of the judges of the Russian Constitutional Court is 65.5 years. The average length of service in the Court for acting Judges is 18 years, which is a quite large number²².

4 INEQUALITY OF THE CC JUDGES

The Russian Constitutional Court has a President and two Vice-Presidents. Previously, the President of the Court and his Vice-Presidents were elected

²⁰ KRYAZHKOV, Vladimir. Zakonodatel'stvo o Konstitucionnom Sude RF: novelty 2014 goda [Legislation on the Constitutional Court of the Russian Federation: innovations of 2014]. *Gosudarstvo i pravo* [online]. 2014, no. 12, pp. 32–41 (In Russian), p. 34.

²¹ GAGANOV, Aleksandr. Reforma Konstitucionnogo Suda [The Constitutional Court Reform]. *rusrand.ru* [online]. (In Russian). Available at: <http://rusrand.ru/events/reforma-konstitutsionnogo-suda> [cit. 1. 11. 2018].

²² *Official website of the Russian Constitutional Court*. Available at: <http://www.ksrf.ru/en/Info/Judges/Pages/default.aspx> [cit. 1. 11. 2018].

by the judges themselves among their members (Art. 23 of the Law). Initially, the status of these persons was determined on the basis of the idea of collegiality, equality of rights of the judges and independence of the Court²³.

However, since amendments of 2009, these people have been appointed in the same manner as the constitutional judges in general, that is, by the Federation Council (upper chamber of the Parliament) as proposed by the President of Russia, thus, the autonomy of the Court in this matter was limited²⁴.

Currently, the Constitutional Court has no fixed term of office (this term has changed many times). The constitutional judges have the age limit of 70 years to hold office (Art. 12 of the Act).

In 2010, under the presidency of Dmitry Medvedev, the President of the Constitutional Court was freed from this restriction:

Article 12.

The age limit for the office of the Judge established by the present Article, as well as by other federal constitutional laws and federal laws, shall not apply to the President of the Constitutional Court of the Russian Federation.

The explanatory note to the draft indicated the goal of optimizing constitutional legal proceedings in order to increase its effectiveness, but constitutional law experts, on the contrary, believe that these corrections threaten the loss of the Court independence²⁵. Former constitutional judge Nikolai Vitruk argued that through the chairman, the Constitutional Court itself is embedded in the “power vertical”²⁶. The current President of the Court, Valery Zorkin, was 67 years old in 2010. Now he is 75 years old, so he exceeded the age limit for judges five years ago.

²³ KRYAZHKOV, MITYUKOV, op. cit., p. 24.

²⁴ MORSHCHAKOVA, op. cit.

²⁵ NARUTTO, Svetlana. Konstitucionnyj Sud RF: izmeneniya v statute i procedurah (2009 i 2010 gody) [The Constitutional Court of the Russian Federation: Changes in status and procedures (2009 and 2010)]. *Hozhaystvo i pravo* [online]. 2011, Vol. 416, no. 9, pp. 3–16 (In Russian), p. 9.

²⁶ VITRUK, Nikolaj. Novoe v konstitucionnom sudoproizvodstve (k vstupleniyu v silu Federal'nogo konstitucionnogo zakona ot 3 noyabrya 2010 g.) [New in the constitutional legal proceedings (regarding entry into force of the Federal Constitutional Law of November 3, 2010)]. *Rossiyskoe pravosudie* [online]. 2011, no. 3, pp. 4–13 (In Russian), p. 7.

Moreover, in July 2018, a special limit of 76 years was set for Vice-Presidents of the Constitutional Court. A strange figure. There are two Vice-Presidents now: Olga Khokhryakova, she is 69 years old, and Sergey Mavrin, now he is 67 years old.

Art. 12 (4):

The age limit for the office of Vice-President of the Constitutional Court of the Russian Federation is seventy-six years.

Thus, the law-maker has created special conditions for the President of the Court and his Vice-Presidents. In fact, this spring there was a lot of talk about possible successors to Valery Zorkin. The candidatures of Larisa Brycheva, head of the State Legal Department of the President of Russia, and Alexander Bastrykin, chairman of the Investigative Committee of the Russian Federation, were named. But so far there have been no staff changes in the Constitutional Court²⁷.

5 SEPARATE OPINIONS OF THE CC JUDGES

The Constitutional Court judges have the right to a separate opinion when they disagree with the decision of the Court or its reasoning. This right can be considered as one of the conditions ensuring the independence and equality of the constitutional judges.

Previously Art. 76 of the Act read:

The Judge of the Constitutional Court of the Russian Federation who dissents from the decision of the Constitutional Court of the Russian Federation may state his separate opinion in writing. The separate opinion of the Judge shall be appended to the case files and shall be published along with the decision of the Constitutional Court of the Russian Federation.

After being amended in 2001, now it runs:

The Judge of the Constitutional Court of the Russian Federation who dissents from the decision of the Constitutional Court of the Russian Federation may state his separate opinion in writing.

²⁷ V Gosdume kandidata na post glavy KS Brychevu nazvali sil'nym organizatorom [In the State Duma a candidate for the Constitutional Court President's post Brycheva was called a strong organizer]. *RLA Novosti* [online]. Available at: <https://ria.ru/20180514/1520492376.html> (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].

The separate opinion of the Judge shall be appended to the case files and shall be published along with the decision of the Constitutional Court of the Russian Federation in the *“Vestnik Konstitutsionnogo Suda Rossiyskoy Federatsii”* (“Bulletin of the Constitutional Court of the Russian Federation”).

Thus, it is mandatory to publish a separate opinion only in one outlet - “Bulletin of the Constitutional Court” but not in any others, so, the reader may not always be aware of separate opinions of the judges. Describing this novelty, Gadis Gadzhiev noted that if one considers the small amount of the Bulletin and the publication of a special opinion in three to four months after the announcement of the Court’s decision, it can be assumed that in this way the federal legislator expressed a certain attitude to the “dissident” judges, believing dissenting opinion is more evil than good, but this approach is not far-sighted²⁸.

6 CONCLUSIONS

Legislative modernization of the constitutional legal status of the Constitutional Court of the Russian Federation in the past two decades has been initiated by the President of the Russian Federation, although in some cases not without the participation of the Court itself. With its help, on the one hand, provisions aimed at increasing the efficiency of the Constitutional Court’s activities were introduced, and on the other, its various elements were transformed from positions that did not have a sufficient basis, unify the Court as part of the judicial system and “wash out” its qualities as an independent constitutional public authority with all its consequences²⁹.

Thus, the following observations can be made on the regulation of the status of the Russian Constitutional Court:

- the Act on the Constitutional Court is amended too often;
- the legal significance of the Court’s decisions is downplayed;

²⁸ GADZHIEV, Gadis. Publikaciya osobogo mneniya sud’i, ili istoriya normy, kotoraya yavlyaetsya kamertonom sudebnoj reformy v Rossii [Publication of the dissenting opinion of a judge, or the history of the norm, which is the tuning-fork of judicial reform in Russia]. *Kodeks*, 2003, November–December (In Russian), pp. 4, 7.

²⁹ KRYAZHKOV, MITYUKOV, op. cit., p. 28.

- the actual composition of the Court is reduced, and it is renewed too slowly;
- special conditions were created for the tenure of the President of the Court and his Vice-Presidents;
- separate opinions of the Constitutional judges have a limited publication.

In general, it should be stated that there is no systematic, scientifically based legislative policy in the field of constitutional justice. It is noteworthy that some updated legal provisions leave considerable room for their interpretation in life. This was either deliberately laid there, or it was caused by the negligence of the lawmakers. As a result, many paths opened up before the Constitutional Court. Where they can lead will be clear over time³⁰.

Literature

BEREZIN, Mikhail. Ocenka ehffektivnosti obrashcheniya v Konstitucionnyy RF [Evaluation of the effectiveness of appeal to the Constitutional Court of the Russian Federation]. *Hozhaystvo i pravo* [online]. 2010, no. 8, pp. 70–74 (In Russian).

GADZHIEV, Gadis. Zakon “O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii”: novelty konstitucionnogo sudoproizvodstva 2010 g. [Act on the Constitutional Court of the Russian Federation: Innovations of the Constitutional Proceedings of 2010]. *ZHurnal rossijskogo prava* [online]. 2011, no. 10, pp. 17–26 (In Russian).

GADZHIEV, Gadis. Publikaciya osobogo mneniya sud’i, ili istoriya normy, kotoraya yavlyaetsya kamertonom sudebnoj reformy v Rossii [Publication of the dissenting opinion of a judge, or the history of the norm, which is the tuning-fork of judicial reform in Russia]. *Kodeks*, 2003, November–December.

GAGANOV, Aleksandr. Reforma Konstitucionnogo Suda [The Constitutional Court Reform]. *rusrand.ru* [online]. Available at: <http://rusrand.ru/events/reforma-konstitutsionnogo-suda> (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].

KRYAZHKOV, Vladimir. Zakonodatel'stvo o Konstitucionnom Sude RF: novelty 2014 goda [Legislation on the Constitutional Court of the Russian Federation: innovations of 2014]. *Gosudarstvo i pravo* [online]. 2014, no. 12, pp. 32–41 (In Russian).

³⁰ KRYAZHKOVA, op. cit.

- KRYAZHKOV Vladimir and Mihail MITYUKOV. Konstitucionnyj Sud Rossijskoj Federacii: razvitie konstitucionno-pravovogo statusa [The Constitutional Court of the Russian Federation: the development of constitutional and legal status]. *Gosudarstvo i pravo*, 2011, no. 10, pp. 12–28 (In Russian).
- KLEANDROV, Mikhail. Sovershenstvovanie konstitucionnogo pravosudiya v Rossijskoj Federacii: novyj ehtap [Improving Constitutional Justice in the Russian Federation: A New Stage]. *Konstitucionnoe pravosudie* [online]. 2011, Vol. 52, no. 2 (In Russian).
- KRYAZHKOVA, Olga. Peremeny v rossijskom konstitucionnom pravosudii: ozhidavshiesya, ozhidaemye, neozhidannye [Changes in Russian constitutional justice: long-expected, expected, unexpected]. *Analytical portal "Otrasli prava"* [online]. 2015. Available at: <http://отрасли-права.рф/article/1429> (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].
- MARKOVA, Aleksandra. Ispolnenie reshenij Konstitucionnogo suda Rossijskoj Federacii: problemy i otvetstvennost' za ih neispolnenie [Execution of decisions of the Constitutional Court of the Russian Federation: problems and responsibility for their non-execution]. *Molodoj uchenyj* [online]. 2015, no. 11, pp. 1080–1082 (In Russian).
- MORSHCHAKOVA, Tamara. Konstitucionnyj sud, kotoryj my poteryali [Constitutional Court, which we lost]. *RAPSI* [online]. 2010. Available at: http://rapsinews.ru/judicial_analyst/20101001/250794612.html (In Russian) [cit. 1. 11. 2018].
- NARUT'KO, Svetlana. Konstitucionnyj Sud RF: izmeneniya v statuse i procedurah (2009 i 2010 gody) [The Constitutional Court of the Russian Federation: Changes in status and procedures (2009 and 2010)]. *Hozjajstvo i pravo* [online]. 2011, Vol. 416, no. 9, pp. 3–16 (In Russian).
- VITRUK, Nikolaj. Novoe v konstitucionnom sudoproizvodstve (k vstupleniyu v silu Federal'nogo konstitucionnogo zakona ot 3 noyabrya 2010 g.) [New in the constitutional legal proceedings (regarding entry into force of the Federal Constitutional Law of November 3, 2010)]. *Rossijskoe pravosudie* [online]. 2011, no. 3, pp. 4–13 (In Russian).

Contact – e-mail

lazareva-mm@yandex.ru

Vybrané ústavné poistky v politických systémech krajín V4

Ján Machyniak

Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila
a Metoda v Trnave, Slovenská republika

Abstract in original language

Parlamentná forma vlády je typická pre väčšinu krajín Európy. Vo všeobecnosti tak možno konštatovať, že sa stala základom pre fungovanie väčšiny politických systémov. Krajiny V4 nie sú výnimkou. Napriek tomu, v politických systémoch krajín V4 je spoločným znakom parlamentarizmus, no s niektorými odchýlkami. V tomto kontexte sa preto v predkladanom príspevku venujeme vybraným ústavným poistkám, ktorých úlohou je zabezpečiť nielen zneužívaniu štátnej moci, ale aj ochrany samotného princípu demokratického spravovania spoločnosti.

Keywords in original language

Parlamentná forma vlády; vláda; prezident; parlament; systém brzd a protiváh.

Abstract

The parliamentary form of government is typical for most of European countries. In general, it can be said that it has become the basis for the functioning of majority of political systems V4 countries are no exception. Nevertheless, in the political systems of these countries parliamentarism is a common sign, but with some deviations. In this context, presented paper is focusing on selected constitutional guarantees whose function is to ensure not only the abusing of state power, but also the protection of the very principle of democratic governance of society.

Keywords

Parliamentary Form of Government; Government; President; Parliament, Checks and Balances.

1 ÚVOD

Formu vlády a jej typy môžeme určiť na základe spôsobu utvárania výkonnej moci, definovania vzájomného vzťahu medzi zákonodarnou a výkonnou mocou, charakteru vnútornej štruktúry výkonnej moci a spôsobu kreovania hlavy štátu, resp. druhu právomocí akými disponuje.¹ V demokratických politických systémoch sa výkonná moc utvára na základe výsledkov parlamentných volieb. Právo vytvoriť vládu majú relevantné politické strany disponujúce koalíčným potenciálom. Vzájomný vzťah medzi zákonodarnou a výkonnou mocou je sprevádzaný s právom parlamentu kontrolovať vládu a právom vlády žiadať parlament o vyslovenie dôvery. Výkonná moc sa v politickom systéme svoju štruktúru, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje jej fungovanie. Ide o dualistickú a monistickú štruktúru výkonnej moci.² Dualistická forma výkonnej moci je charakteristická predovšetkým pre parlamentnú formu vlády, v ktorej popri individuálnej hlave štátu existuje vláda na čele s premiérom ako ďalší najvyšší orgán výkonnej moci. Monistická exekutíva vo svojej podstate spája hlavu štátu a najvyšší orgán výkonnej moci. Prezident je hlavou štátu a súčasne jediným legitímnym vykonávateľom moci v rámci exekutívy. V teórii politiky poznáme niekoľko základných typov formy vlády vymedzených predchádzajúcimi kritériami, no vo všeobecnosti sa za najpoužívanejšie považuje rozdelenie na týchto päť základných foriem:

- parlamentná forma vlády prezidentská forma vlády,
- zmiešaná forma vlády (semiprezidentský systém – V. Francúzska republika, racionalizovaný parlamentarizmus SRN – kancelársky princíp),
- vláda parlamentu,
- zdanlivý parlamentarizmus³

Vzhľadom na charakter príspevku sa v nasledujúcej časti venujeme predovšetkým teoretickému vymedzeniu najčastejšie objavujúcej sa forme vlády vo svete – parlamentarizmu.

¹ ABROMEIT, Heindrun a Michael STOIBER. *Demokratien im Vergleich. Einführung in die vergleichende Analyse politischer Systeme*. Wiesbaden: Vs Verlag für Socialwissenschaften, 2006, s. 20–21.

² KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde., 1996, s. 356.

³ KRESÁK, Peter. *Porovnávacie štátne právo*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993, s. 130–133.

2 ZÁKLADNÉ ATRIBÚTY PARLAMENTNEJ FORMY VLÁDY

Parlamentnú formu vlády charakterizuje fungovanie dvoch dynamizujúcich sa ústavných inštitútov, ktorými sú parlament a vláda. Túto sústavu a ich vzájomné vzťahy dopĺňa nezávislý úrad prezidenta. Výkonná moc na základe svojej vnútornej štruktúry v tejto forme vlády predstavuje duálny výkon moci.⁴

Základným princípom parlamentnej formy vlády je zvrchovanosť zákonodarného zboru. Parlamentné vlády preto nepredpokladajú striktné oddelenie legislatívnej a výkonnej moci.⁵ Vzájomný vzťah dopĺňa dvojnásobnosť členstva v parlamente a vo vláde, ktoré je prípustné a politicky dokonca bežné v parlamentnej forme vlády. Za základ parlamentného systému okrem iného sa pokladá princíp tzv. zdieľanej moci, ktorý je podmienený nasledujúcimi kritériami: Vlády sú v podmienkach parlamentného systému menované so súhlasom parlamentu a ich schopnosť prežiť závisí od väčšiny zákonodarného zboru. Podporu parlamentu musia mať počas celého volebného obdobia. Strata tejto podpory môže mať za následok pád vlády a menovanie novej vlády. Za druhé kritérium sa považuje právo hlavy štátu, alebo predstaviteľa výkonnej moci disponujúcim týmto právom, zákonodarný zbor rozpustiť a vytvoriť tak cestu k vypísaniu nových volieb.⁶ Táto situácia nastáva v čase, keď nie je možné zabezpečiť riadne fungovanie parlamentu.

Parlamentnú formu vlády vo všeobecnosti charakterizuje monarcha alebo volený prezident, ktorý stojí na čele štátu a disponuje určitou mierou kompetencií v rámci výkonnej moci. Ladislav Orozs a Katarína Šimuničová uvádzajú štyri základné formy ustanovovania hlavy štátu v klasických parlamentných politických systémoch: Hlava štátu – monarcha nastupuje do funkcie na základe dedičného práva a v tejto funkcii zotrúva doživotne. V prípade vymretia panovníckeho rodu má parlament právo určiť osobu, ktorá by naďalej vykonávala funkciu panovníka. Ďalším spôsobom je voľba

⁴ HARTMANN, Jürgen. *Westliche Regierungssysteme: Parlamentarismus, präsidientielles und semipräsidientielles Regierungssystem*. 2. aktualizované vyd. Wiesbaden: Vs Verlag für Socialwissenschaften, 2005, s. 22.

⁵ SARTORI, Giovanni. *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, s. 110.

⁶ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Úvod do současné politikologie*. Praha: Portál, 2007, s. 60.

hlavy štátu prostredníctvom parlamentu na pevne stanovené funkčné obdobie. Hlava štátu je volená na časovo obmedzené funkčné obdobie ústavou stanoveným volebným kolégiom, na ktorom sa výrazne podieľa parlament, resp. jeho dolná komora. Ako posledný spôsob voľby autori uvádzajú volenú hlavu štátu – prezidenta na pevne stanovené funkčné obdobie, pričom prezidenta volia občania v priamych voľbách.⁷

S existujúcimi spôsobmi voľby hlavy štátu sa objavuje aj ich kritika. Veľmi nevhodná je parlamentná voľba prezidenta vtedy, ak je ambíciou ústavoďarcu prioritizovať pre hlavu štátu funkciu arbitra, ktorá sa zdá pre moderný štát ďaleko príťažlivejšia ako funkcia vo sfére výkonnej moci, kde i tak v praxi zohráva dominantnú úlohu vláda.⁸ Za nedostatok parlamentnej voľby môžeme pokladať samotný výber kandidátov na funkciu hlavy štátu. Tento výber je obvyčajne v rukách relevantných politických strán, čo spôsobuje, že voľby a volebná kampaň vo vnútri zákonodarného zboru sa do veľkej miery stávajú politickou hrou, v snahe politických strán presadiť čo najpriateľnejšieho kandidáta do úradu prezidenta. Dosiahnutie kompromisu relevantných politických je pre zvolenie kandidáta do funkcie prezidenta mimoriadne dôležité, no mnohokrát o to ťažšie.

V parlamentnej forme vlády hlava štátu nie je obvyčajne zodpovedná za výkon svojej funkcie. Zodpovednosť za akty hlavy štátu berie na svoje plecia vláda prostredníctvom inštitútu kontrasignácie premiéra alebo príslušného člena vlády. Hlava štátu preto nedisponuje obzvlášť silnými právomocami, no zohráva dôležitú úlohu pri sporoch medzi parlamentom a vládou, keď ako arbiter vstupuje do týchto sporov.

Legislatívna právomoc v parlamentnej forme vlády je vložená do rúk zákonodarného zboru, ktorý súčasne plní kontrolnú funkciu nad výkonnou mocou.⁹ Na tomto mieste možno konštatovať, že zodpovednosť vlády voči parlamentu sa stala princípom príznačným pre ústavné usporiadanie vzťahov medzi zákonodarnou a výkonnou mocou v demokratických štátoch (v monarchiách a republikách) v Európe.¹⁰ Prezident ako hlava štátu

⁷ OROSZ, Ladislav a ŠIMUNIČOVÁ Katarína. *Prezident v ústavnom systéme Slovenskej republiky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 26–27.

⁸ Ibid., s. 28.

⁹ HORVÁTH, Peter. *Funkcia prezidenta v ústavných systémoch*. Bratislava: IVO, 2000, s. 10.

¹⁰ BOGUSZAK, Ján. a kol. *Teorie práva*. Praha: ASPI Publishing, 2004, s. 247.

nie je zodpovedný za výkon svojej funkcie vláde a ani parlamentu. Táto skutočnosť vyjadruje jeho funkčnú nezávislosť. Naopak vláda je za výkon svojej funkcie zodpovedná parlamentu, keďže je menovaná na základe výsledku parlamentných volieb. Obranným mechanizmom vlády voči parlamentu v parlamentnej forme vlády je možnosť vlády kedykoľvek požiadať zákonodarný zbor o vyslovenie dôvery. Tento ich vzájomný vzťah vyjadrený inštitútom vyslovenia dôvery, resp. nedôvery, núti parlamentnú väčšinu k politickej identite.¹¹

3 3. ÚSTAVNÉ POISTKY V POLITICKÝCH SYSTÉMOCH KRAJÍN V4

Krajiny Vyšehradskej skupiny, resp. krajiny V4 okrem toho, že obývajú z geopolitického hľadiska rovnaký priestor, prešli relatívne podobným transformačným procesom po roku 1989.¹² To malo za následok tú skutočnosť, že sa vo všetkých z nich tvorcovia ústav rozhodli aplikovať v rámci politického systému rovnakú formu vlády. Vo všeobecnosti tak možno konštatovať, že zostali verní tým istým princípom, avšak ich napĺňanie sa rozhodli realizovať inými formami.

Slovenskú republiku zaraďujeme medzi parlamentné formy vlády, preto v politickom a ústavnom systéme jestvuje niekoľko foriem „checks and balances“. Jednou z nich a relatívne najznámejšou je „klasická“ zodpovednosť vlády Slovenskej republiky Národnej rade Slovenskej republiky, resp. parlamentu. Tá sa prejavuje predovšetkým v právomoci Národnej rady Slovenskej republiky rokovať o programovom vyhlásení vlády Slovenskej republiky, kontrolovať činnosť vlády a rokovať o dôvere vláde alebo jej členov. Vo všeobecnosti tak možno konštatovať, že vláda je za výkon svojej funkcie zodpovedná parlamentu a ten jej môže kedykoľvek vysloviť nedôveru. V praktickej rovine tak každá nová vláda, vymenovaná prezidentom, musí predstúpiť pred Národnú radu Slovenskej republiky s programovým vyhlásením vlády a požiadať ju o vyslovenie dôvery. V minimalistickom požímaní sa vláda musí

¹¹ PELINKA, Anton. *Grundzüge der Politikwissenschaft*. Böhlau, 2004, s. 49.

¹² MIKUŠ, Dalibor. Transformačné procesy v krajinách Vyšehradskej skupiny. In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradskej skupiny*. Bratislava: Iris, 2018, s. 27.

opierať o 76 hlasov zákonodarného zboru. Rovnako je vláda oprávnená spojiť hlasovanie o prijatí zákona alebo hlasovanie v inej veci s hlasovaním o dôvere vláde. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že najznámejším prípadom bolo hlasovanie o Eurovale z roku 2010, v dôsledku ktorého musela vláda podať demisiu.

Inú formu ochrany ústavnosti a rozloženia moci v štáte predstavuje inštitúcia prezidenta ako hlavného arbitra v prípade, ak z nejakého dôvodu dôjde k výraznému zhoršeniu vzájomného vzťahu medzi vládou a zákonodarným zborom, prípadne medzi oboma inštitúciami a prezidentom navzájom. V tomto kontexte je prezident oprávnený (v zmysle „môže“) rozpustiť Národnú radu Slovenskej republiky, ak Národná rada Slovenskej republiky v lehote šiestich mesiacov od vymenovania vlády Slovenskej republiky neschválila jej programové vyhlásenie, ak sa Národná rada Slovenskej republiky neuzniesla do troch mesiacov o vládnom návrhu zákona, s ktorým vláda spojila vyslovenie dôvery, ak Národná rada Slovenskej republiky nebola dlhšie ako tri mesiace spôsobilá uznášať sa, hoci jej zasadanie nebolo prerušené a hoci bola v tom čase opakovane zvolávaná na schôdzu, alebo ak zasadanie Národnej rady Slovenskej republiky bolo prerušené na dlhší čas ako dovoľuje ústava. Na tomto mieste je však potrebné upozorniť, že prezident tak nemôže urobiť počas posledných šiestich mesiacov svojho volebného obdobia.¹³ Ústava pozná ešte jednu možnosť rozpustenia zákonodarného zboru a to v prípade, ak prezident nebol v ľudovom hlasovaní o jeho odvolaní, odvolaní. Tu je však prezident povinný tak urobiť.¹⁴ V praktickej rovine sa najčastejšie však stretávame uplatňovaním právomocí prezidenta vo vzťahu k vláde najmä v súvislosti s jeho právomocou vymenúvať a odvolávať predsedu a ostatných členov vlády. Rovnako prijíma aj ich demisiu, súčasne prezident určuje, ktorí z členov vlády bude dočasne riadiť ministerstvo, ktorého ministra demisiu prijal. Na prvý pohľad jednoduchá formulácia textu ústavy, no na strane druhej reálny život prináša ťažko predvídateľné situácie. Za ostatné obdobie to bol prípad demisie, ktorú podal slovenský minister zahraničných vecí Miroslav Lajčák. O niekoľko dní sa rozhodol, že ju vezme späť. Ústavní právnici nedokázali nájsť odpoveď na to, či vôbec

¹³ HORVÁTH, Peter a Matúš MELUŠ. Media Games in the Background of Slovak Parliamentary Election in 2016. In: *Communication Today*, 2017, roč. 8, č. 1, s. 66–84.

¹⁴ Ústava Slovenskej republiky.

Ústava Slovenskej republiky takého konanie umožňuje. Jednoducho tvorcovia ústavy s takouto možnosťou nepočítali. V tomto kontexte nie je vylúčené, že do budúcnosti sa touto problematikou bude zaoberať Ústavný súd Slovenskej republiky.

Politický systém Maďarska, napriek tomu, že ho rovnako radíme k parlamentnej forme vlády, predstavuje diametrálne odlišný model fungovania ako v prípade Slovenskej republiky. Politický systém Maďarska totiž v súvislosti výkonom parlamentarizmu pozná inštitút samorozpustenia. Rozpustiť Národné zhromaždenie môže aj prezident ak v prípade ukončenia mandátu vlády Národné zhromaždenie neschváli osobu navrhovanú prezidentom na pozíciu predsedu vlády do štyridsiatich dní odo dňa prvého návrhu na túto osobu. Rovnako tak môže urobiť aj v prípade, ak Národné zhromaždenie nechváli rozpočet do 31. marca príslušného kalendárneho roka. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že ústava prikazuje prezidentovi ešte pred prijatím takéhoto rozhodnutia vyžiadať si názor predsedu vlády, predsedu Národného zhromaždenia a predsedov poslaneckých klubov. Stanoviská majú charakter odporúčaní a preto prezident nie je ústavne viazaný sa nimi riadiť. V prípade, že dôjde k rozpusteniu Národného zhromaždenia je potrebné nové zloženie Národného zhromaždenia zvoliť do deväťdesiatich dní od rozpustenia alebo rozhodnutí o jeho rozpustení. Na rozdiel od Slovenskej republiky, tak prezident Maďarska disponuje právom predložiť návrh zákona na schválenie. Okrem toho disponuje právom relatívneho veta, ktoré je determinované tým stavom, že pokiaľ prezident nesúhlasí so zákonom alebo s niektorými jeho časťami, môže pred samotným podpisom zákona, vrátiť zákon Národnému zhromaždeniu na zváženie. V prípade konkrétneho zákona tak môže urobiť iba jedenkrát. To následne zákon vrátený prezidentom opätovne prerokuje. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že prezident disponuje relatívne širokou škálou neformálnych kompetencií. A to aj voči Národnému zhromaždeniu, ktoré v konečnom dôsledku rozhoduje o tom, kto sa stane hlavou štátu. V tomto kontexte prezident Maďarska sa môže kedykoľvek zúčastňovať a vystupovať na zasadnutiach maďarského zákonodarného zboru. Za zmienku stojí aj skutočnosť, že znovuzvolenie do funkcie prezidenta je umožnené iba raz. K jeho odvolaniu možno pristúpiť len z dôvodu úmyselného porušenia ústavy alebo

zákona v súvislosti s výkonom jeho funkcie alebo úmyselného spáchania trestného činu. Táto iniciatíva si vyžaduje podporu jednej pätiny všetkých poslancov Národného zhromaždenia. Samotný začiatok konania si okrem iniciatívy vyžaduje aj súhlas 2/3 poslancov Národného zhromaždenia v tajnom hlasovaní. Od momentu, keď zákonodarný zbor vyriekne uznesenie o odvolaní, prezident nesmie vykonávať svoju funkciu. V takom prípade dochádza k dočasným prekážkam vo výkone funkcie prezidenta, jeho právomoci prechádzajú na predsedu Národného zhromaždenia. Na tomto mieste je však potrebné dodať, že v čase zastupovania prezidenta, predseda Národného zhromaždenia nesmie vykonávať svoje práva poslanca Národného zhromaždenia. Jeho kompetencie a právomoci vykonáva podpredseda určený Národným zhromaždením. Zaujímavosťou je, že predseda vlády Maďarska je volený Národným zhromaždením. Návrh predkladá prezident. Predseda vlády je popredným predstaviteľom vlády a je zodpovedný za všeobecnú politiku vlády. Národné zhromaždenie mu môže kedykoľvek vyjadriť nedôveru. V prípade, že k tomu dôjde, mandát mu skončí. Rovnako tak skončí mandát aj vlády ako celku. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že návrh na vyslovenie dôvery musí podporiť pätina poslancov Národného zhromaždenia, podstatné však je, že tento návrh musí obsahovať aj meno „nového“ premiéra. V prípade, ak Národné zhromaždenie podporí takýto návrh na vyslovenie nedôvery, vysloví tak svoju nedôveru predsedovi vlády, zároveň za predsedu vlády zvolí osobu označenú v návrhu na vyslovenie nedôvery do funkcie predsedu vlády. Pre rozhodnutie Národného zhromaždenia je potrebný hlas viac ako polovice poslancov Národného zhromaždenia. Predseda vlády môže rovnako požiadať, aby sa hlasovanie vo veci predloženej vládou spojilo s hlasovaním o dôvere. V prípade, že hlasovanie nebude úspešné, resp. vláde nebola vyslovená dôvera, mandát vlády zaniká. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, ústavný systém Maďarska nepozná inštitút vyslovenia nedôvery jednotlivému členovi vlády.¹⁵

Česká republika sa radí medzi krajiny, ktoré z hľadiska fungovania politického systému zaraďujeme k parlamentnej forme vlády. Tento parlamentarizmus nadväzuje na historickú prvú Československú republiku. V súčasnosti je táto forma vlády vyšperkovaná existenciou druhej komory parlamentu,

¹⁵ Základný zákon Maďarska.

teda ide o klasický dvojkomorový parlamentný systém. Na tomto mieste je potrebné konštatovať, že už niekoľko rokov sa vedú diskusie o spochybňovaní významu horných komôr parlamentu v európskych krajinách. Napriek týmto diskusiám, existencia druhej komory parlamentu je výrazom vzájomného vyvažovania štátnej moci nielen navonok, ale aj do vnútra legislatívnej zložky moci. V praktickej rovine to vyzerá tak, že návrh zákona, s ktorým Poslanecká snemovňa vyslovila súhlas, postúpi Senátu na prerokovanie. V tomto kontexte je Senát oprávnený svojím uznesením návrh zákona schváliť alebo rovnako zamietnuť. V prípade ak sa rozhodne pre druhý prípad, tak Poslanecká snemovňa prerokuje návrh zákona znovu. Na jeho schválenie je však potrebné získať nadpolovičnú väčšinu hlasov všetkých poslancov dolnej komory parlamentu. Samozrejme, jestvujú prípady, v ktorých sa vyžaduje súhlas oboch komôr parlamentu. Len relatívne pred nedávnom Česká republika pristúpila k priamej voľbe hlavy štátu, ktorá podobne ako v prípade Slovenskej republiky má výrazné právomoci v čase, keď legislatívna a exekutíva (vláda) z nejakého dôvodu nedokážu vykonávať svoju činnosť. Ústava Českej republiky okrem reprezentačných a formálnych právomocí priznáva hlave štátu aj právo, kedykoľvek sa zúčastniť schôdzi oboch komôr parlamentu, ich výborov a komisií. Toto právo sa vzťahuje aj na rokovania vlády. Prezident môže rozpustiť Poslaneckú snemovňu v prípade ak Poslanecká snemovňa nevyjadrila dôveru ním menovanej vláde, ktorej predseda bol prezidentom vymenovaný na návrh predsedu Poslaneckej snemovni. Rovnako aj v prípade, ak sa Poslanecká snemovňa neuznesie do troch mesiacov o vládnom návrhu zákona, s ktorým vláda spojila hlasovanie o dôvere. Ďalej, ak zasadnutie dolnej komory parlamentu bolo prerušené na dlhšie obdobie, ako povoľuje ústava. Nepopierateľne aj v prípade, ak Poslanecká snemovňa nebola po dobu troch mesiacov uznášaniaschopná, hoci jej zasadnutie nebolo prerušené a bola opakovane zvolávaná k schôdzi. Povinnosťou prezidenta je rozpustiť Poslaneckú snemovňu aj v prípade, ak o tom sama rozhodne uznesením, s ktorým vyslovila súhlas trojpäťtinová väčšina všetkých poslancov. Ak dôjde k rozpusteniu Poslaneckej snemovne, horná komora – Senát, je oprávnený prijímať zákonné opatrenia len vo veciach, ktoré neznesú odklad a inak by vyžadovali prijatie zákona. Na tomto mieste je však potrebné dodať, že ústava taxatívne vymedzuje o čom Senát rozhodovať nemôže a to vo veciach Ústavy, štátneho rozpočtu,

štátneho záverečného účtu, volebného zákona a medzinárodných zmlúv. Takého zákonné opatrenia môže predkladať jedine vláda a súčasne si vyžadujú kontrasignáciu predsedu Senátu, prezidenta republiky a predsedu vlády. Vzhľadom na všetky riziká, ktoré sú nepochybne s takýmto postupom spojené, musia byť zákonné opatrenia Senátu chválené Poslaneckou snemovňou na jej prvej schôdzi. Ak sa tak nestane, strácajú platnosť.¹⁶

Poslednou krajinou, o ktorej píšeme v rámci tohto príspevku je *Poľská republika*. Tú taktiež radíme k parlamentným formám vlády a rovnako ako Česká republika, disponuje dvojkomorovým parlamentom. V tomto kontexte ide o dolnú komoru – Sejm a hornú komoru – Senát. Oba tieto orgány sa podieľajú na legislatívnom procese. Zákon schválený Sejmom putuje na schválenie do Senátu. Ten v tridsaťdňovej lehote môže zákon buď bez zmien prijať, schváliť zmeny alebo ako celok zamietnuť. Rozhodnutie Senátu, ktorým bol zákon zamietnutý alebo pozmenený, sa pokladá za schválený, ak Sejm absolútnou väčšinou hlasov za prítomnosti aspoň polovice zákonného počtu poslancov rozhodnutie Senátu nezamietne. Zákon po schválení v zákonodarnom zbore putuje na podpis prezidentovi. V tomto kontexte má prezident právo požiadať Ústavný súdny dvor o preskúmanie zákona z hľadiska jeho ústavnosti.¹⁷ V prípade, ak Ústavný súdny dvor prehlási, že zákon je v súlade s ústavným poriadkom, nemá inú možnosť, len zákon podpísať. Ak však prezident nevyužije možnosť podať zákon na prerokovanie na Ústavnom súdnom dvore, má oprávnenie vrátiť zákon s odôvodnením Sejmu k novému prerokovaniu. Ten zákon prerokuje a v prípade, že chce zlomiť veto prezidenta, musí tak pre pôvodné znenie zákona nájsť súhlas troch pätín za prítomnosti polovice zákonného počtu poslancov. Prezident musí takto schválený zákon podpísať. Zaujímavosťou politického systému Poľskej republiky je skutočnosť, že dolná komora má právomoc prijať uznesenie o skrátení volebného obdobia. Na tomto mieste je však potrebné poznamenať, že skrátenie volebného obdobia Sejmu má automaticky za následok skrátenie funkčného obdobia Senátu. V odôvodnených prípadoch toto právo prislúcha aj prezidentovi Poľskej republiky. Rovnako ústava umožňuje odvolanie prezidenta, a to v prípade, ak z jeho strany nastane

¹⁶ Ústava Českej republiky.

¹⁷ ŠRAMEL, Bystrík. Súdna moc v krajinách Vyšehradskej skupiny. In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradskej skupiny*. Bratislava: Iris, 2018, s. 108.

porušenie ústavy, zákonov alebo spácha trestný čin. Obžaloba sa vznáša rozhodnutím Národného zhromaždenia. Vzhľadom k tomu, že ide nepochybne o závažnú vec, je potrebné aby návrh na uznesenie podalo najmenej 140 členov zhromaždenia a rozhodnutie podporili najmenej 2/3 členov Národného zhromaždenia. Odo dňa prijatia rozhodnutia je prezidentovi pozastavený výkon funkcie. Samozrejme, ústava počíta aj s takou možnosťou, že prezident nemôže vykonávať svoju funkciu aj z iných dôvodov. V prípade, ak prezident nemôže dočasne vykonávať svoj úrad, jeho funkciu dočasne vykonáva maršálek Sejmu.¹⁸

4 ZÁVER

Spoločným menovateľom krajín V 4 z hľadiska fungovania politického systému je nepochybne skutočnosť, že vo všetkých z nich možno identifikovať znaky parlamentarizmu. Vo všeobecnosti to znamená, že dominantnú úlohu zohráva parlament a jeho kontrola exekutívnej zložky moci. Tá sa prejavuje predovšetkým v možnosti vysloviť zo strany parlamentu nedôveru vláde. Tu však narážame na rozdielne uchopenie tejto formy kontroly v rámci jednotlivých politických systémov. Kým v prípade Slovenskej republiky a Českej republiky hovoríme o „jednoduchšej“ forme kontroly, v prípade poľského a maďarského politického systému ide o tzv. konštruktívne vyslovenie dôvery. Dôvernejšie ho poznáme z politického systému Spolkovej republiky Nemecko, ten však z istých dôvodov radíme k špecifickej forme vlády. Na tomto mieste možno konštatovať, že vyššia miera ochrany premiéra pred odvolaním zo strany parlamentu by mala byť znakom tvorby stabilnejších vlád.¹⁹ Dvojkomorové parlamenty a zložitejší spôsob prijímania legislatívy nachádzame v Českej a Poľskej republike, kde v rámci vzájomného vyváženia síl v istých momentoch do hry vstupuje aj hlava štátu. Tá je vo všetkých štyroch prípadoch nielen reprezentantom štátu do vnútra a vonok, ale okrem formálnych právomocí, vystupuje ako reálna sila hlavne v prípadoch, kedy hrozí ústavná kríza v dôsledku napätia medzi vládou a parlamentom.

¹⁸ Ústava Poľskej republiky.

¹⁹ BRIX, Richard. Zákonodarná moc v krajinách Vyšehradskej skupiny. In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradskej skupiny*. Bratislava: Iris, 2018, s. 71–72.

Literature

- ABROMEIT, Heindrun a Michael STOIBER. *Demokratien in Vergleich. Einführung in die vergleichende Analyse politischer Systeme*. Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. ISBN 3-531-14544-4.
- BOGUSZAK, Jří a kol. *Teorie práva*. Praha: ASPI Publishing, 2004. ISBN 80-7359-0300.
- BRIX, Richard. Zákonodarná moc v krajinách Vyšehradске skupiny. In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradске skupiny*. Bratislava: Iris, 2018. ISBN 978-80-8200-031-6.
- HATRMANN, Jürgen. *Westliche Regierungssysteme: Parlamentarismus, präsidentielles und semipräsidentielles Regierungssystem*. 2. aktualizované vyd. Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2005. ISBN 3-531-14221-6.
- HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, s. r. o., 2004. ISBN 80-86432-954.
- HORVÁTH, Peter. *Funkcia prezidenta v ústavných systémoch*. Bratislava: IVO, 2000. ISBN 80-88935-15-6.
- HORVÁTH, Peter a Matúš MELUŠ. Media Games in the Background of Slovak Parliamentary Election in 2016. In: *Communication Today*, 2017, roč. 8, č. 1, s. 66–84. ISSN 1338-130X.
- KLOKOČKA, Vladimír. *Ústavní systémy evropských států*. Praha: Linde, 1996. ISBN 80-7201-010-7.
- KRESÁK, Peter. *Porovnávacie štátne právo*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. ISBN 8071600431.
- MIKUŠ, Dalibor. Transformačné procesy v krajinách Vyšehradске skupiny. In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradске skupiny*. Bratislava: Iris, 2018, s. 27–48. ISBN 978-80-8200-031-6.
- OROSZ, Ladislav a Katarína ŠIMUNIČOVÁ. *Prezident v ústavnom systéme Slovenskej republiky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998. ISBN 8022405469.
- PELINKA, Anton. *Grundzüge der Politikwissenschaft*. Wien: Böhlau, 2004. ISBN 3-205-77293-8.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-348-2.

SARTORI, Giovanni. *Srovnávací ústavní inženýrství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. ISBN 80-85850-94-X.

ŠRAMEL, Bystrík. Súdna moc v krajinách Vyšehradskej skupiny.
In: *Transformácia a premeny politických systémov v krajinách Vyšehradskej skupiny*.
Bratislava: Iris, 2018, s. 97–120. ISBN 978-80-8200-031-6.

Ústava České republiky.

Ústava Polskej republiky.

Ústava Slovenskej republiky.

Základný zákon Maďarska.

Contact – e-mail

jan.machyniak@ucm.sk

Volebná súťaž len pre „veľké“ politické strany?¹

Marek Domin, Livia Trellová

Právnická fakulta, Univerzita Komenského
v Bratislave, Slovenská republika

Abstract in original language

Jednou zo základných hodnôt demokratického štátu je nepochybne slobodná súťaž politických síl, resp. slobodná volebná súťaž. V Slovenskej republike sú privilegovaným subjektom volebnej súťaže politické strany. Jediným subjektom oprávneným podať kandidátnu listinu pre parlamentné voľby sú politické strany, ktoré sú kľúčové pre chod reprezentatívnej demokracie v podmienkach Slovenskej republiky. Cieľom príspevku je kritické zhodnotenie novinky v slovenskej volebnej legislatíve, ktorá účasť na parlamentných voľbách podmieňuje minimálnym počtom členov politickej strany.

Keywords in original language

Kandidátna listina; počet členov politickej strany; reprezentatívnosť politickej strany; slobodná súťaž politických síl; voľby.

Abstract

One of the fundamental values of a democratic state is undoubtedly the free competition of political forces or free electoral competition. In the Slovak Republic, political parties are the privileged participant of an electoral competition. Only political parties can submit a candidates list for parliamentary elections which are key to the functioning of representative democracy in the Slovak Republic. The aim of the paper is a critical analysis of the novelty in the Slovak electoral legislation, in which participation in parliamentary elections is subject to a minimum number of members of a political party.

¹ Príspevok je čiastočným výstupom z riešenia projektu „Úloha súdnictva pri formovaní spoločného európskeho ústavného dedičstva a identity“, ktorý bol podporený grantom Vedeckej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR a SAV (VEGA) č. 1/0884/17.

Keywords

Candidates List; Elections; Free Competition of Political Forces; Number of Political Party Members; Representativeness of Political Party.

1 NIEKOĽKO SLOV NA ÚVOD

Jedným z fundamentálnych princípov moderných demokratických štátov, ktorý, naopak, v nedemokratických režimoch absentuje, je **slobodná súťaž politických síl**.² Slobodnú súťaž politických síl možno nepochybne označiť aj za súčasť spoločného európskeho ústavného dedičstva. Súčasné demokracie, Slovenskú republiku (ďalej aj len „SR“) nevynímajúc, sú preto postavené na myšlienke slobodnej súťaže rôznych politických síl, ktoré sú reprezentované predovšetkým politickými stranami a politickými hnutiami.³ Vychádzajúc z negatívnej historickej skúsenosti, ktorú sme na Slovensku v dvadsiatom storočí zažili dokonca až dva razy, je preto **potrebné veľmi citlivo vnímať akúkoľvek zmenu zákonnej úpravy prístupu politických strán do volebnej súťaže**. Sú to totiž práve voľby, ktoré predstavujú rozhodujúcu „arénu“, v ktorej slobodná súťaž politických síl prebieha.

Predstavitelia jednej zo slovenských parlamentných politických strán, dokonca politickej strany podieľajúcej sa na výkonnej moci, už od začiatku roku 2017 verejne komunikovali pripravovaný návrh zákona, ktorým sa mal novelizovať v súčasnosti platný zákon o politických stranách.⁴ Tento návrh bol napokon do Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej aj len „Národná rada“ alebo „NR SR“) predložený skupinou poslancov v máji 2018⁵

² Viacerí autori zdôrazňujú, že slobodná súťaž politických síl dokonca predstavuje stabilizačný prvok demokracie. Porovnaj napr. BLAHOŽ, J., V. BALÁŠ a K. KLÍMA. *Srovnávací ústavní právo*. Praha: ASPI, 2011, s. 258; KLÍMA, K. a kol. *Státověda*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 154; alebo OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. *Základy teórie konštitucionality*. Žilina: Eurokódex, 2011, s. 294.

³ Právny poriadok SR žiadnym spôsobom nerozlišuje medzi politickými stranami a politickými hnutiami, a to aj napriek tomu, že oba tieto pojmy sú obsiahnuté v názve príslušného zákona. Vzhľadom na uvedené budeme ďalej v texte používať len pojem „politická strana“.

⁴ Zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov (ďalej aj len „zákon o politických stranách“).

⁵ Porovnaj návrh skupiny poslancov NR SR na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony; parlamentná tlač č. 1034; VII. volebné obdobie Národnej rady Slovenskej republiky.

a napokon Národnou radou schválený, po prelomení veta prezidenta SR, 27. novembra 2018.⁶ Schválený zákon predstavuje vcelku rozsiahlu novelizáciu nielen zákona o politických stranách, ale aj dvoch volebných zákonov, t. j. volebného kódexu a zákona o volebnej kampani.⁷ Jednou z kľúčových zmien, z technického hľadiska obsiahnutej v novele volebného kódexu, ktoré schválený zákon obsahuje, je aj nová podmienka pre možnosť podať kandidátnu listinu pre voľby do Národnej rady a pre voľby do Európskeho parlamentu (ďalej aj len „EP“) spočívajúca v nutnosti preukázania minimálneho počtu členov politickej strany.⁸ Povedané inými slovami, tej **najvýznamnejšej volebnej súťaže, ktorou voľby do NR SR nepochybne sú**, sa tak po novom **nebudú môcť zúčastniť akékoľvek politické strany**, ktoré sú zapísané v registri politických strán, **ale len tie, ktoré budú dostatočne „veľké“**, teda tie, ktoré budú mať určitý minimálny počet členov. Význam predmetného obmedzenia je podčiarknutý skutočnosťou, že *de lege lata* sú **politické strany nevyhnutným sprostredkovateľom pre to, aby sa osoba s pasívnym volebným právom mohla uchádzať o zvolenie do NR SR**. Kandidátnu listinu pre tieto voľby, ako aj pre voľby do EP, totiž nemôže podať jednotlivec (napr. tzv. nezávislý kandidát), ale len politická strana alebo koalícia politických strán.

Podľa právneho stavu platného pred schválením predmetnej novely sa volebnej súťaže, vrátane volieb do NR SR a volieb do EP, mohla zúčastniť akákoľvek politická strana. Jediným predpokladom bola skutočnosť, že dotknutá politická strana musela byť zaregistrovaná Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky (ďalej aj len „ministerstvo vnútra“ alebo „MV SR“). Muselo teda ísť o právne formalizovanú politickú stranu. Zákonná úprava preto neurčovala ako „veľká“ politická strana musí byť pre to, aby sa mohla volieb zúčastniť. Účasť politickej strany vo voľbách nebola podmienená ani

⁶ Zákon bol vyhlásený v Zbierke zákonov pod č. 344/2018 Z. z.

⁷ Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej aj len „volebný kódex“) a zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov (ďalej aj len „zákon o volebnej kampani“).

⁸ O návrhu už bolo stručne písané v DOMIN, M. Aké politické strany sa môžu zúčastniť volebnej súťaže? In: *Comenius* [online]. 28. 5. 2018 [cit. 29. 10. 2018]. Dostupné z: <https://comenius.flaw.uniba.sk/index.php/kategorie/politika-a-pravo/49-ake-politicke-strany-sa-mozu-zucastnit-volebnej-sutaze>

napríklad preukázaním určitého počtu podporovateľov zo strany voličov, a to či už abstraktne vo forme petície⁹ alebo konkrétne vo forme určitého volebného zisku v predchádzajúcich voľbách. Jedinou podmienkou, ktorá mala preukázať dostatočnú reprezentatívnu politickú stranu, bolo preukázanie určeného počtu jej podporovateľov v rámci procesu registrácie politickej strany. K návrhu na registráciu politickej strany musel byť pripojený zoznam najmenej 10 000 občanov súhlasiacich s jej registráciou a vznikom.

Pokiaľ ide o samotnú novinku prinášajú novelou zákona o politických stranách, tá spočíva v tom, že každá politická strana, ktorá hodlá podať kandidátnu listinu pre voľby do NR SR alebo pre voľby do EP, musí ku kandidátnej listine uviesť ako **obligatórnu prílohu menný zoznam svojich členov**. Počíta sa pritom s dvomi alternatívami. Prvá z nich spočíva v tom, že politická strana musí pripojiť zoznam svojich členov v počte, (1) ktorý sa rovná najmenej dvojnásobku kandidátov uvedených na kandidátnej listine. Ak teda politická strana hodlá využiť všetkých 150 kandidátskych miest, ktoré je v prípade volieb do NR SR možné obsadiť, musí ku svojej kandidátnej listine pripojiť zoznam aspoň 300 členov. Ak politická strana toľkých členov nemá, mohla by sa volieb do NR SR zúčastniť jedine za predpokladu, že by na svoju kandidátnu listinu uviedla menší počet kandidátov. Minimálny počet členov politickej strany teda nie je stanovený fixne absolútnym číslom ale odvíja sa od toho, o aký počet mandátov sa dotknutá strana vo voľbách chce uchádzať. Priložený zoznam musí obsahovať, okrem iného, aj podpisy členov strany. Pravosť podpisov musí byť úradne osvedčená, a to najskôr v deň uverejnenia rozhodnutia o vyhlásení volieb v Zbierke zákonov. Ako alternatívnu podmienku k zoznamu „radových“ členov politickej strany sa umožňuje pripojenie (2) zoznamu členov najvyššieho orgánu politickej strany. Minimálny počet členov tohto orgánu, ktorý musí kandidujúca politická strana preukázať, je stanovený ako 5-násobok počtu členov výkonného orgánu strany. Keďže skúmaná novela súčasne predpokladá, že výkonný orgán musí mať najmenej deväť členov, v prípade druhej alternatívy by nevyhnutným predpokladom bolo najmenej 45 členov najvyššieho orgánu politickej strany.

⁹ Z minulosti je však známy prípad, kedy politická strana musela pre účely podávania kandidátnej listiny preukázať minimálny počet členov alebo tomuto počtu sa rovnajúci počet podpisov podporovateľov politickej strany. Porovnaj § 17 zákona Slovenskej národnej rady č. 80/1990 Zb. o voľbách do Slovenskej národnej rady v znení neskorších predpisov.

Obmedzeniu prístupu do volebnej súťaže stanovením minimálneho počtu členov politickej strany nie je v slovenskom diskurze, nie len v laickom ale dokonca ani v odbornom, venovaná patričná pozornosť. Z časti to môže byť spôsobené inými, nesporne tiež aktuálnymi a dôležitými ústavnoprávnymi témami.¹⁰ Máme však za to, že aj napriek tomu, že skúmané podmienky pre minimálny počet členov politickej strany nie sú najprísnejšími, nejde o opatrenie, ktoré si nezaslúži náležitú pozornosť. Cieľom nášho príspevku preto bude **kriticky zhodnotiť obmedzenie prístupu do volebnej súťaže prostredníctvom stanovenia minimálneho počtu členov politickej strany** (ďalej aj len „skúmané obmedzenie prístupu do volebnej súťaže“), a to predovšetkým so zreteľom na potenciálny konflikt s ústavnými pravidlami, najmä s **princípom slobodnej súťaže politických síl**.

2 REPREZENTATÍVNOSŤ POLITICKEJ STRANY AKO CIEĽ?

Politické strany sú základným kameňom reprezentatívnej demokracie. Ich funkcia v tomto systéme je len ťažko porovnateľná s inou inštitúciou. Politické strany možno podľa R. Arona chápať ako relatívne organizované dobrovoľné zoskupenia, ktoré vyvíjajú relatívne stálu činnosť a v mene istého pojatia všeobecného spoločenského záujmu sa uchádzajú o to, aby samé alebo v koalícii prevzali funkcie vlády.¹¹ Cieľom tejto ich trvalej organizácie (usporiadanej od celoštátnej až po miestnu úroveň) a jej vedenia je dosiahnuť a vykonávať moc, a to či už osamote, alebo v spojení s inými stranami. Povedané inými slovami, politické strany sa snažia „vyhrať“ voľby aby mohli následne riadiť vládne inštitúcie. Ponúkajú alternatívne návrhy verejnej politiky, ktoré sú formované preferenciami voličov. Aj keď môžu existovať politické strany bez demokracie, existencia demokracie je v súčasnosti bez politických strán takmer nemysliteľná.

Skúmané obmedzenie prístupu do volebnej súťaže, obsiahnuté v novele zákona o politických strán, si kladie za cieľ, vychádzajúc z dôvodovej

¹⁰ Azda najviac diskutovanou bola v čase spracovania príspevku téma zachovania alebo zmeny pravidiel ustanovovania sudcov Ústavného súdu Slovenskej republiky do ich funkcie.

¹¹ Porovnaj ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993, s. 64.

správy,¹² prispieť k **zvýrazneniu princípu reprezentatívnosti politických strán**. Naopak, nekladie si za cieľ, ako opäť uvádza dôvodová správa, ovplyvniť združovanie sa v politických stranách a ich zakladanie, ale len istým spôsobom špecifikovať podmienky pre účasť politickej strany vo voľbách do NR SR a vo voľbách do EP. Politické strany ako aktéri súťaže politických síl v štáte spoluvytvárajú predpoklady pre demokratickú legitimitu štátnej moci. Novela zákona sa preto snaží zvýrazniť princíp reprezentatívnosti politických strán, a to prostredníctvom **požiadavky minimálnej reprezentatívnosti subjektov zúčastnených na volebnej súťaži**. Uvedená požiadavka predstavuje akýsi regulačný mechanizmus, ktorým chce zákonodarcu, zjednodušene povedané, eliminovať z volebnej súťaže (z hľadiska počtu členov) príliš malé politické strany. Takýto cieľ je pritom potrebné vidieť v kontexte formy vlády, ktorá sa v podmienkach ústavného systému SR uplatňuje. V podmienkach parlamentnej formy vlády je totiž pre riadny výkon právomocí vlády ako vrcholného orgánu výkonnej moci nevyhnutná dôvera zo strany parlamentu. **Vláda opierajúca sa o podporu veľkého počtu parlamentných politických strán však spravidla nemôže efektívne presadzovať svoju politiku**, pretože v nej prevládajú partikulárne záujmy. Na to tiež nadväzuje možná existencia politickej nestability plynúca práve z rozdielnych politických záujmov a cieľov presadzovaných jednotlivými politickými stranami, čo pri vyhrotení názorových a ideových cieľov v rámci vládnej koalície, ale aj v rámci parlamentu ako celku, môže dokonca viesť až k hrozbe predčasných parlamentných volieb.

Požiadavku na určitú minimálnu reprezentatívnosť politickej strany možno nájsť aj v politologickej literatúre zaoberajúcej sa významom a funkciami, ktoré by politické strany v demokratickej spoločnosti mali plniť. S otázkou (dostatočnej) reprezentatívnosti politických strán je nerozlučne spätá aj otázka počtu politických strán, ktoré v politickom systéme pôsobia.¹³

¹² Porovnaj dôvodovú správu k návrhu skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia dopĺňajú niektoré zákony; parlamentná tlač č. 1034; VII. volebné obdobie Národnej rady Slovenskej republiky.

¹³ Ku vzťahu medzi počtom politických strán a rozdelením ich pozícií v politike pozri napr. KITSCHKE, H. Party Systems. In: BOIX, C. a S. STOKES (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. New York: Oxford University Press, 2009, s. 532.

Veľký počet malých politických strán figurujúcich na poli súťaže politických síl môže viesť k rozptýleniu pozornosti potencionálnych voličov a tým aj ovplyvniť výsledky volieb. Takáto situácia je osobitne prítomná v štátoch, v ktorých sa neuplatňuje systém dvoch politických strán, ale, naopak, systém viacerých politických strán (tzv. multistranícky systém). K takýmto politickým systémom možno zaradiť aj ten uplatňujúci sa v podmienkach SR. Čím väčší počet politických strán v rámci politického systému pôsobí, tým je dané väčšie riziko politickej nestability. Práve spomínaná myšlienka možnej politickej nestability pravdepodobne slúžila ako hnací motor pre prípravu novely zákona, resp. jej časti týkajúcej sa obmedzenia prístupu do volebnej súťaže.

Skúmané obmedzenie prístupu do volebnej súťaže si, v zmysle dôvodovej správy, nekladie za cieľ likvidovať politickú pluralitu a ani nijako obmedzovať doterajšie podmienky zakladania politických strán, nakoľko je zameraná len na oprávnenie politických strán navrhovať kandidátov pre voľby do NR SR a pre voľby do EP. Stanovenie minimálneho počtu členov politickej strany alebo minimálneho počtu členov najvyššieho orgánu politickej strany ako podmienky pre podanie kandidátnej listiny nie je, slovami navrhovateľa novely zákona, v rozpore s požiadavkou na slobodné voľby vyplývajúcou z Európskeho dohovoru o ľudských právach a základných slobodách (ďalej aj ako „EDLP“). Ustanovenie čl. 3 Protokolu č. 1 k EDLP zakotvuje povinnosť zmluvných strán konať „slobodné voľby“, no nijako však nedefinuje jednotlivé aspekty slobodných volieb. Po istom váhaní štrasburské inštitúcie Rady Európy [Európska komisia pre ľudské práva a Európsky súd pre ľudské práva (ďalej aj len „ESLP)] dospeli k záveru, že právo na slobodné voľby zakotvené v čl. 3 Protokolu č. 1 k EDLP obsahuje tri aspekty: 1) právo voliť (t. j. aktívne volebné právo); 2) právo byť volený (t. j. pasívne volebné právo); a 3) inštitucionálne otázky týkajúce sa nastavenia volebného systému. Pre každý z týchto aspektov platia čiastočne iné pravidlá a iný štandard prieskumu zo strany ESLP.¹⁴

Podmienenie účasti politickej strany v parlamentných voľbách minimálnym počtom jej členov nie je, podľa dôvodovej správy, ani v rozpore s článkom 30 ods. 3 Ústavy SR, ktorý vyjadruje základné princípy volebného práva

¹⁴ KMEC, J., D. KOSAŘ, J. KRATOCHVÍL a M. BOBEK. *Evropská úmluva o lidských právech*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1318.

(všeobecnosť, rovnosť, priamosť a tajné hlasovanie). V zmysle judikatúry ESĽP je úprava všeobecnosti volebného práva ponechaná na členské štáty za podmienky rešpektovania nevyhnutnej odôvodnenosti zásahov štátu do tohto práva. V tomto smere možno konštatovať, že za istú formu inštitucionálnych otázok, ktoré sa týkajú nastavenia volebného systému, je možné považovať aj podmienku stanovenia minimálneho počtu členov politickej strany ako predpokladu pre podanie kandidátnej listiny, nakoľko ide o obmedzenie obdobného charakteru ako je podmienka zaplatenia volebnej kaucie či inštitút uzatváracej klauzuly.

Z dôvodovej správy ku skúmanej novele zákona možno taktiež vyvodit', že štát pri regulácii pravidiel upravujúcich parlamentné voľby môže obmedziť, resp. vylúčiť zo súťaže a následne aj zo zastúpenia v parlamente ako vrcholného (celoštátneho) zastupiteľského orgánu také politické strany, ktoré majú v podstate len regionálnu povahu. Takýto typ opatrenia možno chápať ako jeden z dostupných korektívov systému pomerného zastúpenia, ktorý ako taký vo všeobecnosti môže viesť k (neželanej) prílišnej politickej štruktúrovanosti parlamentu. Systematicky sa nefavorizuje jedna politická strana, tým že by jej bola poskytnutá volebná výhoda na úkor ostatných, ale v štáte sa plošne stanovujú podmienky, ktoré majú garantovať účasť na súťaži politických síl v štáte a v slobodných voľbách takým politickým stranám, ktoré budú vyjadrením istej miery reprezentatívnosti v spoločnosti.

Určitý minimálny stupeň reprezentatívnosti politickej strany je totiž súčasne aj predpokladom jej minimálneho úspechu vo voľbách.

Paradoxne v tomto kontexte vyznieva situácia, ktorá nekorešponduje s ambíciou regulovať počet strán v parlamente. Je ňou reprezentácia politických strán v zastupiteľských orgánoch na komunálnej úrovni. V rámci komunálnych voľbách sa, aj s prihliadnutím na uplatňovaný iný volebný systém (väčšinový volebný systém) nedá prehliadnuť, že dlhodobo je práve táto miestna úroveň zrkadlom rozdrobenia politických preferencií občanov. Na jednej strane bola schválená regulácia, ktorá upraví v konečnom dôsledku počet strán kandidujúcich v parlamentných voľbách, na druhej strane na komunálnej úrovni, kde je priestor aj pre nezávislých kandidátov, sa vytvára veľké množstvo politických zoskupení, resp. prichádzajú do komunálnej volebnej

súťaže úplne nové politické štruktúry, ktoré vôbec nekorešpondujú s politickou reprezentáciou na úrovni parlamentu.

V súvislosti s cieľmi, ktoré skúmaná novela zákona o politických stranách môže sledovať, stojí za zmienku ešte **otázka vnútrostraníckej organizácie či vnútrostraníckej demokracie**. Predmetom nedávno schválenej novely zákona o politických stranách totiž bolo aj určenie toho, aké druhy orgánov politická strana mať musí, aké majú byť ich úlohy (právomoci) a aký má byť minimálny počet ich členov. Jedným z cieľov, ktoré bolo možné u skúmanej novely predpokladať, bola snaha prispieť k posilneniu vnútrostraníckej demokracie. Je však otázne, či skúmaná novela skutočne zabezpečí. Vnútrostranícka demokracia je však nevyhnutná, nakoľko bráni koncentrácii moci v úzkom okruhu niektorých (privilegovaných) členov politickej strany. Zároveň je to však náročná úloha. Prílišný zásah do autonómie politickej strany, aj v záujme jej vnútornej demokratizácie, by totiž mohol kolidovať s niektorými dôležitými ústavnoprávnymi zárukami demokracie v štáte.¹⁵ Určitá miera vnútrostraníckej demokracie je želateľná, avšak výzvou pre štát ako taký je hľadať, zabezpečiť a nájsť funkčnú rovnováhu medzi jej benefitmi a jej možnými rizikami súvisiacimi so schopnosťou politických strán „prispôsobiť“ si deľbu moci v štáte.

3 SLOBODNÁ SÚŤAŽ POLITICKÝCH SÍL AKO PREKÁŽKA?

Ako sme už naznačili v úvode príspevku, obmedzenie prístupu určitých politických strán do volebnej súťáže môže predstavovať porušenie jedného z kľúčových princípov SR ako demokratického štátu, a to **princípu slobodnej súťáže politických síl**. V zmysle čl. 31 Ústavy totiž „*zákonná úprava všetkých politických práv a slobôd a jej výklad a používanie musia umožňovať a ochraňovať slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti*“. Zarážajúcou je skutočnosť, že otázke potenciálneho zásahu skúmaného obmedzenia prístupu do volebnej súťáže do princípu slobodnej súťáže politických síl sa osobitne nevenovala ani dôvodová správa k návrhu novely zákona.

¹⁵ ONDŘEJKOVÁ, J. Vnútrostranícka demokracia- niekoľik poznámek na okraj tématu. In: ANTOŠ, M. a J. WINTR (eds.). *Volby, demokracie a politické strany*. Praha: Leges, 2010, s. 151.

3.1 Princíp slobodnej súťaže politických síl a jeho obmedziteľnosť

Ústavnoprávna doktrína zdôrazňuje, že princíp slobodnej súťaže politických síl nadväzuje na ustanovenie čl. 1 ods. 1 Ústavy, ktoré zakotvuje princíp demokratického a právneho štátu. Súčasne však predstavuje aj interpretačné pravidlo adresované štátu a orgánom verejnej moci všeobecne, v prvom rade zákonodarcovi.¹⁶ Za cieľ ústavného vyjadrenia princípu slobodnej súťaže politických síl možno označiť zabránenie vzniku politického systému s vedúcou úlohou niektorej (jedinej) politickej strany, ktorý by znemožňoval resp. popieral súťaž politických síl.¹⁷ Cieľom je teda zabrániť inštalovaniu (či obnove) nedemokratického režimu. Z ustanovenia čl. 31 Ústavy preto možno vyvodit' existenciu pozitívneho záväzku štátu napomáhať politickej súťaži a chrániť ju.¹⁸

Podobne sa k čl. 31 Ústavy stavia aj Ústavný súd Slovenskej republiky (ďalej aj len „ústavný súd“ alebo „ÚS SR“). Ten zdôraznil, že princíp zakotvený v čl. 31 nemá povahu základného práva alebo slobody zaručenej jednotlivcovi ale jeho obsahom je záväzok NR SR pri prijímaní zákonov upravujúcich politické práva a slobody. Tento záväzok spočíva v **schválení iba takých zákonov, ktorými sa umožní a ochráni slobodná súťaž politických síl**.¹⁹ Slobodná súťaž chránená citovaným ustanovením nachádza výraz, ako opakovane dodal ÚS SR, predovšetkým vo voľbách,²⁰ do zákonnej úpravy ktorých by mal byť tento ústavný princíp aj premietnutý.²¹ Za súťaž politických síl, ktorú Ústava prikazuje chrániť, je tak potrebné považovať predovšetkým volebnú súťaž. Spomedzi všetkých volieb do orgánov verejnej moci, ktoré v podmienkach SR existujú, sú to následne práve voľby do NR SR, ktoré sú pre fungovanie politického systému rozhodujúce.

V ďalších zo svojich rozhodnutí ÚS SR zdôraznil, že princíp zakotvený v čl. 31 Ústavy sa vzťahuje nielen na oblasť tvorby zákonnej úpravy,

¹⁶ Porovnaj aj KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 342.

¹⁷ Porovnaj BRÖSTL, A. a kol. *Ústavné právo*. Plzeň: Aleš Čenek, 2015, s. 142.

¹⁸ KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 343.

¹⁹ Porovnaj nález ÚS SR z 15. októbra 1998, sp. zn. PL. ÚS 19/98.

²⁰ Porovnaj napr. aj uznesenie ÚS SR z 9. februára 2011, sp. zn. PL. ÚS 52/2011.

²¹ K ďalšej relevantnej judikatúre pozri napr. aj DRGONEC, J. *Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax*. Bratislava: C. H. Beck, 2015, s. 737–738.

ale aj na jej následnú aplikáciu.²² Článok 31 teda nezaväzuje len zákonodarcu ale aj ostatné orgány verejnej moci. Obsahom princípu ustanoveného v čl. 31 je tak zároveň aj záväzok ostatných orgánov verejnej moci uplatňovať zákony upravujúce politické práva a slobody jedine spôsobom, ktorý umožní a ochráni slobodnú súťaž politických síl. Princíp slobodnej súťaže politických síl však neslúži len na „usmernenie“ zákonodarcu či orgán aplikujúci zákonnú úpravu politických práv a slobôd. Ako uviedol aj Ústavný súd, princíp slobodnej súťaže predstavuje priamo **záruku stabilizácie demokracie a právneho charakteru štátu**.²³ Princíp slobodnej súťaže totiž ÚS SR rozšíril aj na priestor vo vnútri politických strán (*intra party democracy*),²⁴ ako aj medzi všetkých občanov, ktorí uplatňujú Ústavou garantované právo na prístup k volenej funkcii.²⁵

Je však možné zákonnou úpravou, sledujúcou iné legitímne a dôležité verejné záujmy, princíp slobodnej súťaže politických síl obmedziť? Ako je všeobecne známe, väčšina základných práv a slobôd, vrátane tých politických, nie je absolútna. Preto ich je možné, za splnenia Ústavou predpokladaných podmienok, obmedziť. Ako je to však s princípom slobodnej súťaže politických síl? Pripúšťa čl. 31 Ústavy jeho obmedzenie? Aj napriek absencii výslovnej ústavnej úpravy podmienok jeho obmedzenia sa nazdá vame, že to možné je. **Ani princíp slobodnej súťaže politických síl totiž nemožno absolutizovať**. Absolútne chápanie princípu slobodnej súťaže politických síl, teda jeho chápanie ako neobmedziteľného, by bolo prakticky neudržateľné. Ak by mal byť tento princíp chápaný absolútne, voľný prístup do politickej súťaže by mal mať prakticky každý subjekt, ktorý má určitý politický názor a ktorý sa prostredníctvom tohto názoru chce uchádzať o priazeň voličov. Pri takomto nazeraní na princíp slobodnej súťaže politických síl by sme museli za jeho neprípustné obmedzenie považovať už len samotnú skutočnosť, že kandidátne listiny pri voľbách do NR SR (ale aj EP) môžu podávať len politické strany a nie aj individuálne jednotliví kandidáti. Ba čo viac, za obmedzenie slobodnej súťaže, ktoré by bolo neprípustné,

²² Porovnaj napr. nález ÚS SR z 11. marca 1999, sp. zn. PL. ÚS 15/1998 alebo uznesenie z 3. februára 2005, sp. zn. PL. ÚS 35/03.

²³ Porovnaj uznesenie ÚS SR z 13. decembra 2006, sp. zn. PL. ÚS 28/06.

²⁴ Porovnaj aj CIBULKA, Ľ. a kol. *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2014, s. 130.

²⁵ Porovnaj nález ÚS SR zo 4. apríla 2000, sp. zn. PL. ÚS 1/00.

by sme v podstate museli považovať už len existenciu samotných podmienok pasívneho volebného práva (štátne občianstvo, trvalý pobyt, vek), ktoré tiež predstavujú určitú bariéru v prístupe k volebnej súťaži. Podobne sa vyjadril aj ÚS SR, keď síce uviedol, že princíp slobodnej súťaže politických síl je kľúčovým východiskom pre zákonnú úpravu všetkých politických práv, no súčasne dodal, že ho nemožno chápať absolútne.²⁶

Aj **princíp slobodnej súťaže politických síl je preto potrebné chápať ako relatívny a následne skúmať primeranosť zákonných opatrení, ktoré do určitej miery prístup do volebnej súťaže obmedzujú.** Táto primeranosť by mala spočívať najmä v (1) legitímnosti cieľa, ktorý obmedzenie slobodnej súťaže sleduje, ako aj v (2) samotnej primeranosti konkrétneho opatrenia. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že zákonnú úpravu prístupu k volebnej súťaži nemožno *a priori* považovať za niečo negatívne. Naopak, **právnú reguláciu volebnej súťaže možno dokonca označiť za potrebnú a žiaducu,** avšak len v tom prípade, **pokiaľ sama smeruje k umožneniu a ochrane politickej súťaže.** Zákonná úprava podmienok účasti politických strán, a prostredníctvom nich aj samotných kandidátov, by preto mala byť taká, aby slobodnú súťaž podporovala a nie ju obmedzovala. Za takúto právnú úpravu možno považovať, za splnenia predpokladu jej vhodného nastavenia, napríklad takú úpravu pravidiel volebnej kampane, ktorá sa snaží zaistiť rovnosť kandidujúcich subjektov, napríklad aj prostredníctvom stanovenia limitov nákladov na volebnú kampaň. Na nasledujúcich riadkoch sa preto zameriame na posúdenie toho, či skúmané obmedzenie prístupu do volebnej súťaže, spočívajúce v jej vyhradení len pre politické strany s určitým počtom členov, možno označiť za opatrenie, ktoré neprimerane zasahuje do ústavného princípu slobodnej súťaže politických síl. Je totiž nesporné, že to, že kandidátnu listinu by mohli podať len tie zo zaregistrovaných politických strán, ktoré majú určitý minimálny počet členov, **vstup do volebnej súťaže do určitej miery obmedzuje.**

3.2 Ostatné opatrenia už obmedzujúce volebnú súťaž

Pre zodpovedanie otázky, či je podmienka minimálneho počtu členov politickej strany skutočne neprimeraným obmedzením princípu slobodnej súťaže

²⁶ Porovnaj nález ÚS SR z 11. februára 2009, sp. zn. PL. ÚS 6/08.

politických síl je potrebné vziať do úvahy **ostatné podobné zákonné opatrenia, ktoré už volebnú súťaž de lege lata obmedzujú**. Tieto opatrenia možno rozdeliť do dvoch základných skupín, a to podľa toho, či majú na volebnú súťaž vplyv (1) **pred jej samotným konaním** alebo (2) **až po jej uskutočnení**.

Do druhej z uvedených kategórií by sme mohli zaradiť napríklad tzv. **uzatváraciu klauzulu** (uzavieracia klauzula, volebný prah). Uzatváracia klauzula predstavuje minimálny podiel hlasov, ktoré musí kandidátna listina politickej strany (koalície) získať, aby sa vôbec kvalifikovala do procesu prideľovania mandátov. Uplatňuje sa tak v prípade volieb do NR SR, ako aj v prípade volieb do EP.²⁷ Aj uzatváracia klauzula, podobne ako aj skúmané opatrenie spočívajúce v minimálnom počte členov politickej strany, sleduje záujem na určitej reprezentatívnosti v parlamente zastúpených politických strán.²⁸ Avšak, na rozdiel od minimálneho počtu členov strany, uzatváracia klauzula nepredstavuje obmedzenie slobodnej súťaže politických síl v pravom slova zmysle. Rozhodujúcou je totiž skutočnosť, že uzatváracia klauzula ako určité integračné opatrenie nasleduje až po tom, ako k súťaži politických síl, teda k volebnej súťaži, došlo. Vopred teda z volebnej súťaže žiadne politické strany nevylučuje.²⁹ Predstavuje len určitý stimul pre integráciu politických strán s cieľom zabezpečenia ich väčšej reprezentatívnosti, keďže predstavuje „hrozbu“, že príliš malá *alias* málo reprezentatívna politická strana vo volebnej súťaži napokon neuspje.

Do prvej skupiny opatrení obmedzujúcich volebnú súťaž, ktoré právny poriadok SR *de lege lata* pozná, možno zaradiť inštitút **volebnej kaucie**. Tú však, podľa nášho názoru, už možno považovať za závažnejšie obmedzenie volebnej súťaže a teda aj slobodnej súťaže politických síl. Volebná kaucia totiž, na rozdiel od uzatváraciej klauzuly, nastupuje ešte pred samotnou volebnou súťažou a predstavuje tak v podstate filter pre to, ktoré

²⁷ V prípade volieb do NR SR sú určené až tri úrovne uzatváraciej klauzuly, a to v závislosti od toho, či ide o kandidátnu listinu jedinej politickej strany (5 %) alebo o kandidátnu listinu koalície viacerých politických strán (7 resp. 10 %). Naopak, v prípade volieb do EP je stanovená len jedna úroveň uzatváraciej klauzuly pre všetky kandidátne listiny (5 %). Porovnaj § 66 a § 93 volebného kódexu.

²⁸ K významu uzatváraciej klauzuly pozri napr. NOVÁK, M., T. LEBEDA a kol. *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2004, s. 34; alebo BARTON, M. Uzavírací klauzule. In: KLÍMA, K. a kol. *Encyklopedie ústavního práva*. Praha: ASPI, 2007, s. 704.

²⁹ Porovnaj aj odôvodnenia a závery uvedené v náleze ÚS SR z 11. februára 2009, sp. zn. PL. ÚS 6/08.

politické strany sa volebnej súťaže budú môcť zúčastniť. Volebná kaucia sa uplatňuje rovnako v prípade oboch volieb (NR SR, EP) a spočíva v zaplatení zákonom stanovenej sumy, ktoré je nevyhnutným predpokladom pre to, aby sa vôbec podaná kandidátka listina príslušnou volebnou komisiou preskúmavala.³⁰ V prípade volieb do EP musí byť uhradená volebná kaucia vo výške 1 700 €, v prípade volieb do NR SR až vo výške 17 000 €. ³¹ Volebná kaucia síce je, ako napovedá aj samotný pojem „kaucia“, čiastočne vratná,³² no aj napriek tomu predstavuje podstatné obmedzenie prístupu do volebnej súťaže. Ak totiž politická strana nie je v čase podávania kandidátnych listín schopná uvedenú sumu zaplatiť, je z volebnej súťaže prakticky vyradená.

Ústavnosťou volebnej kaucie sa v minulosti zaoberal aj ÚS SR. Ten uznal, že volebná kaucia sleduje legitímny cieľ. Ten má spočívať v zamedzení toho, aby sa volieb zúčastňovali také politické strany, ktoré nemajú reálnu šancu na úspech a ktorých skutočným cieľom nie je ani získanie poslancských mandátov ale skôr sebaaprezentácia z iných dôvodov. Ústavný súd teda síce akceptoval ústavnosť tohto inštitútu, no súčasne dodal, že sa „nachádza na hraniciach ústavnej tolerovateľnosti“.³³ Tento názor však nebol jednomyseľný, keďže napríklad sudca L. Mészáros sa vo svojom odlišnom stanovisku priklonil k opačnému záveru. Uviedol, že Ústava síce ponecháva zákonodarcovi široký priestor pre koncepciu volieb, avšak v prípade úpravy volieb ako slobodnej súťaže politických síl požaduje umožnenie a ochranu tejto súťaže. Volebné kauce preto označil za obmedzenie volebnej súťaže a preto aj za nesúladné s Ústavou.³⁴ Podobné názory na neústavnosť inštitútu volebnej kaucie boli prezentované aj v odbornej literatúre.³⁵

³⁰ Porovnaj § 51 ods. 1 a § 81 ods. 1 volebného kódexu.

³¹ Porovnaj § 50 a § 80 volebného kódexu.

³² Volebná kaucia sa vracia tým politickým stranám (koalíciám), ktorých kandidátka listina získala aspoň 2 % z celkového počtu odovzdaných platných hlasov. Porovnaj § 50 ods. 9 volebného kódexu.

³³ Porovnaj nález ÚS SR, sp. zn. PL. ÚS 6/08 z 11. februára 2009. Dôvodom konštatácie o hraničnosti akceptácie volebnej kaucie bola jej konkrétna výška. V zmysle vtedy platného zákona upravujúceho voľby do NR SR bola volebná kaucia určená vo výške 16 596 € (500 000 Sk).

³⁴ Porovnaj odlišné stanovisko sudcu Lajosa Mészároša k rozhodnutiu pléna ÚS SR vo veci sp. zn. PL. ÚS 6/08.

³⁵ Porovnaj napr. CIBULKA, I. a kol. *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2014, s. 130; alebo KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 343.

Prípustnosťou inštitútu volebnej kaucie sa zaoberal, v kontexte práva na slobodné voľby vyjadreného v EDLP, aj ESLP. Európsky súd pre ľudské práva inštitút volebnej kaucie vo svojej judikatúre v podstate vo všeobecnosti uznal za nerozporný s čl. 3 Protokolu č. 1. Dospel k záveru, že v rozpore s čl. 3 Protokolu č. 1 by mohol byť v prípade, ak by výška samotnej kaucie bola neprimeraná alebo v prípade, že výška kaucie by bola príliš vysoká vzhľadom k priemernému príjmu v danej krajine.³⁶ Volebná klauzula totiž, podľa názoru ESLP, primárne **zaist'uje vznik dostatočne reprezentatívnych myšlienkových prúdov v spoločnosti** a sleduje legitímny cieľ spočívajúci zabrániť prílišnej a oslabujúcej fragmentácii parlamentu. Tým sa súčasne sleduje posilnenie stability štátu.³⁷

Bez ohľadu na to, či inštitút volebnej kaucie v podobe, v akej je v podmienkach SR zakotvený, označíme za rozporný s Ústavou alebo nie, dôležitejšia je **kumulácia viacerých opatrení zasahujúcich do volebnej súťaže**. Ako sme už naznačili, kandidátnu listinu pre voľby do NR SR nemôže podať jednotlivec ale len zaregistrovaná politická strana (koalícia). Nevyhnutným predpokladom je však aj úhrada volebnej kaucie. A napokon, do tretice, skúmané opatrenie predpokladá navyše ďalšie obmedzenie spočívajúce v tom, že by nemohlo ísť o akúkoľvek (zaregistrovanú) politickú stranu ale len o takú politickú stranu, ktorá preukáže určený minimálny počet svojich členov. Na dôvažok, ako vyplýva aj z dôvodovej správy ku skúmanej novele zákona na jednej strane a z rozhodnutia ÚS SR vo veci volebnej kaucie na strane druhej, obe uvedené opatrenia **sledujú rovnaké ciele, najmä reprezentatívnosť politickej strany**. Máme preto za to, že ak k existujúcim bariéram pre vstup do volebnej súťaže pridáme ešte ďalšiu, spočívajúcu v minimálnom počte členov politickej strany, mohli by sme už hovoriť o neprimeranom obmedzení volebnej súťaže, a teda aj o **neprimeranom obmedzení Ústavou garantovaného princípu slobodnej súťaže politických síl**. Jednoznačnému záveru o neprimeranosti brániť len tá skutočnosť, že konkrétny spôsob nastavenia minimálneho počtu členov politickej strany možno označiť za relatívne málo prísny.

³⁶ Porovnaj rozhodnutia ESLP z 28. marca 2006, vo veci *Sukhovetskyj proti Ukrajine*, sťažnosť č. 13716/02; a z 3. decembra 1990, vo veci *Desmeules proti Francúzsku*, sťažnosť č. 12897/87.

³⁷ Porovnaj rozhodnutie ESLP z 8. júla 2008, vo veci *Yumak a Sadak proti Turecku*, sťažnosť č. 10226/03.

4 ZÁVER

V príspevku sme sa v stručnosti venovali novinke v slovenskej zákonnej úprave volebného práva, ktorá zavádza ďalšiu podmienku pre to, aby sa politická strana mohla zúčastniť volebnej súťaže. Nevyhnutým predpokladom pre úspešnú registráciu kandidátnej listiny pre účely volieb do NR SR (ako aj volieb do EP) tak po novom nebude len samotná existencia registrovanej politickej strany a uhradenie volebnej kaucie, ale aj preukázanie skutočnosti, že dotknutá politická strana spĺňa podmienku určeného minimálneho počtu členov.

Prvá časť príspevku bola venovaná predovšetkým dôvodom, ktoré zákonodarcu k zavedeniu priblíženej novinky viedli. Dôvodom, ktorý hlavne motivoval zákonodarcu k návrhu zmien v slovenskej právnej úprave, bola predovšetkým požiadavka na zabezpečenie určitej reprezentatívnosti tých politických strán, ktoré sa majú uchádzať o zastúpenie v parlamente. Naopak, v ďalšej časti príspevku bola pozornosť zameraná na to, či skúmané opatrenie nie je v rozpore s ústavným princípom slobodnej súťaže politických síl, teda či neprimeraným spôsobom, v kontexte ďalších zákonných opatrení, neobmedzuje volebnú súťaž. Minimálny počet členov politickej strany ako podmienka pre prístup k volebnej súťaži síce sleduje legitímny cieľ, t. j. zabezpečenie dostatočnej reprezentatívnosti parlamentných politických strán a s tým spojenou efektívnosťou činnosti vlády (výkonnej moci), no súčasne je nesporné, že tento cieľ je možné dosiahnuť aj inak. Je to práve inštitút uzatváracej klauzuly, už dlhodobo známy aj slovenskému volebnému právu, ktorý sleduje rovnaký cieľ, a to bez toho, aby priamo obmedzoval volebnú súťaž a tým aj slobodnú súťaž politických síl. Princíp slobodnej súťaže politických síl síce nemá absolútny charakter, no každé jeho obmedzenie by malo byť primerané a nevyhnutné. V prípade v príspevku skúmaného opatrenia však možno o jeho primeranosti, v spojení s ďalšími zákonnými opatreniami, ako aj o jeho nevyhnutnosti, vysloviť viac ako len pochybnosti. V prospech skúmaného opatrenia hovorí snáď len to, že praktický spôsob, akým sa do zákonnej úpravy v SR zavádza, umožňuje splniť podmienky takmer každej politickej strane, avšak za cenu toho, že do volebnej súťaže „postaví“ len obmedzený počet kandidátov. V tejto

súvislosti sa dá v plnej miere stotožniť s názorom generálneho prokurátora SR, ktorý vyslovil v jednom z konaní pred ÚS SR. Ten totiž zdôraznil, že **sú to až výsledky volieb, ktoré môžu preukázať reprezentatívnosť každej politickej strany. Platí to však len za predpokladu, že každá politická strana bude mať skutočne možnosť sa volieb zúčastniť**.³⁸ V nadväznosti na to sa ako výstižný taktiež javí názor F. Weyra, podľa ktorého politická strana nekandidujúca vo voľbách v podstate ani nespĺňa definíčné znaky politickej strany ako takej.³⁹

Na úplný záver dodávame, že aj keď skúmané opatrenie istotne nepredstavuje opatrenie vracajúce Slovenskú republiku do nedemokratického režimu, čo by zodpovedalo téme tejto konferencie, treba zachovať obozretnosť. Ako sme už uviedli v úvode, každé opatrenie, ktoré obmedzuje prístup do volebnej súťaže, teda každé opatrenie, ktoré predstavuje zásah do princípu slobodnej súťaže politických síl, by malo byť podrobné detailnému skúmaniu. Rovnako by malo platiť to, že prednosť by mali dostať alternatívne opatrenia sledujúce rovnaký cieľ. Pri postupnom „nabaľovaní“ obmedzení prístupu k volebnej súťaži sa totiž jedného dňa môžeme zobudiť a zistiť, že štátny a politický režim sa skutočne vrátil o takmer 30 rokov späť.

Literature

- ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993, 224 s. ISBN 80-7108-064-0.
- BLAHOŽ, J., V. BALÁŠ a K. KLÍMA. *Srovnávací ústavní právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, 523 s. ISBN 978-80-7357-629-5.
- BOIX, C. a S. STOKES (eds.). *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. New York: Oxford University Press, 2009, 1029 s. ISBN 978-0-19-956602-0.
- BRÖSTL, A. a kol. *Ústavné právo Slovenskej republiky*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015, 424 s. ISBN 978-80-7380-580-7.
- CIBULKA, Ľ. a kol. *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2014, 408 s. ISBN 978-80-7160-366-5.

³⁸ Porovnaj nález ÚS SR, sp. zn. PL. ÚS 6/08 z 11. februára 2009.

³⁹ Porovnaj WEYR, F. *Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 44.

- DOMIN, M. Aké politické strany sa môžu zúčastniť volebnej súťaže?
In: *Comenius* [online] 28. 5. 2018. Dostupné z: <https://comenius.flaw.uniba.sk/index.php/kategorie/politika-a-pravo/49-ake-politicke-strany-sa-mozu-zucastnit-volebnej-sutaze>
- DRGONEC, J. *Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax*. Bratislava: C. H. Beck, 2015, 1603 s. ISBN 978-80-89603-39-8.
- KMEC, J., D. KOSAŘ, J. KRATOCHVÍL a M. BOBEK. *Evropská umluva o lidských právech*. Praha: C. H. Beck, 2012, 1696 s. ISBN 978-80-7400-365-3.
- KLÍMA, K. a kol. *Státověda*. Plzeň: Aleš Čenek, 2011, 432 s. ISBN 978-80-7380-296-7.
- KLÍMA, K. a kol. *Encyklopedie ústavního práva*. Praha: ASPI, 776 s. ISBN 978-80-7357-295-2.
- KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, 801 s. ISBN 978-80-8168-511-8.
- NOVÁK, M., T. LEBEDA a kol. *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čenek, 2004, 485 s. ISBN 80-86473-88-0.
- ONDŘEJKOVÁ, J. Vnitrostranická demokracie- několik poznámek na okraj tématu. In: ANTOŠ, M. a J. WINTŘ (eds.). *Volby, demokracie a politické strany*. Praha: Leges, 2010, s. 145–151.
- OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. *Základy teórie konštitucionalizmu*. Žilina: Eurokódex, 2011, 544 s. ISBN 978-80-89447-54-1.
- WEYR, F. *Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, 424 s. ISBN 978-80-7552-891-9.
- Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 344/2018 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony.

Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony; parlamentná tlač č. 1034; VII volebné obdobie Národnej rady Slovenskej republiky.

Dôvodová správa k návrhu skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony; parlamentná tlač č. 1034; VII. volebné obdobie Národnej rady Slovenskej republiky.

Nález ÚS SR z 11. marca 1999, sp. zn. PL. ÚS 15/1998.

Nález ÚS SR z 15. októbra 1998, sp. zn. PL. ÚS 19/98.

Nález ÚS SR zo 4. apríla 2000, sp. zn. PL. ÚS 1/00.

Uznesenie z 3. februára 2005, sp. zn. PL. ÚS 35/03.

Uznesenie ÚS SR z 13. decembra 2006, sp. zn. PL. ÚS 28/06.

Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky z 11. februára 2009, sp. zn. PL. ÚS 6/08.

Odlišné stanovisko sudcu Lajosa Mészárosa k rozhodnutiu pléna Ústavného súdu vo veci PL. ÚS 6/08.

Uznesenie ÚS SR z 9. februára 2011, sp. zn. PL. ÚS 52/2011.

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva z 3. decembra 1990, vo veci *Desmeules proti Francúzsku*, sťažnosť č. 12897/87.

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva z 28. marca 2006, vo veci *Sukhovetskyy proti Ukrajine*, sťažnosť č. 13716/02.

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva z 8. júla 2008, vo veci *Yumak a Sadak proti Turecku*, sťažnosť č. 10226/03.

Contact – e-mail

marek.domin@flam.uniba.sk; livia.trellova@flam.uniba.sk

**LAW AND CRITIQUE
IN CENTRAL EUROPE**

Legal scientific/historical improvement of constitutional principles in employers' liability for damages in Hungary

Szilvia Bors

Deák Ferenc Faculty of Law and Political Sciences,
Széchenyi István University, Győr, Hungary

Abstract

The study presents the historical development of a second generation fundamental right that can be practiced individually namely, the right to occupational safety with regards to member states and the European Union. It examines the emergence of the constitutional human right in the Hungarian domestic labour law in effect, whether a really applicable legal institution providing real protection has been worded in the normative text. Whether it can be allowed that evaluating the voluntary adherence to and the enforceability of the law a member state can free itself from the expectations of the European Union.

Key words

Fundamental Right Test; Fundamental Law Collision; Right to Occupational Safety; Second Generation Human Right; Employee *Mutua defensio tutissima*.¹

1 INTRODUCTION

In civil constitutions the protection of health and rights connected to social care are regulated differently by the rule of law. In some of them the protection of health is especially stated by the constitution among the right of citizens (such as the French, Italian and Hungarian constitution), in other states the constitution does not specifically state the right to health, it rather lists it among the state's social political directives, social tasks (such

¹ Mutual protection is the safest.

as the Mexican, Irish, Bolivian and Burmese constitution), moreover, it also happens that the state lists the right of law-making and execution in the area of health care in the scope of central authorities (such as the Austria). Some constitutions express the right to financial benefits, while others separate the right to the protection of health and financial benefits. Basic constitutional rights² emerging in Hungarian labour law are partly formed by the national constitutional development, as well as by principles of the European Union, and according to the economic, social expectations they provide narrower or wider, individual or collective protection, form the bases of detailed arrangements and affect the subjects being in the hierarchy of labour law and labour law like legal relations.

2 BASIC CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF LABOUR LAW IN HUNGARY

Among basic constitutional principles the ones that are connected to labour law can be practiced individually or collectively, can be justified and are legally enforceable³. At the same time, basic rights – besides some exceptions such as right to life or right to human dignity – are not unlimited. Those can be limited proportionate to the objective pursued, with full respect for the essential content of such fundamental right, to the extent absolutely necessary. The reason of limiting a fundamental right can be the effective use of another fundamental right, or the protection of a constitutional value⁴. In labor law relations the lawmaker builds in mandatory norms that protect the more dependent party, having regards to that the party accepting the service (the employer) becomes in a dominant position during the legal relationship and the aim is to restore this unbalanced

² We call those rights basic right or fundamental right which are stated by the constitution, guarantee the freedom of an individual, behave to everyone, which can be legally and directly executed that is, from which there is direct subject entitlement. Fundamental rights are such universal human basic rights which stand „above“ legislations and which protect both employees and employers. However, fundamental rights not only protect individuals that is natural people, but also legal people – such as labour unions – so if a right adhering to them is violated, they can also validate their constitutional protection.

³ Paragraph (2) of Article 1. of the Fundamental Law of Hungary.

⁴ Fundamental law test.

situation. Due to the obligation coming from social rights the legal state directly limits employers' rights which shall cause conflicts of fundamental rights. While in classic private law the state's lack of intervention, passivity prevails, in labour law state intervention and means of the exercise of public authority is necessary to achieve the above mentioned goal, that is, parties' contractual freedom is only partial, meaning that the certain limitation of employers' autonomy goes hand in hand with the emergence of extra rights on the side of employees. Besides legal principles, in the field of labour law specific fundamental rights that can be practiced individually as well are such guarantee rules which ensure the justification of basic rights, such as the right to freely choose one's work, occupation⁵, right to occupational safety⁶, right to rest⁷, requirement of the prohibition of discrimination⁸, right to equal payment based on equal work⁹, right to promote equality of opportunity¹⁰ and right to the protection of personal data¹¹. In the field of labour law specific fundamental rights which can be practiced collectively are the right of association¹², trade union rights and the right to enter into collective agreements¹³, as well as the right to strike¹⁴.

3 NATIONAL DEVELOPMENT OF THE RIGHT TO SAFE WORK ENVIRONMENT

1. In Hungary it was the Generale Normation Sanitatis which first expressed it in 1770 that healthcare was a state duty. Act XIV of 1876 on the Improvement of Public Health stated it as a basic principle that the management of public health is the duty of the state administration. Based on the first industrial code¹⁵ the industrial authority was obliged to assess the state of factories from time to time, while

⁵ Paragraph (1) of Article XII. of the Fundamental law.

⁶ Paragraph (3) of Article XVII. of the Fundamental law.

⁷ Paragraph (4) of Article XVII. of the Fundamental law.

⁸ Paragraph (2-3) of Article XV. of the Fundamental law.

⁹ Paragraph 70/B. § (2) of the Constitution, however, it is not declared by the Fundamental law.

¹⁰ Paragraph (4) of Article XV. of the Fundamental law.

¹¹ Article II. of the Fundamental law.

¹² Paragraph (2) of Article XVIII. of the Fundamental law.

¹³ Paragraph (1) of article XVII. of the Fundamental law.

¹⁴ Paragraph (2) of Article XVII. of the Fundamental law.

¹⁵ Act VIII. of 1872.

the second industrial code¹⁶ expressed that every factory owner had to establish and maintain rooms which serve the protection of the life and health of workers on their own cost. During the time of the Soviet Republic these initial steps were followed by the establishment of the brand new bases of health protection and social insurance on one part due to nationalisation, on the other part because of the widening of the *ratione personae* of accident insurance. During the Horthy Era these measures were overruled, however, they increased state intervention in social and health care relations but the constitution of 1936 did not use the term of right to health yet.

2. Paragraph (1) of § 47 of Act XX of 1949 on the Constitution of the People's Republic of Hungary, announced on 20 August 1949, and being in effect from that date until 25 April 1972 (furthermore referred to as: Constitution) expressed that the People's Republic of Hungary protects workers' health and assists them in the case of incapacity. Subsequently, paragraph (1) of § 57 stated that in the People's Republic of Hungary citizens had the right to the protection of life, physical integrity and health, furthermore, according to paragraph (2) this right was realized by the People's Republic of Hungary with the organization of occupational safety, health care institutions and medical care. From 23 October 1989 – with § 34 of Act XXXI of 1989 – the above mentioned provision was modified – until the annulment of the Constitution (1 January 2012) – with that the Constitution's paragraph (1) of § 70/D stated that citizens living in the territory of the Hungarian Republic have the right to the highest possible quality of physical and mental health, while according to paragraph (2) this right is realized by the Republic of Hungary with the organization of occupational safety, health care institutions and medical care, ensuring regular physical activity and the protection of built and natural environment.

The historical antecedents of the fundamental right of the highest level of physical and mental health (in other constitutions: health protection or health care) are in the state of enlightened absolutism, where, in order to prevent devastating epidemics, public health started to become a state task. In that feudal society the care for those

¹⁶ Act. XVII. of 1884.

in need partly became incumbent on the landlord, on the other hand, it became part of churches' charity activity. When the feudal society came to an end taking care of those in need came down as a task of the state. In the capitalizing society, while the state tasks of public health widened, rapidly organized insurance companies started to take care of an ever widening range of health care cover based on the contribution of concerned people (as well).

It can be seen that the protection of the fundamental right was lifted to the obligations of the state by the regulation above with that it fully became a state task, however, the financial cover of health care was split between the concerned employee and the state.¹⁷

Simultaneously, international documents also took the obligation of universal health care as a starting point¹⁸ that is, everybody shall enjoy the highest possible level of physical and mental health¹⁹.

Guaranteeing the highest possible level of physical and mental health confirmed in § 70/D of the constitution meant such a state task was realized through its central bodies and local self-governments²⁰. In frames of this the state was obliged to operate health care institution networks and organize medical care.

However, right to health has a much wider meaning than health care. The previous one also contains right to healthy environment, healthy lifestyle and the state support of sports but still not covers the (occupational) protection of employees.

3. According to (3) of article XVII of Hungary's Fundamental Law which was announced on 25 April 2011 and entered into effect on 1 January 2012 (furthermore referred to as: Fundamental Law) every employee has the right to working conditions which respect their health, safety and dignity. With this article the state recognized the obligation of ensuring occupational safety as a fundamental right. In its understanding the state widens the definition of employee to every worker,

¹⁷ GARANCZY, Mihályné, Lajos LŐRINCZ and László TRÓCSÁNYI. Az egészségvédelemhez és anyagi ellátáshoz való jog [Right to the protection of health and financial care]. In: *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei [Rights and obligation of citizens]*. Budapest, 1965, p. 328.

¹⁸ http://alkjog.elte.hu/wp-content/uploads/2016_tulajdonjog_masodik_harmadik_generacio.pdf [cit. 6. 12. 2018].

¹⁹ Article 12 of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

²⁰ 56/1995. (IX.15) Resolution of the Constitutional court.

so the above regulation has to appear in all employment relationships, on the other hand, besides substantive legal regulations of the given legal relation employee's health and safety is separately guaranteed with the system of safety regulations and health care.

4 THE MODIFICATION OF THE RIGHT TO OCCUPATIONAL SAFETY IN SUBSTANTIVE LAW

§ 81 of Statutory Rule 7 of 1951 on the Labour Code being in effect from 1 February 1951 presents the undertaking according to which the Hungarian People's Republic protects employees' health and physical wellbeing with establishing safe work environment and permanent health care.

Based on § 33 of Act II of 1967 on the Labour Code, being in effect from 1 January 1968 companies are obliged to provide the conditions for healthy and safe work environment. § 62 of the act ruled on employers' (companies') objective obligation, however, only on the obligation of compensation for material damage.

(2) of § 102 of Act XXII of 1992 (furthermore referred to as Labour Code), being in effect from 1 July 1992 ruled on the employers' obligation to guarantee the conditions for healthy and safe work environment. Chapter IX regulated the objective obligation of employees, in which the obligation of the compensation for non-material damage also emerged for the first time²¹ with that when judging the level of responsibility and damage one also has to consider § 354 of Act IV of 1959 on the Civil Code – its modification from 1 July 1992 – regulating the compensation of injured party's non-material damage²² with regards to 12/1991. (IV. 11.) decision of the Constitutional Court as well.

Paragraph (4) of § 5 of Act I of 2012 on the Labour Code (furthermore referred to as Labour Code) being in effect from 1 July 2012 until present day obligates employers to guarantee the conditions for occupational safety and occupational health requirements, Chapter XIII rules on employers' liability for damages; there is only one exception from the system of compensation,

²¹ Paragraph (2) of § 177.

²² Curia EBH2002.694.

the protection of personality rights, which can be found in paragraph (1) of § 9 of the Labour Code and rules on the application of Act V of 2013 on the Civil Code (furthermore referred to as Civil Code).

2. Point a) § 2:43 of the Civil Code specifies the right to life, bodily integrity and health; if they are violated the employee can demand restitution according to § 2:52 of the Civil Code for any non-material violation suffered, with that for the liability for damages one has to apply § 166–178 of the Labour Code and for compensation for the damage § 6:518-534 of the Civil Code.

3. Based on paragraph (1) of § 83 of Act XXXIII of 1992 on the Legal Status of Public Servants it took over the regulation of the Labour Code, the application of the Civil Code according to (4) of § 11 of Act CXIX of 2011 on the Public Service Officials, and according to § 15/A of Act CXXII of 2010 on the National Tax and Customs Administration except rules referring to liability, while Act CCV of 2012 on the status of the military personnel and Act XLII of 2015 on the Service Status of Professional Members of Law Enforcement Agencies determine their own rules.

It can be seen that the requirements of secure and healthy working practices that is, the fundamental right of occupational safety can be found in all employment relations with that substantial regulations, hence Act XCIII/1993 on Occupational Safety and Health (Furthermore referred to as OSH) has the task to form such work requirements which protect employees' life, physical integrity and health, and which protect them against threats and damages emerging in connection with work. Based on and in frames of the legal principle regulated on legal level several other lower ranked legislations regulate the further details.

5 RIGHT TO OCCUPATIONAL SAFETY IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Article 118 of the Treaty of Rome made the facilitation of direct cooperation among member states with regards to the regulation of occupational safety the task of the European Committee. In point b) of Article 7 of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights it recognized that everyone has the right to safe and healthy working

conditions. Chapter IV²³ of the Charter of the European Union (Under the title of “Solidarity”) expressed that the right to fair work conditions has to be ensured for employees, while points a) and b) of paragraph (1) of Article 153²⁴ of Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2012/C 326/01) highlighted that the Union shall support and complement the activities of member states in the improvement of the working environment to protect workers’ health and safety²⁵.

Besides what was worded in treaties mentioned above, the European Union also aims to strengthen the situation of employees being in a more vulnerable position in this area with other legal tools. Therefore, the Council of the European Union individually and together with the European Parliament accepted more directives in order to establish the occupational safety of employees, such as Council Directive 91/383/EEC supplementing the measures to encourage improvements in the safety and health at work of workers with a fixed-duration employment relationship or a temporary employment relationship, Council Directive 91/533/EEC on an employer’s obligation to inform employees of the conditions applicable to the contract or employment, Council Directive 92/85/EEC on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding, Directive 2009/104/EC of the European Parliament and of the Council concerning the minimum safety and health requirements for the use of work equipment by workers at work²⁶, Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council

²³ Paragraph (1) of article 31 of the Charter of Fundamental Rights mentions fair and rightful working conditions meaning that every employee has the right to such working conditions which respect his or her health, safety and dignity.

²⁴ (ex Article 137 TEC).

²⁵ The definition of working conditions has to be understood according to Article 156 of Treaty on the Functioning of the European Union.

²⁶ The provisions adopted pursuant to Article 137(2) of the Treaty do not preclude any Member State from maintaining or introducing more stringent measures for the protection of working conditions provided they are compatible with the Treaty, based on paragraph (6) compliance with the minimum requirements designed to guarantee a better standard of safety and health in the use of work equipment is essential in order to ensure the safety and health of workers, while paragraph (7) expresses that the improvement of occupational safety, hygiene and health is an objective which should not be subordinated to purely economic considerations.

concerning the posting of workers in the framework of the provision of services, Directive 2014/67/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the enforcement of Directive 96/71/EC concerning the posting of workers in the framework of the provision of services and amending Regulation (EU) No 1024/2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System and finally, Directive 2014/54/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on measures facilitating the exercise of rights conferred on workers in the context of freedom of movement for workers.

The European Council announced its most significant measures connected to occupational safety and health protection in its announcement entitled *Safer and Healthier Work for All - Modernisation of the EU Occupational Safety and Health Legislation and Policy*, which basis was the *Ex-post evaluation of the European Union occupational safety and health Directives (REFIT evaluation)*.

Besides, based on Article 114 of the Functioning of the European Union there are some directives of the EU which deal with “protective and health care” aspects. Based on the so called “new approach” several technical directives have been accepted, through which European standardisation organisations – European Committee for Standardization (CEN), European Committee for Electrotechnical Standardization (CENELEC) and European Telecommunications Standards Institute (ETSI) – regularly determine and update the European standards²⁷.

Against this background, nowadays we can observe the tendency that the fundamental right to occupational safety has become more and more international both regarding its regulation and enforceability. It means that if a state does not want to exclude itself from the international community, it cannot allow to free itself from all what is going on in connection with fundamental rights in the European Union’s legal improvement. It is one of the most significant guarantees of the justification of rights. However, becoming international also means that fundamental rights lose their objective, nature law roots: the frames and content of rights become the subject of international agreements²⁸.

²⁷ [Http://real.mtak.hu/25691/1/alapjogok_kollizioja_a_munkajogban.pdf](http://real.mtak.hu/25691/1/alapjogok_kollizioja_a_munkajogban.pdf) [cit. 15. 10. 2018].

²⁸ SÁRI, János and Bernadette SOMODY: *Alapjogok. Alkotmánytan II [Constitutional law. Fundamental rights II]*. 2008. Available at: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_alapjogok_alkotmanytan_ii/index.html [cit. 15. 10. 2018].

6 ILO

The International Labour Organization (furthermore referred to as ILO) was formed on 28 June 1919 and became the first specialized institution of the United Nations in 1946. Its main aim is the protection of employees' basic labour and social rights through international labour norms, more specifically, the formation of measures which serve the maintenance of basic human decency at workplaces, as well as the assistance of their enforcement with the cooperation of employee and employer representatives.

In the past few years ILO worded 189 conventions and worked out 205 recommendations, out of which convention no. 17 entitled "Convention concerning Workmen's Compensation for Accidents" accepted in 1952 and convention no. 102 entitled Convention concerning Minimum Standards of Social Security are of particular importance; the most recent state to ratify them was the Russian Federation on 26 February 2019.

Hungary ratified 73 conventions and 1 minute all together, including the 8 basic conventions, the 4 conventions determining priorities, as well as 61 technical conventions; it did not ratify the further 35 conventions. Out of the 73 conventions and the 1 minute only 51 are in effect these days as Hungary quit 18 conventions and 4 were terminated. Hungary did not ratify anything in the past 12 months.

As per the above, the following ILO conventions are not in effect in Hungary: Maternity Protection Convention, Minimum Age Convention (sea, agriculture), Medical Examination (Seafarers) Convention, Workmen's Compensation (Occupational Diseases) Convention, Convention concerning the Employment of Women on Underground Work in Mines of all Kinds, Maintenance of Migrants' Pension Rights Convention, Convention concerning Annual Holidays with Pay, Safety and Health in Construction Convention, Convention concerning Annual Holidays with Pay (agriculture), Maternity Protection Convention, Radiation Protection Convention, Minimum Age Convention (underground working), Continuity of Employment (Seafarers) Convention, Merchant Shipping (Minimum Standards) Convention, Seafarers' Welfare Recommendation, Health Protection and Medical Care (Seafarers) Convention, Social Security

(Seafarers) Convention, Convention concerning the Repatriation of Seamen, Night Work (Women) Convention, Minimum Age Convention (mine workers) and Inspection of Emigrants Convention.

1. ILO and the EU

Regarding the relationship between ILO conventions and the labour and social security directives of the European Union (furthermore referred to as EU) we can say that the ILO – which also has third world countries as member states – accepts less rigid rules. However, the European Union worded the general expectation that if regarding a member state there is a clash regarding a compulsory EU legislation and a ratified ILO convention, the EU legislation has to be prioritized. Therefore, in such cases the EU “expects” member states to quit the referring ILO convention.

2. Justification of human rights worded in international law in Hungarian labour law

Based on what was mentioned above, Article 3 and 23 of the Universal Declaration of Human Rights and ILO conventions 17 and 102 declare the constitutional principle of satisfying (safe) working conditions connected to life and personal safety in labour relations in a way that Workmen’s Compensation (Occupational Diseases) Convention was ratified with Act XXIX of 1928, while Social Security (Minimum Standards) Convention was not ratified by Hungary as it is dated 9 December 1989 and Hungary rather ratified the Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers.

The above mentioned act declares that compensations in case of accidents causing death or permanent incapacity of work have to be paid in form of annuity for the injured person or his relatives. However, these compensations are either in whole or in part can also be paid in form of capital, if it is reasonable and is justified by the authorities. If the injured person’s incapacity of work is to such extend that he needs to be cared of at all times, compensation allowance has to be paid.

Based on § 173 (1) of Act I of 2012 on the Labor Code (furthermore referred to as LC) compensation may be provided in the form of regular payments as well. Regular payments shall, on general principle, be awarded if the compensation is intended to be used for the support of the employee

or his relative eligible thereto, or as a supplement to such support, while according to paragraph (2), if the amount of damage, in part or in full, cannot be precisely calculated, the employer shall be liable to pay a general compensation in the amount as is appropriate to provide full indemnification to the aggrieved party. General compensation may also be awarded in the form of regular payments.

The Labour Code also sanctions the violation of life and the personal right to personal safety in a way that if it does not rule otherwise, the personal rights of parties falling within the scope of this Act, one shall apply § 2:42–54 of Act V of 2013 on the Civil Code (furthermore referred to as CC) with that at the application of paragraphs § 2:52 (2) and (3) of the CC and § 2:53 compensation rules of this Act shall be applied. Point a) of § 2:43 of the CC enlists harm to life, physical integrity and health as specific personality rights. Paragraph (1) of § 2:52 of the CC expresses that any person whose personality rights have been violated may claim a grievance award for non-material harm done to him with the proviso that, apart from the fact of the violation, there is no need to prove further loss in particular the gravity of the violation, whether it was committed on one or more occasions, the degree of fault, and the impact of the violation on the aggrieved party and his environment..

That is, the constitutional right to life and personal safety worded in international law appears among the personal right regulations of substantive provisions.

7 INSTRUCTIVE CASE DECISIONS

In the verdict of the Luxembourg court on 19 September 2018 in connection with paragraph (1) Article 19 of Directive 2006/54/EC it – more or less – expressed that risk assessment in labour law has to contain the special examination having regard to the individual situation²⁹.

According to the facts the plaintiff working in Spain gave birth to a baby boy on 8 November 2014. From March 2015 she worked as a security person in a shopping centre in an eight hour changing shift, generally together

²⁹ Case no. C-41/17.

with another security person, however, in some cases alone in a way that she continued to breastfeed her child. The plaintiff initiated a proceeding as she wanted to get the benefits relating to risks prevailing during the period of breastfeeding. In order to achieve this, along with international regulations she requested it from the insurance company that it shall issue a medical document for her for the labour risks that prevail for the period of breastfeeding, as she can only fulfil her tasks in the possession of this document. Her claim and request were both denied, so the high court acting based on her appeal presented a question in frames of an initial decision making process with regards to that the plaintiff's job description has a risk which may affect her safety and health with special regards to working in shifts and at night: sometimes the plaintiff has to walk in the building alone and has to react in case of an emergency (crimes, fire or any other sudden event). The Luxembourg court ruled that paragraph (1) of Article 19 of *Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation* shall be understood in a way that it shall be applied in this given case and it has to be examined whether the risk assessment contained a special investigation of the unique situation of the employee.

Theoretical labour resolution no. 1537/2006 the Curia of Hungary expressed that the exclusive harmful conduct of the employee cannot be determined if the employer missed its obligations connected to the required work organization and occupational safety.

Based on the facts the operation of the tinning machine in the electroplating factory was among the tasks of the employee, together with the removal of diodes sticking to sweeping brushes by hand. On the day of the accident the employee reached into the moving machine without stopping it, during which movement one of the components drew in his right hand upon which his III., IV., and V. fingers were damaged on the right hand. In the investigation process carried out it was determined that the employer only aimed at keeping occupational safety rules formally, it did not initiate any effective actions which could terminate the already existing bad practice (working without stopping the machine), the employer actually eliminated

the protective equipment, and despite of the work instruction necessary for the operation of the machine – which prescribes the presence of at least two employees – the employer only operated it with the above mentioned employee. It was also established that the employee wrongfully contributed to the accident as well, as he should have realized that reaching into a moving machine would bring along such consequences, still, he failed to stop the machine. After having evaluated all circumstances the court reached the decision that the employee cannot be relieved of his liability, however, the wrongful act of the employer serves as the basis of the spread of damage, therefore, having regard to that the employer missed its obligation set in paragraph (2) of § 102 of the Labour Code, it cannot successfully refer to that the employee had to take care of occupational safety all by himself.³⁰

In its verdict the Curia also expressed that if the employer did not provide the necessary working conditions, the sole responsibility of the employee could not be determined. The factual situation shows that the employer did not provide the auxiliary heating of the truck so it violated its obligation of guaranteeing occupational safety and health requirements. This behaviour can be regarded as violation. The behaviour of the employee that he tried to provide the heating of the truck with a gas cooker in a closed place was also a violation, however, it had not happened if the auxiliary heating of truck would have been appropriate³¹. The decision also contained that providing work equipment in itself does not mean the adherence to the above mentioned constitutional principles as tools provided by the employer also have to be suitable to be able to properly carry out the work with them. Hence, if the employer does not provide the harmonization of managing, executing and controlling tasks, the presentation of professional and technological instructions and the employment of workers with adequate education, in case the exact instruction with regards to the given method of work is missed the employer has to count with that employees apply an incorrect procedure or dangerous tool in order to carry out the task.

Based on the above mentioned it can be determined that the obligation to work only applies on the side of the employee if working conditions

³⁰ Curia Mfv.I.10.594/2005.

³¹ Curia Mfv.II.10.423/2010.

are legitimate, so the employee only has to execute the instructions in these cases³².

8 SAFE WORKING CONDITIONS

The aim of the fundamental right to safe working conditions means that employees can carry out their work in a healthy and safe work environment, in case of accident at work or occupational diseases they receive an adequate compensation and that such a social security system is formed which provides financial support in case of temporary or permanent decrease of incapacity or its total loss.³³ However, this obligation not only obliges the state but employers as well. The state regulates the procedural order with legal tools, determines substantive legislations, imposes legal consequences in case of failure and default/misconduct, and sets employers' obligation of risk assessment, education, control and sanction giving. The states imposes a general like – caring – obligation to all employers, upon which they are obliged to realize and further improve occupational safety in their own area.

The mutual characteristic of the legal rules of occupational safety (organization of occupational safety, control over its execution, legal consequences of their violation) is an essential content which means that regulations serving the protection of health and physical integrity exclude the validity of parties' opposite agreement, as well as the invalidity of abandonment of hence ensured rights and protection. The fulfilment of obligations coming from the regulations is inevitable, therefore, if one party does not fulfil its obligation and the other party does not justify its right, it does not mean that the other party abandoned its right. In such cases a permanent illegal state is formed due to which the request of the employee persists up until the employer does not terminate the illegal situation.

Therefore, we talk about a constitutional principle providing such fundamental right which expects a careful behaviour from the state, employers and even employees which shall promote the realization of occupational

³² EBH2007.1634.

³³ NIGRINY, Elemér. Felelősség a dolgozó egészségi károsodásáért [Liability for the health damage of employees]. *Közgazdasági és Jogi Könyvtár*, Budapest, 1983.

safety. The obligation to guarantee occupational safety is within the scope of the employer and covers the guarantee of the place of work, adequate work equipment and generally all those circumstances which are necessary for working properly, however, it also means the obligation of employees so that they can carefully adhere themselves to instruction referring to – among others – work ethic, use of equipment and participation in trainings, as well as keeping themselves to all information presented there.

9 DEFINITIONS

Interestingly, the substantive legal system of Hungary, so neither the Labour Code nor Act XCIII/1993 on Occupational Safety and Health does not define the definition of occupational safety. Act on Occupational Safety and Health fixes the source of hazard: all factors appearing in the course of or in connection with the performance of work, which may have hazardous or harmful effects on the workers or other personnel in the area of the performance of work. *Government decree 273/2011 (20 December) on the rates of occupational health and safety fines and procedures for imposing fines* defines the definition of endangering in that it is the lack of protection with regards to work equipment, material, mixture, work process, organization of work, application of technology – including activities coming with the exposition of physical, biological or chemical factors.

Based on the above mentioned conditions we can come to the conclusion that the safe qualification of a given working condition always has to be done with carefully examining all circumstances and taking the given workflow and the area's special characteristics into account, also covering all personal conditions related to the employment (education of employees, medical examination, protection of their employment, examination of accidents) as well as the establishing of physical equipment (formation of workplace, installation of machines, equipment, protective equipment and providing changing rooms and hygienic premises).

Table 1 presents the rate of accidents at work³⁴

Year	Number of all accidents	Per 1.000 employees	Deadly accidents	Frequency indicator per 100.000 employees	Number of employees
2013	17.222	4,4	75	1,9	3.938.400
2014	19.661	4,8	78	1,9	4.100.840
2015	21.088	5,0	84	2,0	4.210.500
2016	23.027	5,3	80	1,8	4.351.634
2017	23.387	5,3	79	1,8	4.421.382

The increase of the rate of accidents at work stopped in 2017, the rate of accidents at work ending with death started to decrease from 2015.

Table 2 presents the gender division of occupational diseases and increased exposure cases in 2017³⁵

2017	Occupational diseases	Increased exposure cases
Women	54 % (124 people)	7 % (3 people)
Men	46 % (106 people)	93 % (40 people)

10 SUMMARY

With the rapid improvement of natural sciences and technology carrying out work has become ever more complicated. The increased usage of machines and natural resources has made carrying out work more dangerous. During the time of capitalism the aim of employers (and the state as well) was to have as much gain as possible with as little effort as possible, however, those conditions were not established which could have provided the most essential requirements of occupational safety. During the time of socialism this situation changed, employers gradually started to have all those social and economic tools which could form the bases of healthy and safe work environment. Law has become the area that with establishing the necessary norms of occupational safety and applying the adequate sanctions contributed to form the bases of healthy and safe work environment.

³⁴ *Jelentés a nemzetgazdaság 2017. évi munkavédelmi helyzetéről [Report on the situation of occupational safety of the national economy]*. Available at: http://www.ommf.gov.hu/index.html?akt_menu=555 [cit. 7. 1. 2019].

³⁵ Ibid.

Through the positive quality change regarding the value of employers and employees the fundamental right of occupational safety is not only part of the tasks of the state these days but it emerges in the private sphere as well, so, in the employment relation between the employer and the employee in a way that a need for an even more detailed, more exact regulation has been formed in substantive legislations in order to protect the life and physical integrity of employees.

Employees not only depend on employers economically but legally as well. This dependant relationship is mainly determined by the wide range of right of instruction of the employer. The employer is the one who is entitled to exactly determine the obligations, tasks and work environment of employees, however, the right of instruction is at the same time an obligation also emerging in the area of occupational safety³⁶, therefore, Act on OHS states it as a principle that the responsibility for the implementation of occupational safety and occupational health requirements lies with the employers and the employers not only entitled but are also obliged to determine the method of its realization – among the frames of legislation and other regulations³⁷.

The study also reflected on that social rights which emerged in order to protect the interest of the party being in a weaker position, such as the formation of safe work environment aim to establish a harmonized situation between parties providing and parties accepting services in the state and private sphere as well with such public law tools which limit the rights of one party (employer) in order that the other party's above mentioned fundamental rights (employee) can prevail. Our domestic law not only contains the protection of fundamental right on a normative level but it also aims for its execution in practice in a way that – among others – it has also become part of the burden of proof and the system of liability. Our regulations are in line with the expectations of the European Union, also, besides the obligations of employers' common sense, the element of reason and the responsible thinking from the side of employees is also expected.

³⁶ Points a)-c) of paragraph (1) of § 52, point a) of paragraph (2) of article § 42 of the Labour Code.

³⁷ Paragraphs (2)-(3) of article § 2 of the Labour Code.

Literature

- BODÓ, László. *A polgári jog és a munkajog összehasonlítása az alapelvek tükrében* [Comparison of civil law and labour law on the basis of fundamental rights]. Available at: http://www.debreceni jogimuhely.hu/archivum/4_2012/a_polgari_jog_es_a_munkajog_osszehasonlitasi_az_alapelvek_tukreben/
- BREZNAY, Tibor and Istvánné HÁGELMAYER. *A Munka Törvénykönyve és az ítélkezési gyakorlat* [The Labour Code and the case-law]. Budapest: Ergonsoft, 1994.
- DUDÁS, Katalin. *Az utasítás és megtagadása munkajogi és munkavédelmi szempontból* [The instruction and its denial from the point of view of labour law and occupational safety].
- GARANCSY, Mihályné, Lajos LŐRINCZ and László TRÓCSÁNYI. Az egészségvédelemhez és anyagi ellátáshoz való jog [Right to the protection of health and financial care]. In: *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei* [Rights and obligation of citizens]. Budapest, 1965.
- KARDOS, Gábor. *Emberi jogok egy új korszak batárán* [Human rights in the wake of a new age]. Budapest: T-Twins Kiadó, 1995.
- KOVÁCS, István. Az emberi jogok az alkotmányokban [Human rights in constitutions]. In: *Az emberi jogok dokumentumokban* [Human rights in documents]. Budapest, 1976.
- NIGRINY, Elemér. *Felelősség a dolgozó egészségi károsodásáért* [Liability for the health damage of employees]. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- PÉTERI, Zoltán. Az állampolgári jogok és a természetjogi elmélet [Rights of citizens and natural law theory]. In: *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei* [Fundamental rights and obligations of citizens]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
- PÉTERI, Zoltán. Az emberi jogok a történelemben [Human rights in the history]. In: *Emberi jogok hazánkban* [Human rights in Hungary]. Budapest: ELTE, 1988.
- SÁRI, János and Bernadette SOMODY. *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Osiris kiadó, 2008.
- SIPKA, Péter. *A munkáltató megtérítési kötelezettsége a Kúria ítélkezési gyakorlatának fényében* [Compensation obligation of employers based on the case law of the Curia]. Available at: http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201401/12_sipkapeter.pdf
- WELTNER, Andor. *Az egészség és testi épség védelme* [The protection of health and bodily integrity]. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.

Contact – e-mail

borsasz@gyorit.birosag.hu

Critical Approaches to Law and Ideology: Taking the Ideological Critique of the Rule of Law Seriously

Nikolas Sabján

Comenius University in Bratislava, Slovakia

Abstract

The present contribution focuses on the complex relationship between law and ideology from a critical perspective. In particular, the author aims to put forward an ideological critique of the concept of Rule of Law which has been perceived as an “unqualified human good” (to put it in E. P. Thompson’s words). However, there are different concepts of ideology and an unified definition does not exist. In this paper, the author will apply Slavoj Žižek’s theory of ideology in an attempt to unmask the ideological underpinnings of the concept of Rule of Law.

Keywords

Ideology; Rule of Law; Critical Legal Theory; Philosophy of Law; Žižek.

1 INTRODUCTION

Terry Eagleton, the British literary theorist highlighted in his book *Ideology: An Introduction*, which was first published in 1991 the basic paradox surrounding the issue about the alleged post-ideological condition: “*The last decade has witnessed a remarkable resurgence of ideological movements throughout the world. In the Middle East, Islamic fundamentalism has emerged as a potent political force. In the so-called Third World, and in one region of the British Isles, revolutionary nationalism continues to join battle with imperialist power. In some of the post-capitalist states of the Eastern bloc, a still tenacious neo-Stalinism remains locked in combat with array of oppositional forces. The most powerful capitalist nation in history has been swept away from the end to end by a peculiarly noxious brand of Christian Evangelicalism. Throughout this period, Britain has suffered the most ideologically aggressive and explicit*

*regime of living political memory, in a society which traditionally prefers ruling values to remain implicit and oblique. Meanwhile, somewhere on the left bank, it is announced that the concept of ideology is now obsolete. How are we to account for this absurdity?"*¹

It is indeed quite peculiar that while the 90's became famous for the triumphant proclamations about the "end of history"² and were frequently characterized as post-ideological, the above mentioned phenomena described by Eagleton took place in the background. The post-ideological *ideology* dominant in this period was materialised in legal theory as well in the sense that the question of the relationship between law and ideology became largely absent from the legal discourse. Similarly today the topic concerning the complex and sometimes elusive nexus between law and ideology is addressed only sporadically in legal or academic circles.³ There are, I believe, two explanations for this regrettable absence.

First, it could be argued that it is precisely cynicism which is the prevalent form of ideology today, as it was proposed by Peter Sloterdijk in his *Critique of Cynical Reason*. I will return to this issue later, nevertheless, at this point it is sufficient to say that even academics and legal practitioners are very well aware that law is inherently ideological, nevertheless, they act as if this is not the case. The cynicism in the legal field was already point out by Robert Gordon, the well-known legal theoretician from the Crits movement who stated that, after all, "*nobody is more cynical about law than lawyers.*"⁴

There is, by contrast, another way to interpret this unbearable silence about the topic of the ideological character of law. As Rafal Manko has perspicuously argued, the realization that law is a form of ideology may be an immensely difficult task for a lawyer who established an intimate relation to the law and the whole institutional structure of law. This is compared

¹ EAGLETON, Terry. *Ideology. An Introduction*. London: Verso, 1991, p. 1.

² See from example FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 2006; BRICK, Howard. The End of Ideology Thesis. In: FREEDEN, Michael, Lyman TOWER SARGENT and Marc STEARS (eds.). *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

³ Although there are signs that the topic is gaining popularity again. See MANKO, Rafal and Michal STAMBULSKI. Law and Ideology: Critical Explorations. *Wrocław Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5; DEBSKA, Hanna. Law's Symbolic Power: Beyond the Marxist Conception of Ideology. *Wrocław Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5.

⁴ GORDON, Robert. Law and Ideology. *Tikkun*, 1988, no. 3, p. 85.

by Manko to the act of putting on the famous pair of special glasses from John Carpenter's *They Live* which could lead to the discovery about the ideological nature of law.⁵ It is equally important to note that this ideological mystification is not only present in the legal sphere. Quite on the contrary, the “big Other” (in Lacanian sense) is constantly trying to persuade us that we actually live in a post-ideological era. Žižek correctly makes the assertion that, in fact, “*this denial of ideology only provides the ultimate proof that we are more than ever embedded in ideology.*”⁶

It may seem, at first glance, that the two explanations are in opposition, i. e., one is compelled to choose between the two in order to give a proper analysis of the above mentioned problem. However, in a somewhat Žižekian fashion, we could argue that the correct answer from the two proposed alternatives is, simultaneously, both and neither of them. What is emblematic of today's so-called post-modern era is the emphasis on a certain distance from the “ruling ideology”, or to put it differently, one has to “see things as they really are” and ignore the noble and totalitarian ideological traps. One can criticize, denounce and ridicule the “ruling ideology” because this is part of the game itself.⁷ The conclusion which we should draw from this is the following: the problem is not that individuals, including lawyers, are not aware of the fact that ideology is all around us and blinds us or does not allow us to discern the ideological mystification itself. What is at stake is the firm conviction (an ideological one for that matter) that by keeping a cynical distance from the legal ideology, we can overcome and actually step out of it and act in a non-ideological space.

The modest aim of this paper is an attempt to address the persisting problems with respect to the relationship of law and ideology, mainly focusing on the concept of Rule of Law which will be subjected to an ideological critique. This shall be undertaken by applying Žižek's theory of ideology which is, in his *œuvre*, closely connected to the Lacanian notion of fantasy. First, I will provide a brief explanation of Žižekian notion of ideology which will

⁵ MANKO, Rafal. ‘Reality is for Those Who Cannot Sustain the Dream’: Fantasies of Selfhood in Legal Texts. *Wrocław Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5, p. 25.

⁶ ŽIŽEK, Slavoj. *First as Tragedy, then as Farce*. London: Verso, 2009, p. 39.

⁷ ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, 1989, p. 24.

be utilized in the subsequent part of this paper in the context of rule of law. More specifically, I claim that Rule of Law is to be understood as an ideological fantasy which masks the “Real” (on which I will elaborate more concretely below) and it ensures the continuation of the *status quo* and certain forms of social domination.

2 SOME REFLECTIONS ON THE DISTINCTION BETWEEN “TRADITIONAL” AND “CRITICAL” (LEGAL) THEORY

The title of this paper, “Critical Approaches to Law and Ideology: Taking the Ideological Critical of the Rule of Law Seriously”, presupposes the existence of a *neutral* or *traditional* understanding of ideology, which is why I am obliged to begin with the distinction between the neutral (traditional) and critical conceptions of ideology. The said differentiation represents the elementary starting point for anyone who wishes to engage in analysing the concept of ideology *per se*, or its relationship and role in the field of law.

First however, I shall address the complex question with respect to the differences between traditional and critical theory in general and in addition to this, the possible conclusions which may be drawn from this analysis for the field of legal theory/philosophy of law. When distinguishing traditional from critical theory, it is impossible not to refer to Horkheimer, according to whom a theory is critical when it seeks and aims, generally speaking, for human emancipation. More specifically, critical theory should construct in descriptive and normative ways the means to decrease, and ideally, eliminate hierarchies and domination (and as I argue below, it is the concept of Rule of Law which reproduces and legitimizes these hierarchies and other forms of social domination).⁸

On the other hand, transposing the outlined issue in the sphere of legal theory or in other words, trying to identify the basic methodological assumptions of critical legal theory or critical jurisprudence, we are confronted at the same time with the fundamental question of whether it is even possible and

⁸ BOHMAN, James. Critical Theory. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2016. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>

desirable to propose a theory at all. This has caused tensions among the critical legal scholars.⁹ This, however, is not the proper place where such issues should be subjected to any further analysis. Rather, I would like to briefly outline the distinct methodological presuppositions upon which the work in the field of critical jurisprudence rely (either explicitly or implicitly). The “critical methodology” is required simply to distinguish as clearly as possible traditional/dogmatic legal theory from critical approaches to law (and ideology as well).

The first elementary methodological assumptions which permeates critical legal theory what Brian Leiter called the “hermeneutics of suspicion”.¹⁰ Leiter claims that this way of thinking and analysis is embodied in the work of Marx, Nietzsche and Freud. His plea for understanding these thinkers in a naturalistic manner aims to re-establish the relevance of philosophy and bridge the gap between the analytic and Continental divide in philosophy. The importance of the hermeneutic of suspicion lays in the possibility to deconstruct many of the elements of the existing socio-political structure and analyse the hypocrisy and concealment present in our societies.¹¹ In the same way, it is I believe plausible and desirable as well to pursue this analysis based on the methodological assumptions of the “hermeneutics of suspicion”. Again, to use Leiter’s terms, critical jurisprudence must unmask the hypocrisy and the concealment present in law as such.¹² Therefore, it is also my aim to unmask though ideological critique of the Rule of Law the ways in which it helps to sustain the *status quo* together with the existing hierarchies and different forms of domination.¹³

The second methodological assumption of critical legal theory is what I have already outlined above, that is, the goal of human emancipation. Critical jurisprudence clearly distinguishes itself from traditional legal theory (whose underlying assumptions are generally much more conservative, meaning that

⁹ HUNT, Alan. The Critique of Law: What is ‘Critical’ about Critical Legal Theory. *Journal of Law and Society*, 1987, no. 14, p. 6.

¹⁰ LEITER, Brian. The Hermeneutics of Suspicion: Recovering Marx, Nietzsche, and Freud. The University of Texas School of Law. *Public Law & Legal Theory Working Paper No. 72*. March 2005.

¹¹ Ibid, p. 153.

¹² Ibid.

¹³ See below.

this type of inquiry fails to challenge the *status quo* as opposed to critical theory) by establishing that law should also function (at least partially) towards the goal of emancipation. This might be also described as “the problem of politics”.¹⁴ Critical legal theory explicitly declares a political aim and commitment aiming to overcome hierarchical relations and domination. Thus, it shall be pointed out that the emancipatory goal of critical jurisprudence also presupposes the rejection of apolitical character of the law and the argument, as it were, about the neutrality and objectivity of law. Moreover, we may add that the general goal of critical legal theory is to ensure the possibility of greater participation in the public and private sphere. In other words, the “crits” should plead for radical democratisation in all spheres.¹⁵

At this point, since I am specifically trying to apply in this paper Žižek’s theory of ideology, I am not going to extensively dwell upon the ontological presuppositions of the critical jurisprudence which were outlined perspicuously by Rafal Manko and Jakub Lakomy, who identified a number of assumptions. First, that the law is *political* mainly in the post-Marxian sense¹⁶, i. e. that law actually embodies the existing conflictual state of things among different groups based on class, ethnicity or gender.¹⁷ Secondly, critical legal theory views law as a social construct. In this regard, the interesting point made by the authors is that there is a dialectical relationship between law and the social world and it the legal sub-sphere should not be understood in the simplistic Marxian way as a merely a reflection of the socio-economic structure.¹⁸ The relationship between ideology and law shall be also

¹⁴ See HUNT, op. cit., p. 6.

¹⁵ KENNEDY, Duncan. *A Critique of Adjudication*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1997, p. 6; With respect to „radical democracy“ which could be employed here, see for instance MOUFFE, Chantal. *For a Left Populism*. London: Verso, 2016; As regards the distinction between traditional and critical jurisprudence, see also SULIKOWSKI, Adam. The crisis of traditional legal theory: a diagnosis and view into the future. In: BATOR, Andrzej and Zbigniew PULKA. *Legal theory and philosophy of law: towards contemporary challenges*. Warsaw: Scholar Publishing House, 2013; see also DOUZINAS, Costas and Adam GEAREY. *Critical Jurisprudence: The Political Philosophy of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2005.

¹⁶ Again, see e.g. the work of LACLAU, Ernesto and Chantal MOUFFE. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 2013.

¹⁷ MANKO, Rafal and Jakub LAKOMY. In search for the ontological presuppositions of critical jurisprudence. *Krytyka Prawa*, 2018, no. 2, p. 484. Available at: <https://krytyka-prawa.pl/resources/html/article/details?id=180943>

¹⁸ Ibid.

understood to function on a similar dynamics. It is not merely ideology creeping in the field of law, but rather, a dialectical relation can be identified within which law itself is constructs and affirms the complex ideological edifice. Furthermore, critical jurisprudence's ontological presuppositions include also the so-called "social interpretationism" and the existence of epistemic communities.¹⁹

3 ŽIŽEK'S THEORY OF IDEOLOGY

Turning now the question of ideology and its definition, in a quite common-sensical way, the term is employed when someone or something is being denounced or criticised as ideological (e.g. an ideological position or doctrine and so on). Thus, it could be equated with a dogmatic position. However, these are not the only possible ways of usage.²⁰ As I stated above, it might be helpful to systematize and outline the concept by distinguishing it into neutral and critical conceptions. The former refers to a world-view or political tradition. In this sense, it is possible to talk about socialist, liberal, fascist or other ideologies – this does not implicate a critique but rather a neutral description. In contrast, critical approaches are adopted when there is a desire for "criticism and change."²¹ Marx for instance insisted, that ideas played a role in the legitimation of ruling power. Together with Engels, they claimed that in order for the ruling class to cement its position and achieve its aims, it had to: "*represent its interests as the common interests of all members of society; that is to say, in terms of ideas, to give its thoughts the form of universality, to present them as the only reasonable ones, the only universally valid.*"²²

¹⁹ Ibid, p. 485.

²⁰ See EAGLETON, op. cit., pp. 1–2.

²¹ MARKS, Susan (ed.). *International Law on the Left. Re-examining Marxist Legacies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 8; See also: MARKS, Susan. Big Brother is Bleeping Us – With the Message that Ideology Doesn't Matter. *European Journal of International Law*, 2001, no. 12, p. 111.

²² O'MALLEY, J. (edited and translated). *Karl Marx: Early Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 146.

Marx therefore tried to show that ideology acted as a force which enabled to present certain particular interests as universal and eternal while masking their historically contingent character.²³

Other authors have tried to conceptualize the notion ideology somewhat differently, albeit Marx's or Engels's theory usually plays a decisive role in their analysis. By and large, the critical strand of authors defined ideology as a process which functions to legitimize, naturalize and eternalise social hierarchies and the *status quo* in general. Ideology, either consciously or unconsciously, sustains illegitimate forms of social domination (not limiting itself to class domination as Marx has argued).²⁴ Žižek himself proceeds from this assumption in his quite unorthodox theory of ideology.

From my point of view, there are two possible conceptions of ideology which can be identified in Žižek's *oeuvre* – one which could be characterized as a political definition, and the second more closely associated with psychoanalysis (although it should be pointed out that the latter one has important repercussions in the political sphere as well). The political definition, according to Žižek, operates around three axes: first, ideology as a set of ideas and beliefs (doctrines, rhetorical processes etc.); secondly, ideology in its material form – the main theoretical inspiration comes from Althusser and his Ideological State Apparatus; thirdly, it is what Žižek calls the “spontaneous” ideology which already functions the level of social reality itself (as an example, Žižek is referring here to the Marxian notion commodity fetishism).²⁵

²³ Marx presents two further definitions of ideology – first, ideology consists in not seeing that ideas are not separated from the material conditions. As the latter changes, ideas change. The second definitions concerns the material existence of ideology. See MARX, Karl. *The Poverty of Philosophy*. Marx/Engels Internet Archive, 1847/2009. Available at: <http://www.marxists.org>; and MARX, Karl. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Marx/Engels, 1859/2009. Available at: <http://www.marxists.org>

²⁴ According to Susan Marks, ideology invokes different strategies to grip its subjects, in particular universalization, reification, naturalization, rationalization and narrativization. See MARKS, 2001, op. cit., p. 112.

²⁵ Žižek demonstrates this definition on the example of liberalism: it is a doctrine developed from Locke to Hayek, materialized in a number of rituals and apparatuses (e.g. free press, market and so on) and works as a spontaneous ideology through which subjects experience themselves as free individuals. See ŽIŽEK, Slavoj. *The Spectre of Ideology*. In: ŽIŽEK, Slavoj (ed.). *Mapping Ideology*. London: Verso, 2012, p. 9–15.

The psychoanalytic notion of ideology which Žižek lays out (and upon which I will rely in this paper) in his well-known *Sublime Object of Ideology* could be added as the fourth “axe” of his concept of ideology representing the unconscious aspect of it. However, we may treat the psychoanalytical conception of ideology as a separate theory of ideology from which the above mentioned three “axes” derive.

In any case, I will now turn the latter concept of ideology which is closely connected to the notion of “fantasy” theorized by Lacan. Probably the most succinct definition of ideology can be found in the *Sublime Object of Ideology* which is considered to be his *opus magnum*. According to Žižek: “*Ideology is not a dreamlike illusion that we build to escape insupportable reality; in its basic dimension it is a fantasy-construction which serves as a support for our “reality” itself: an “illusion” which structures our effective, real social relations and thereby masks some insupportable, real, impossible kernel (conceptualized by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe as “antagonism”: a traumatic social division which cannot be symbolized). The function of ideology is not to offer us a point of escape from our reality but to offer us the social reality itself as an escape from some traumatic, real kernel.*”²⁶

A number of comments shall be made before we continue in our analysis. First, this definition of ideology is based upon the so-called “impossibility of closure”: what is meant by this is that society lacks an ultimate, all-encompassing signifier which would ensure its completeness.²⁷ This is understood in Lacanian terms as the lack in the symbolic order – the lack is not to be found only in the subject but in the “big Other” itself. Secondly, in relation to this, Laclau and Mouffe reject the idea of a society as an objective and closed unit because society is structured by antagonism and ideology functions precisely to mask this antagonism and create an imaginary unity and closure. As we can see, Žižek describes this antagonism as the “Real” which is for him class struggle.²⁸ He states that: “*the standard notion in regards of the functioning of fantasy within the context of ideology is that of a phantasmatic space that blurs the true horror of the situation. Instead of a true description of the antagonisms*

²⁶ ŽIŽEK, 1989, op. cit., p. 45.

²⁷ GLYNOS, Jason. The Grip of Ideology: A Lacanian Approach to the Theory of Ideology. *Journal of Political Ideologies*, 2001, no. 6, pp. 195–196.

²⁸ NORVAL, Aletta. Poststructuralist Conceptions of Ideology. In: FREEDEN, TOWER SARGENT, STEARS, op. cit., 2013.

*that cross our society, we allow ourselves a perception of society as an organic whole which remains unified due to the forces of solidarity and cooperation.”*²⁹

Two further important points must be stated with respect to the this definition of ideology. First, the importance of the attractiveness of ideology lies in the fact that it is capable to produce enjoyment.³⁰ Ideology is in fact sustained in enjoyment and it provides a libidinal satisfaction for the subject which is obtained from its symptom, that is, the ideological identification.³¹ The second point concerns (and this is probably the most important aspect of ideological fantasy for our analysis) the socio-political consequences. Ideology in this sense works as an instrument to sustain and protect the *status quo*, it “*masks reality, misrepresents reality, creating a fantasy world to allow the continuation of a system.*”³²

I have touched upon the issue of cynicism and ideology in the introduction of this paper and it is appropriate at this point to make some further comments on it. The classical Marxian notion of ideology is built around the issue of false consciousness which had been immensely influential. In this context, ideology revolves around epistemological concerns, it deals with the question of truth, falsity, mystification and misrecognition. This view is fairly unpopular in the current, so-called post-modern condition³³, since the idea of false consciousness presupposes the possibility of an access to a privileged position from which we can perceive and talk about the world in an objective way.

The traditional Marxian notion of ideology as false consciousness was simply condescended in the famous formula “they do not know it, but they are doing it”. Žižek however, in the context of Sloterdijk’s cynical reason, inverts this definition by stating that the appropriate formula today is “*they know very well what they are doing, but still, they are doing it.*”³⁴

²⁹ GARCÍA, George I. and Carlos GMO. Aguilar Sánchez: Psychoanalysis and Politics: the Theory of Ideology in Slavoj Žižek. *International Journal of Žižek Studies*, 2016, no. 2.

³⁰ Ibid.; See also GLYNOS, 2001, op. cit., pp. 200–201.

³¹ GARCÍA, GMO, op. cit.

³² MANKO, 2015, op. cit., p. 27.

³³ LYOTARD, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.

³⁴ ŽIŽEK, 1989, op. cit., p. 25.

Žižek's theory of ideology therefore departs from this orthodox Marxist view by putting emphasis not on epistemological issues, i.e. not on the dimension of *knowing* but on *doing*. As he explains: "*where is the place of ideological illusion, in the "knowing" or in the "doing"? At first sight, the answer seems obvious: ideological illusion lies in the "knowing". It is a matter of a discordance between what people are effectively doing and what they think they are doing – ideology consists in the very fact that the people "do not know what they are really doing", that they have a false representation of the social reality to which they belong (the distortion produced, of course, by the same reality)... but such a reading of the Marxian formula leaves out an illusion, an error, a distortion which is already at work in the social reality itself, at the level of what the individuals are doing, and not only what they think or know they are doing.*"³⁵

The reason for this inversion lies in the predominant form of subjectivity in today's society – the ruling ideology is not to be taken literally or seriously anymore. The cynical subject does not believe in ideology and thus, a distance towards it is maintained. Nevertheless, the problem is that this does not, in fact, weaken the ideological edifice. On the contrary, ideology does not consist in an illusion on the level of *knowing*, an illusion which is masking the real state of affairs but it is an (unconscious) "fantasy structuring our social reality itself."³⁶ Ideology today must be understood in the context of *doing* within the social practices, or in other words, in the external dimension of ideology.

Quite interestingly, this aspect of ideology was already articulated by Václav Havel in his essay *Power of Powerless*³⁷, where he correctly described the way ideology operated during the period of "really existing socialism." For Havel, the ruling socialist ideology did not grip its subject by persuading them of its correctness or tricking them into believing that it actually represented a plausible system of political arrangements. Nor was the belief in the ruling socialist ideology a precondition of its proper functioning. In fact, what ensured its grip were precisely the social practices which were followed and through which it could be materialized. Havel shows

³⁵ ŽIŽEK, 1989, op. cit., p. 28.

³⁶ Ibid., pp. 28–29.

³⁷ HAVEL, Václav. *Moc Bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990; See also ŽIŽEK, Slavoj. Attempts to Escape the Logic of Capitalism. *London Review of Books*, 1999, no. 21.

this on the example of an ordinary greengrocer: to avoid trouble, he puts in his window the slogan: “Workers of the world, unite!” and follows the official rituals. Of course he is entirely indifferent towards the ruling ideology and privately he even criticizes it. However, on the level *doing*, he follows the official rituals and practices in which ideology is materialised.

4 RULE OF LAW AS AN (UNQUALIFIED) HUMAN GOOD

It is definitely not an exaggeration to claim that the concept of Rule of Law occupies an important position in the domain of legal theory and it forms the basis of liberal legalism. Even E. P. Thompson, a self-described Marxist historian praised and embraced the Rule of Law and famously declared it to be “an unqualified human good.”³⁸ As opposed to Marx, Engels and other authors (including legal theorists) from Marxist circles who decried law as an instrument of class oppression, Thompson insisted that the notion of Rule of Law is not merely an ideology or a tool of class power. Rule of Law imposed certain limitations upon power and functioned as a defence “*from power’s all-intrusive claims.*”³⁹ His claim provoked strong criticism, among others, from M. J. Horwitz, who stated that it is for him impossible to understand how a “*Man on the Left can describe the rule of law as an unqualified human good.*”⁴⁰

The importance of Rule of Law is also demonstrated by the existence of the so-called “Rule of Law index” published by the World Justice Project which attempts to measure the compliance with the “universal principles of the rule of law.” This means that “*the government and its officials and agents as well as individuals and private entities are accountable under the law.*” Furthermore, it is assessed whether the “laws are clear, publicized, stable, and just” and that they are “*applied evenly, and protect fundamental rights, including security of persons and property.*” It also encompasses the procedural requirements of the Rule

³⁸ THOMPSON, E. P. *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act*. London: Breviary Stuff Publications, 2013.

³⁹ COLE, Daniel H. „An Unqualified Human Good“: E. P. Thompson and the Rule of Law. *Journal of Law and Society*, 2001, no. 28, p. 182.

⁴⁰ HORWITZ, Morton J. The Rule of Law: An Unqualified Human Good? *Yale Law Journal*, 1977, no. 86, p. 566.

of Law which means that “*the process by which the laws are enacted, administered, and enforced is accessible, fair, and efficient*” and that “*justice is delivered by competent, ethical and independent representatives and neutral who are of sufficient number, have adequate resources and reflect the makeup of the communities they serve.*”⁴¹ The enumerated principles resemble Fuller’s attributes of the Rule of Law.⁴²

Now, at this point it seems appropriate to briefly mention the unbridled fascination with the concept of Rule of Law in the context of Central European states. After the period of “really existing socialism”, the concept of Rule of Law in the newly created states became almost a *doxa*, to borrow Bordieu’s phrase. This perception has come to dominate the consciousness of legal professionals and the society in general. To put it differently, the notion of Rule of Law was accepted as an “unqualified human good”. For instance, only during the period from 1993–1998, the Constitutional Court of the Slovak Republic referred to the concept of Rule of Law in 48 decisions.⁴³ Of course, this is not at all surprising – Rule of Law, as it is understood today, was practically non-existent during the socialist period.

However, I am convinced that it is inevitable not to succumb uncritically to this notion. We may agree that the Rule of Law is a human good, nevertheless I take issue with Thompson’s inclusion of the word “unqualified”. This is where one shall be vigilant and try to discern, *inter alia*, the possible ideological character of this concept.

5 RULE OF LAW OR THE RULE OF IDEOLOGY?

Critiquing the ideological character of the Rule of Law can be undertaken from different perspectives. In this part, I would like to put forward two possible approaches of ideological critique – the first one is based upon the theoretical perspectives of the Critical Legal Studies Movement (or “Crits”) and subsequently, I will present an arguably different approach by applying Žižek’s theory of ideology which was outlined above. It is through

⁴¹ TUSHNET, Mark. Critical Legal Studies and the Rule of Law. In: LOUGHLIN Marti and Jens MEIERHENRICH (eds.). *Cambridge Companion to the Rule of Law*. Forthcoming; Harvard Public Law Working Paper No. 18-14, p. 1.

⁴² FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1964.

⁴³ COLOTKA, Peter, Marek KÁČER a Lucia BERDISOVÁ. *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, p. 273.

this comparison that I would like to show the different ways and “modes” in which ideology is operating. More specifically, this has to do with the distinction between *symptomal* and *fetishistic* mode of the functioning of ideology. I will return to this issue later on.

As it has been already mentioned, the Rule of Law is presented in the liberal world-view as a core concept and a progressive achievement of the liberal society. The Crits, of course, acknowledge this and took these claims almost literally and with utmost seriousness. Terry Eagleton has expressed this “seriousness” in the following manner: “*Marxism takes with the utmost seriousness bourgeois society’s talk of freedom, justice and equality, and enquires with faux naivety why it is that these grandiloquent ideals can somehow never enter upon material existence.*”⁴⁴

When discussing the concept of Rule of Law in the context of critical legal theory, one should certainly include the analysis of M. J. Horwitz upon which I briefly touched in the previous part. Horwitz wrote that the Rule of Law “undoubtedly restrains power, but it also prevents power’s benevolent exercise” and that it “creates formal equality”, but simultaneously, it “*promotes substantive inequality by creating a consciousness that radically separates law from politics*”. Moreover, “*by promoting justice it enable the shrewd, the calculating, and the wealthy to manipulate its forms to their own advantage. And it ratifies and legitimates an adversarial, competitive, and atomistic conception of human relations.*”⁴⁵

Another important point made by the Crits with respect to the concept of Rule of Law is that there is not, essentially, one version of it. Rather, for Crits, there are many possible versions of the Rule of Law with different characteristics, used for various ideological purposes, projects, aims and so on. Consequently, there is a “liberal” Rule of Law, a Rule of Law with “Chinese characteristics” *et cetera*.⁴⁶ This position is justified by the well-known indeterminacy thesis – a claim made by the proponents of the critical legal theory that legal rules are formulated in such abstract terms that the relevant interpreter can basically give to it the content it prefers.⁴⁷

⁴⁴ EAGLETON, op. cit., p. 172.

⁴⁵ HORWITZ, op. cit., p. 566.

⁴⁶ TUSHNET, op. cit., p. 5.

⁴⁷ Ibid.

The Critics are, however, not primarily interested in the terms which are used by legal theorists to describe the basic attributes of the concept of the Rule of Law.⁴⁸ Rather, they put a strong emphasis upon the institutional arrangement by which the Rule of Law is implemented, i. e. the legislature and courts which are, according to their analysis, merely putting forward certain preferences. In short, their argument stems from the characterization of law as politics.⁴⁹

Similarly, Rafal Manko's argument on the relationship between ideology and legal interpretation is useful to invoke at this point.⁵⁰ The unavoidable indeterminacy of legal language and moreover, the inability of the legislator to predict all possible situations which may arise, there is a certain degree of discretion when interpreting the law. The relevant interpreter is faced with cases and situations in which open-ended terms such as just, right, proportional must be dealt with.⁵¹ This is where the concept of ideology must be confronted again: the interpreter is never not in an ideology, in particular if we are to apply the definition of ideology set out by Žižek (ideology is an illusion which "structures our effective, real social relations"). Ideology silences social antagonism, which is, of course, imbued in law itself in the form of conflict, i. e. law is necessarily political (e. g. the dichotomy of employee/employer, landlord/tenant, or we could apply this logic to the field of rights – right to property/environment etc.).⁵² Having said this, the necessary conclusion is that Rule of Law is inherently political and also inevitably ideological.

Moreover, the same author has stated elsewhere in this respect that building "*an apolitical judiciary, apolitical legal science are a typical ideological denial*" and "*they are a dangerous utopia which undermine the very foundations of a truly democratic polis.*"⁵³ This assertion is based on the above-mentioned, that is, the political

⁴⁸ See WALDRON, Jeremy. The Rule of Law. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2016. Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/rule-of-law/>

⁴⁹ A similar argument is made by Duncan Kennedy, see: KENNEDY, op. cit., p. 14.

⁵⁰ MANKO, Rafal. Ideology and Legal Interpretation: Some Theoretical Consideration. In: TORGANS, Kalvis et al. (eds.). *Constitutional Values in Contemporary Legal Space (Vol. I)*. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2860127

⁵¹ Ibid., p. 117.

⁵² Ibid., p. 124.

⁵³ MANKO, Rafal. Critique of the „Juridical“: Some Metatheoretical Remarks. *Juridiska žiniatne*, 2018, no. 11, p. 33.

character of law due to the inherent conflicts build in it. This aspect of legal dogmatics (apolitical character of law and the belief in its objectivity and neutrality) is deeply problematic. By insisting on this, the so-called “ideological intelligentsia” (to use a term coined by Duncan Kennedy who described it as “Liberals” with the emphasis on the capital “L”, including into this group liberal and conservative legal scholars and judges as well)⁵⁴ constructs a legal discourse which mystifies and distorts the true nature of law (including judiciary, legislation, interpretation, Rule of Law and so on). The political character of law was, paradoxically (although not intentionally), grasped by the adherents of the far-right and conservative populist groups in Europe and the US who try to further their project through legal means as well. Some have argued⁵⁵ that the populists are engaging in the de-judicializing of politics. I beg to differ. Although this dimension is present with some populist movements in Europe (e.g. Hungary or Poland), the main point is that this tendency (i. e. the political embedded in law) is the *symptom of the Juridical*⁵⁶, which now returns “*in the form of cracks in the fabric of juridical’s ideological lie.*”⁵⁷ It might be plausible to bring in this debate the notion of “left populism” developed by Chantal Mouffe and try to create a counter-hegemonic force against the populist backlash. However, this can only be realised by overcoming the ideological presuppositions which permeate legal dogmatics. And this is precisely where the insight of critical jurisprudence is crucial, namely its hermeneutic of suspicion towards the ideology of apolitical Rule of Law and judiciary.

After analysing the approach of Crits as regards the concept of Rule of Law, or, to put it in more precise language, “Rule of Law(s)”, we can finally move to Žižek’s notion of ideological fantasy in the context of Rule of Law. It is appropriate to recall at his point that ideological fantasy functions as a “support for our “reality” itself” and it is described by Žižek as an illusion which “structures our effective, real social relations”. Simultaneously, it masks “some insupportable, real, impossible kernel”, that is, “antagonism.”

⁵⁴ KENNEDY, op. cit., pp. 56–57.

⁵⁵ See e.g. PETROV, Jan. Populism and De-judicialization of Politics. *Právne noviny*, 2019. Available at: <https://www.pravnenoviny.sk/jan-petrov-populism-and-de-judicialization-of-politics>

⁵⁶ MANKO, 2018, op. cit., p. 33.

⁵⁷ Ibid.

Ideology therefore offers us the social reality as an escape point from a traumatic, real kernel. The question which shall be then confronted is the following: what is the traumatic, the “Real”, that the Rule of Law masks? From what does it offer a point of escape?

First, it shall be pointed out that social reality itself is constructed by the law. Balkin has stated in this regard that law: “*generates new institutions, new conventions, and new social realities, and it generates new forms of professional knowledge about all of them. It shapes the imagination of those who live under it around the categories and institutions that it produces. Law does not simply distort the world – or even merely represent it correctly; rather it makes a world, one in which and through which we live, act, imagine, desire and believe.*”⁵⁸

Rule of Law precisely functions as an ideological fantasy which has a role both, in creating and in sustaining the social (legal) reality. If we look at the basic attributes which should be part of the concept of the Rule of Law, it is evident that in reality, it represents a certain fiction, or as it were, an ideological fantasy. The Rule of Law shall, first of all, restrict the exercise of power of those who act in a position of authority – these persons are obliged to act in the constraints of established norms, and not arbitrarily, purely on the basis of their ideological position or political preferences. This is very often not the case. On the contrary, officials or powerful people use the notion of Rule of Law to legitimize its position and behaviour. Moreover, government should be accountable under law in the same way as the citizens of a particular state (similarly, it is questionable whether this is assured by the Rule of Law). The latter condition is built on the assumption that the laws are accessible for everyone (norms must be made public), so that people first of all have the chance to find and understand the promulgated laws. However, this is certainly not the case, since it could be argued that not even legal professionals or legislators themselves have this knowledge.⁵⁹ In connection to this, norms which are adopted by a legislative body should be clear and determinate. Relying here on the indeterminacy thesis proposed by the Critics, one can have strong objections against this claim. Last but

⁵⁸ BALKIN, Jack M. Critical Legal Theory Today. In: MOOTZ, Francis J. (ed.). *On Philosophy in American Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 2.

⁵⁹ See HAGERSTROM, Axel. Is Positive Law an Expression of Will? In: HAGERSTROM, Axel. *Inquiries into the Nature of Law and Morals*. Stockholm: Almqvist & Wiksells, 1953.

not least, there must be effective and accessible institutions and procedures which work to protect the rights of the people against the excesses and abuses of public and private power.⁶⁰ Or more generally, Rule of Law must prevent the exercise of illegitimate power. As we all well know, often the opposite is the case.

The list of requirements is, of course, far from exhausted. However, it is sufficient to illustrate our point about the Rule of Law as an ideological fantasy.⁶¹ Applying Žižek's notion of ideology thus means, that: *“the fantasies of legal ideology [including the Rule of Law] are not points of “escape from our reality”, but “offer us the social reality itself.” Indeed, as the social practice of lawyers (and legal subjects) usually proceeds as if the fantasies of legal ideology were true. Thereby, these fantasies – built into social practices – structure those practices, and contribute to the social construction of reality, at least with regard to legal reality (reality of the legal sub-world).”*⁶²

Having said this, we are now able to make a step further and concentrate on the question concerning ideological fantasy which masks an “insupportable, real, impossible kernel.” My argument is that this “Real” from which legal ideology (including the Rule of Law) offers a point of escape is social hierarchy (which should be understood in the widest sense of the term). In other words, ideological (legal) fantasy offers as the social reality in itself which serves as an escape from the unbearable, traumatic “Real”, the persisting social domination in all spheres (class, race, gender and so on).

The final point which I would to make concerns the way how ideology functions, namely the distinction in this respect between the symptomal and fetishistic mode. As I have outlined above, the ideological critique presented by the Crits is largely based upon the claim concerning of the inextricable link between law and politics. From this basically stems the assertion that the Rule of Law is ideological, that is, it can be imbued with various preferences and it serves for different ideological projects. This represents a symptomal reading of ideology (or the ideological character of the Rule

⁶⁰ See WALDRON, Jeremy. The Rule of Law. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2016. Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/rule-of-law/>

⁶¹ Other ideological fantasies: MANKO, 2015, p. 35.

⁶² Ibid.

of Law). However, Žižek insists that the symptomal reading is not effective in the existing cynical era. It worked during the traditional ideological era where people still believed in ideologies and took them seriously. The Critics, by exposing the defects and flaws in the Rule of Law and bringing out to the surface its ideological character did not realize the fetishistic mode of ideology and thus failed to achieve any radical transformation.⁶³

On the other hand, Žižek accurately points out that ideology today functions in fetishistic mode, under the formula “they know very well, but still, they are doing it.” Lawyers or academics know very well the deficiencies of the Rule of Law which I have described above, however, they still *act as if they do not know*. The objective element of Žižek’s ideology is relevant here. Under the classical Marxist notion of false consciousness the mystification occurred on the level of *knowing* (subjective element) whereas Žižek emphasized the objectivity of ideology where the place shifts to that of *doing*. To put it differently, individuals (lawyers included) are “*fetishists in practice, not in theory*.”⁶⁴ They cynically accept the deficiencies of the Rule of Law, nevertheless, as it was stated before, fantasy provides *jouissance* which then allows them to ignore the traumatic “Real”. This operation allows the *status quo* to continue and thus, the Rule of Law itself naturalises and legitimizes the unjust social hierarchies.

6 CONCLUSION

In this paper, I have tried to show the ideological nature of the concept of Rule of Law by applying Žižek’s theory of ideology. Instead of the usual critique which aims to demonstrate that the Rule of Law has some substantial requirements (e.g. respect for human rights), and thus, it is inherently ideological, I argued that it functions as an ideological fantasy which masks an unsupportable, traumatic “Real”.

Now, my aim was not to argue that the entire concept of Rule of Law should be abandoned or that it is merely an instrument of power. Nevertheless, I believe that it is necessary to subject this concept to an ideological critique

⁶³ MANKO, 2015, op. cit., p. 36.

⁶⁴ ŽIŽEK, 1989, op. cit., p. 28.

whereby we point out its limitation and unmask the above mentioned traumatic “Real” hidden by the ideological fantasy. My main argument was that the Rule of Law (together with the legal discourse attached to it) actually functions as a mechanism which (though not necessarily intentionally) reproduces and legitimizes the existing *status quo*, and more importantly, the unjust social hierarchies within it. I also focused on the myth of the apolitical character of Rule of Law and judiciary. Since the conflictual relations from the social are translated into concrete law (labour law, human rights etc), law is by definition conflictual and often involves a political choice on the side of the interpreter. Finally, it is important to realize for legal theorists and practitioners as well the limitations and “ideological pool” in which they swim. The need for this awareness can be nicely demonstrated through the following anecdote: “Two fish are swimming in a pool. “Do you know what?” one fish asks. “No, tell me,” the other fish responds. “I was talking to a frog the other day. And he told me that we are surrounded by water. Apparently we live in it!” His friend looks at him with great scepticism: “Water? What’s that? Show me water!”⁶⁵

What is thus required is the awareness of the water, or in our case, legal ideology and the ideological character of the Rule of Law.

Literature

BALKIN, Jack M. Critical Legal Theory Today. In: MOOTZ, Francis J. (ed.). *On Philosophy in American Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

BIANCHI, Andrea. *International Law Theories*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

BOHMAN James. Critical Theory. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2016. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>

COLE, Daniel H. „An Unqualified Human Good“: E. P. Thompson and the Rule of Law. *Journal of Law and Society*, 2001, no. 28.

COLOTKA Peter, Marek KÁČER and Lucia BERDISOVÁ. *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016.

⁶⁵ BIANCHI, Andrea. *International Law Theories*. Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 1.

- DEBSKA, Hanna. Law's Symbolic Power: Beyond the Marxist Conception of Ideology. *Wrocław Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5.
- DOUZINAS, Costas and Adam GEAREY. *Critical Jurisprudence: The Political Philosophy of Justice*. Oxford: Hart Publishing, 2005.
- EAGLETON, Terry. *Ideology. An Introduction*. London: Verso, 1991.
- FREEDEN, Michael, Lyman TOWER SARGENT and Marc STEARS (eds.). *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- FUKUYAMA, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press, 2006.
- FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1964.
- GARCÍA, George I. and Carlos G. Aguilar Sánchez: Psychoanalysis and Politics: the Theory of Ideology in Slavoj Žižek. *International Journal of Žižek Studies*, 2016, no. 2.
- GLYNOS, Jason. The Grip of Ideology: A Lacanian Approach to the Theory of Ideology. *Journal of Political Ideologies*, 2001, no. 6.
- GORDON, Robert. Law and Ideology. *Tikkun*, 1988, no. 3.
- HAGERSTROM, Axel. *Inquiries into the Nature of Law and Morals*. Stockholm: Almqvist & Wiksells, 1953.
- HAVEL, Václav. *Moc Bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990.
- HORWITZ, Morton J. The Rule of Law: An Unqualified Human Good? *Yale Law Journal*, 1977, no. 86.
- HUNT, Alan. The Critique of Law: What is 'Critical' about Critical Legal Theory. *Journal of Law and Society*, 1987, no. 14.
- KENNEDY, Duncan. *A Critique of Adjudication*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1997.
- LEITER, Brian. The Hermeneutics of Suspicion: Recovering Marx, Nietzsche, and Freud. *The University of Texas School of Law. Public Law & Legal Theory Working Paper*, No. 72. March 2005.
- LYOTARD, Jean-François. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.

- MANKO, Rafal. 'Reality is for Those Who Cannot Sustain the Dream': Fantasies of Selfhood in Legal Texts. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5.
- MANKO, Rafal. Critique of the „Juridical“: Some Metatheoretical Remarks. *Juridiska žinatne*, 2018, no. 11.
- MANKO, Rafal. Ideology and Legal Interpretation: Some Theoretical Consideration. In: Kalvis TORGANS et al. (eds.). *Constitutional Values in Contemporary Legal Space (Vol. I)*. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2860127
- MANKO, Rafal and Michal STAMBULSKI. Law and Ideology: Critical Explorations. *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*, 2015, no. 5.
- MANKO, Rafal and Jakub LAKOMY. In search for the ontological presuppositions of critical jurisprudence. *Krytyka Prawa*, 2018, no. 2. Available at: <https://krytykaprawa.pl/resources/html/article/details?id=180943>
- MARKS, Susan. Big Brother is Bleeping Us – With the Message that Ideology Doesn't Matter. *European Journal of International Law*, 2001, no. 12.
- MARKS, Susan (ed.). *International Law on the Left. Re-examining Marxist Legacies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- MARX, Karl. *The Poverty of Philosophy*. Marx/Engels Internet Archive, 1847/2009. Available at: <http://www.marxists.org>
- MARX, Karl. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Marx/Engels, 1859/2009. Available at: <http://www.marxists.org>
- MOUFFE, Chantal. *For a Left Populism*. London: Verso, 2016.
- O'MALLEY, J. (edited and translated). *Karl Marx: Early Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- PETROV, Jan. Populism and De-judicialization of Politics. *Právne noviny*, 2019. Available at: <https://www.pravnenoviny.sk/jan-petrov-populism-and-de-judicialization-of-politics>
- SULIKOWSKI, Adam. The crisis of traditional legal theory: a diagnosis and view into the future. In: BATOR, Andrzej and Zbigniew PULKA. *Legal theory and philosophy of law: towards contemporary challenges*. Warsaw: Scholar Publishing House, 2013.

- THOMPSON, E. P. *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act*. London: Breviary Stuff Publications, 2013.
- TUSHNET, Mark. Critical Legal Studies and the Rule of Law. In: LOUGHLIN Marti and Jens MEIERHENRICH (eds.). *Cambridge Companion to the Rule of Law*. Forthcoming; Harvard Public Law Working Paper No. 18-14.
- WALDRON, Jeremy. The Rule of Law. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2016. Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/rule-of-law/>
- ŽIŽEK, Slavoj. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, 1989.
- ŽIŽEK, Slavoj. Attempts to Escape the Logic of Capitalism. *London Review of Books*, 1999, no. 21.
- ŽIŽEK, Slavoj. *First as Tragedy, then as Farce*. London: Verso, 2009.
- ŽIŽEK, Slavoj (ed.). *Mapping Ideology*. London: Verso, 2012.

Contact – e-mail

nikolas.sabjan@flaw.uniba.sk

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D. (předseda); PhDr. Jan Cacek, Ph.D.;
Mgr. Tereza Fojtová; doc. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D.;
Mgr. Michaela Hanousková; doc. RNDr. Petr Holub, Ph.D.;
doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.; prof. MUDr. Lydie Izakovičová Hollá, Ph.D.;
prof. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.; prof. PhDr. Tomáš Kubiček, Ph.D.;
prof. RNDr. Jaromír Leichmann, Dr. rer. nat.; PhDr. Alena Mizerová;
doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.; doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.;
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.; prof. RNDr. Ondřej Slabý, Ph.D.;
prof. PhDr. Jiří Trávníček, M.A.; doc. PhDr. Martin Vaculík, Ph.D.

Ediční rada PrF MU

doc. JUDr. Marek Fryšták, Ph.D. (předseda);
prof. JUDr. Josef Bejček, CSc.; prof. JUDr. Jan Hurdík, DrSc.;
prof. JUDr. Věra Kalvodová, Dr.; prof. JUDr. Vladimír Kratochvíl, CSc.;
doc. JUDr. Petr Mrkývka, Ph.D.; doc. JUDr. Radim Polčák, Ph.D.;
doc. JUDr. Ivana Průchová, CSc.; doc. JUDr. Ing. Josef Šilhán, Ph.D.

DNY PRÁVA 2018 – DAYS OF LAW 2018

ČÁST VIII.

NÁVRAT K NEDEMOKRATICKÝM REŽIMŮM VE STŘEDNÍ EVROPĚ?

Eds.: JUDr. Ladislav Vyhnaněk, Ph.D., LL.M.,
JUDr. Zuzana Vikarská, MJur, MPhil, Ph.D.,
JUDr. Jiří Valdhans, Ph.D.

LAW AND CRITIQUE IN CENTRAL EUROPE

Eds.: prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc.,
JUDr. Bc. Terezie Smejkalová, Ph.D., JUDr. Jiří Valdhans, Ph.D.

Vydala Masarykova univerzita
Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
v roce 2019

Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity
Edice Scientia, sv. č. 678

1. vydání, 2019

ISBN 978-80-210-9511-3 (online ; pdf)
www.law.muni.cz

MUNI
PRESS

MUNI
LAW

ISBN 978-80-210-9511-3

